

JOEEP

**JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES
AND POLICY**

VOLUME : 3 / ISSUE : 2

JOEEP

JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES AND POLICY

VOLUME : 3 / ISSUE : 2

EDITOR

Prof. Seyfettin ERDOĞAN

EDITORIAL BOARD

Prof. Walter ENDERS / The University of Alabama

Prof. Erişah ARICAN / Marmara University

Prof. Muhsin KAR / Yıldırım Beyazıt University

Prof. Sel DIBOGLU / University of Missouri - St. Louis

Prof. Ali KUTAN / Southern Illinois University

Prof. Erdal Tanas KARAGÖL / Yıldırım Beyazıt University

Assoc. Prof. Durmuş Çağrı YILDIRIM / Namık Kemal University

Assoc. Prof. Ayfer GEDİKLİ / İstanbul Medeniyet University

Assoc. Prof. Emrah İsmail ÇEVİK / Namık Kemal University

Assoc. Prof. Seda YILDIRIM / Namık Kemal University

Assoc. Prof. Seda BOSTANCI / Namık Kemal University

Assist. Prof. Nüket KIRCI ÇEVİK / Namık Kemal University

Assist. Prof. Elif KIRAN / Namık Kemal University

SECRETARY

Tuğba KANTARCI / Namık Kemal University

Res. Assist. Mustafa Uğur MİRASEDOĞLU / Namık Kemal University

JOEEP (Journal of Emerging Economics and Policy) is a peer-reviewed bi-annually published international journal.

e-ISSN : 2651-5318
Publishing Date : 31/12/2018
Language : Turkish and English

Indexed: Scientific Indexing Services (SIS)

International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup derginin veya yayımcının görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the articles belong solely to the authors and do not necessarily reflect those of the journal or its publisher.

dergipark.gov.tr/joep

info@joep.com

ADVISORY/REFEREES BOARD

Name - Surname	The Institution	Name - Surname	The Institution
Prof. Seyfettin Erdoğan	Istanbul Medeniyet University	Prof. Aysıt Tansel	Middle East Technical University
Prof. Halis Yunus Ersöz	Istanbul University	Prof. Max Gillman	University of Missouri - St. Louis
Prof. Süleyman Özdemir	Bandırma University	Prof. Ali Çelikyay	Osman Gazi University
Prof. Selahattin Dibooglu	University of Missouri - St. Louis	Prof. Ahmet İncekara	Istanbul University
Osman Saraç	Borsa Istanbul General Manager	Prof. Abdülmecit Türüt	Istanbul Medeniyet University
Prof. Mikail Erol	Çanakkale 18 Mart University	Prof. David Weir	Northumbria University Cambridge Scholars
Prof. Yakup Bulut	Hatay University	Assoc. Prof. Hüseyin Altay	Mustafa Kemal University
Prof. Mustafa Paksoy	Kilis University	Assoc. Prof. Zafer Kanberoğlu	Van Yüzüncü Yıl University
Prof. Mehmet H. Bilgin	Istanbul Medeniyet University	Assoc. Prof. Vedat Cengiz	Kocaeli University
Prof. Hamza Ateş	Istanbul Medeniyet University	Assoc. Prof. Tolga Ulusoy	Kastamonu University
Prof. Anne Winkler	University of Missouri - St. Louis	Assoc. Prof. Şevket Alper Koç	Kocaeli University
Prof. David Rose	University of Missouri - St. Louis	Assoc. Prof. Şahap Kavcıoğlu	Bayburt Member of Parliament
Prof. Doğan Uysal	Celal Bayar University	Assoc. Prof. Sibel Aykın	Akdeniz University
Prof. Ahmet Tabakoğlu	Marmara University	Assoc. Prof. Selman Yılmaz	Istanbul University
Prof. Ahmet Nohutçu	Istanbul Medeniyet University	Assoc. Prof. Rengin Ak	Kırklareli University
Prof. Adem Korkmaz	Mehmet Akif Ersoy University	Assoc. Prof. Özlem Durgun	Istanbul University
Prof. Zekai Özdemir	Istanbul University	Assoc. Prof. Murat Pıçak	Dicle University
Prof. Tuncay Yılmaz	Sakarya University	Assoc. Prof. Mahmut Bilen	Sakarya University
Prof. Tuncay Güloğlu	Yalova University	Assoc. Prof. İdris Demir	Istanbul Medeniyet University
Prof. Targan Ünal	Okan University	Assoc. Prof. İbrahim Turhan	İzmir Member of Parliament
Prof. Şaban Kayhan	Hasan Kalyoncu University	Assoc. Prof. Hasan Gül	Öndokuz Mayıs University
Prof. Soner Çelikkol	Kocaeli University	Assoc. Prof. Haluk Zülfiyar	Istanbul University
Prof. Sami Karacan	Kocaeli University	Assoc. Prof. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül University
Prof. Salih Öztürk	Namık Kemal University	Assoc. Prof. Gülçin Tapşın	Istanbul Commerce University
Prof. Rasim Yılmaz	Namık Kemal University	Assoc. Prof. Emrah İsmail Çevik	Namık Kemal University
Prof. Ramazan Sarı	Middle East Technical University	Assoc. Prof. Emel İslamoğlu	Sakarya University
Prof. Osman Altuğ	Marmara University	Assoc. Prof. Elif Hobikoğlu	Istanbul University
Prof. Nuray Altuğ	Marmara University	Assoc. Prof. Durmuş Çağrı Yıldırım	Namık Kemal University
Prof. Nilgün Çil Yavuz	Istanbul University	Assoc. Prof. Bahar Burtan Doğan	Dicle University
Prof. Mustafa Aykaç	Kırklareli University	Assoc. Prof. Ayfer Gedikli	Istanbul Medeniyet University
Prof. Murat Yülek	Istanbul Commerce University	Assoc. Prof. Ali Arı	Kırklareli University
Prof. Muhsin Kar	Yıldırım Beyazıt University	Assoc. Prof. Kenan Aydın	Kocaeli University
Prof. Muhittin Kaplan	Istanbul University	Assoc. Prof. İshak Torun	Bolu İzzet Baysal University
Prof. Melike Bildirici	Yıldız Technical University	Assoc. Prof. İlhan Eroğlu	Gaziosmanpaşa University
Prof. Mehmet Yüce	Uludağ University	Assoc. Prof. İbrahim Subaşı	Marmara University
Prof. Mehmet Duman	Artvin Çoruh University	Assoc. Prof. Hatice Karahan	Medipol University
Prof. Mehmet Bulut	Sabahattin Zaim University	Assoc. Prof. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül University
Prof. Mehmet Barca	Sosyal Bilimler University	Assoc. Prof. Burcu Özcan	Firat University
Prof. Kerem Alkin	Nişantaşı University	Assoc. Prof. Ahmet Faruk Aysan	Boğaziçi University
Prof. Kenan Dağcı	Yalova University	Assoc. Prof. Yücel Ayriçay	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof. Kahraman Çatı	Düzce University	Assoc. Prof. Özlen Hiç	Istanbul University
Prof. İlyas Doğan	Gazi University	Assoc. Prof. Aysen Hiç Gencer	Istanbul Aydın University
Prof. İbrahim G. Yumuşak	Sabahattin Zaim University	Assoc. Prof. Yunus Yoldaş	Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Hatice Neşe Erim	Istanbul Medeniyet University	Assoc. Prof. Cüneyt Kılıç	Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Hasan Vergil	Istanbul University	Assoc. Prof. Levent Çinko	Marmara University
Prof. Haluk Alkan	Istanbul University	Assoc. Prof. Başak T. Yücememiş	Marmara University
Prof. Habip Yıldız	Sakarya University	Assoc. Prof. Korhan Arun	Namık Kemal University
Prof. Gülden Ülgen	Istanbul University	Dr. Ayşegül Durukan	Nişantaşı University
Prof. Feridun Yılmaz	Uludağ University	Abdurrahman Dilipak	Analyst - Author
Prof. Faik Budak	Kocaeli University	Kemal Öztürk	Analyst - Author
Prof. Erişah Arıcan	Marmara University	Ersoy Dede	Analyst - Author
Prof. Erdal Tanas Karagöl	Yıldırım Beyazıt University	Dr. Barış Alparslan	Yıldırım Beyazıt University
Prof. Erdal Demirhan	Osmangazi University	Dr. M. Naci Efe	Üsküdar University
Prof. Mahmoud Sabra	Al Hazar University, Filistin	Dr. B. Ak Bingül	Kırklareli University
Prof. Ensar Nişancı	Namık Kemal University	Dr. K. Chattopadhyay	Prof. S. N. H. College, University
Prof. Emin Ertürk	Uludağ University	Dr. Yıldız Aksoy	Istanbul Medeniyet University
Prof. Elif Çepni	Bahçeşehir University	Dr. Murat Tümay	Istanbul Medeniyet University
Prof. Coşkun Can Aktan	Dokuz Eylül University	Dr. İsmail Cem Ay	Gelişim University
Prof. Cevat Gerni	Doğuş University	Dr. Veli Sırım	Namık Kemal University
Prof. Jean-Pierre Allegret	Paris Ouest Nanterre, France	Dr. Niyazi Gümüş	Kastamonu University
Prof. Bülent Güloğlu	Istanbul Technical University	Dr. Cengiz Ceylan	Kırklareli University
Prof. Bülent Aybar	Southern New Hampshire University	Dr. Aslıhan Nakiboğlu	Niğde University
Prof. Bogna K. Jozwiak	University of Lodz-Poland	Dr. Ahu Ergen	Bahçeşehir University
Prof. Ayşe Buğra	Boğaziçi University	Dr. Ömer Esen	Muş Alpaslan University
Prof. Olexandr Pidchosa	Taras Shevchenko University	Dr. Abdilahi Ali	Aberystwyth University
Prof. Sudi Apak	Esenyurt University	Dr. Malik Babar Hussain	University of Sargodha
Prof. Ali Kutun	Southern Illinois University	Dr. Zeeshan Atiq	University of Karachi
Prof. Aysun Fıçıcı	Southern New Hampshire University	Dr. Büşra Karataşer	Namık Kemal University
Prof. Ali Kemal Gürbüz	Balıkesir University	Dr. Sema Yılmaz Genç	Kocaeli University
Prof. Konstantin Tsvetkov	University of Agribusiness and Rural Development	Dr. Yener Coşkun	SPK Başuzman
Prof. Nazif Mohib Shahrani	Indiana University	Dr. Daniel Kapp	European Central Bank

CONTENTS

DÜNYA ÜLKELERİNDE MUTLULUĞU BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA: SIRALI LOGİT MODEL.....	1
Olcaı SERVET	
SOSYAL MÜBADELE TEORİSİ AÇISINDAN EKONOMİK DENGE VE FAİZ İLİŞKİSİ	23
Cemaleddin GÜLENAY	
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLİ EKONOMİ OLUŞTURMA ÇABASI	29
Fatma Gökçe TEMUREN	
HAVAYOLU İŞLETMELERİNİN KARLILIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TÜRK HAVA YOLLARI ÖRNEĞİ.....	45
Sultan GEDİK GÖÇER, Armağan MACİT	

DÜNYA ÜLKELERİNDE MUTLULUĞU BELİRLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR UYGULAMA: SIRALI LOGİT MODEL¹

Dr. Olcay SERVET
Gaziantep Üniversitesi, İktisat ABD
olcayservet@gantep.edu.tr

ÖZET

Mutluluk insanın hayatı boyunca ulaşmak istediği en yüksek amaç olduğundan mutluluğun ne olduğu, gerçekte var olup olmadığı, nasıl elde edilebileceği, insan davranışları üzerinde belirleyici olup olmadığı, insanların niçin mutlu olmak istedikleri gibi konular sürekli olarak tartışılmıştır. Mutluluk genetik faktörler, yaşam şartları ve sosyo demografik faktörler gibi bireysel iyi oluşa ilişkin geniş araştırma alanının bir parçasıdır. Bu çalışmada Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Ağı tarafından hazırlanan “World Happiness Report 2017 anket verileri kullanılarak 2016 yılında dünya ülkelerinde bildirilen mutlulukla kişi başına GSYİH, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal destek, seçim yapma özgürlüğü, cömertlik, yolsuzluk algısı, ulusal hükümete güven, işsizlik oranı ve enflasyon oranı arasındaki ilişki sıralı logit model ile analiz edilmiştir. Bulgular dünya ülkelerinde kişi başına GSYİH, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi, seçim özgürlüğü, cömertlik, pozitif etki ve negatif etkideki artışların insanların mutluluk düzeyini artırdığını, yolsuzluk algısı, ulusal hükümete güven, işsizlik ve enflasyon oranındaki artışların ise mutluluk düzeyini azalttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Sıralı Logit Model

AN APPLICATION ON FACTORS DETERMINING HAPPINESS IN THE WORLD COUNTRIES: ORDERED LOGIT MODEL

ABSTRACT

Happiness has been constantly discussed as it is the highest goal that human beings want to reach throughout life topics such as what happiness is, whether it actually exists, how it can be obtained, whether it is decisive on human behavior, why people want to be happy. Happiness is part of a broad field of research on individual well-being, such as genetic factors, living conditions and socio-demographic factors. In this study, “World Happiness Report 2017 Survey” conducted by the United Nations Sustainable Development Network for 2016 have been used in order to analyze the relationship between the level of hapinness and GDP per capita, healthy life expectancy at birth, social support, freedom to make life choices, generosity, perceptions of corruption, positive affect, negative affect, confidence in national government, unemployment rate and inflation rate. The Ordered Logit Model has been utilized to determine the magnitudes of the relationships, ifexist. The results indicate that GDP per capita, healthy life expectancy at birth, social support, freedom to make life choices, generosity, positive affect and negative affect increase the level of happiness of people in the world countries and that the increases in perceptions of corruption, confidence in national government, unemployment and inflation rate decrease the level of happiness.

Keywords: Happiness, Ordered Logit Model

¹ Bu makale 28-29 Nisan 2018 tarihinde İstanbul’da düzenlenen International Congress of Management Economy and Policy isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Mutluluk kavramının ne anlama geldiği insanlık tarihi kadar eski bir konudur. Mutluluk algısı kişiden kişiye değiştiğinden dolayı değişik tarihsel süreçlerde tartışılmış ve farklı tanımlamaları yapılmıştır. Mutluluk kelimesine 11. yüzyılda Karahanlı Uygur Türkler'inden Yusuf Has Hacip tarafından yazılan ve İslamiyet'in Türklerce kabulünden sonraki ilk yazılı eseri olan *Kutadgu Bilig* yani *Mutluluk Veren Bilge* eserinde rastlanmaktadır. (Bülbül ve Giray, 2011: 114).

Mutluluk kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde bütün özelemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik olarak tanımlanmaktadır. Oxford İngilizce sözlüğünde ise, mutluluk kelimesinin, “tesadüfen olma” ve “tesadüf” anlamlarına gelen happen ve happenstance kelime köklerinden geldiği görülmektedir.

Her insanın karakteri tarafından belirlenmiş olan kendine has bir mutluluk düzeyi vardır. İnsan hayatında yer alan bazı koşulların değişmesi (iş değişikliği, şehir değişikliği, evlilik gibi) insanların mutluluk düzeyleri üzerinde olumlu ya da olumsuz açıdan bir etkisi olmaktadır. İnsanlar iş değişikliği yaptıklarında yeni durumdan çok mutlu olabildikleri gibi yaşanan söz konusu değişim kişiyi strese de sokabilmektedir. “Balayı Etkisi” olarak adlandırılan mutluluk seviyesindeki artış, kişiyi önce ayaklarını yerden kesecek kadar mutlu etmekte ancak kısa süre içinde bu mutluluk duygu durumu hızla azalmaktadır. İnsanlar hayatları boyunca karşılaştıkları birçok farklı olay, olgu ya da duygu durumu ile mutluluklarında artış ve azalış yaşamaktadırlar (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016: 98).

Mutluluk kavramı ile yakın ilişkili olan diğer kavramların tanımına bakacak olursak;

Öznel İyi Olma Hali (Subjective Well Being): İnsanların hayattaki başarılarının iyi olma derecesini ifade etmektedir. İyi olma hali ile insanların kendi sağlık durumu, genel olarak mutluluğu (overall happiness), yaşam memnuniyeti ve ruh hali ölçülmektedir.

Yaşam Tatmini (Life Satisfaction): İnsanların hayatı boyunca elde ettiği iyi ve kötü tecrübelerinin bir değerlendirmesi olarak görülür ve aynı zamanda hayatın kendisinin bir çıktısı olarak ifade edilmektedir.

Yaşam Kalitesi (Quality of Life): Bir bütün olarak toplum bağlamında bir ülkede yaşayan tüm vatandaşların mutluluğudur (Kop, 2013: 31).

Mutluluk kelimesi, Yunanca’da büyük zenginlik, Latince’de refah ve bolluk, İngilizce’de zengin olma, Almanca’da mal mülk edinmede başarı, Fransızca’da bolluk ve kazanç sözcüklerinden türemiştir. Çeşitli dillerde bu kökten türeyen hemen hemen bütün sözcükler, güçlü, başarılı ve zengin olmayı ifade etmektedir. Mutluluk kavramı insanoğlunun hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın yaşama isteğinden doğmuştur. Bireysel ve toplumsal düzeyde mutluluğu elde etmenin yolları Antik yunan felsefesinde başta Aristo ve Platon olmak üzere pek çok düşünürün ilgisini çekmiş ve bu filozoflar tarafından mutluluğun çeşitli tanımları yapılarak mutluluğa ulaşmanın yolları tartışılmıştır. Bu dönemde “mutluluk” kelimesinin birden fazla karşılığı mevcut olmasına rağmen Platon, Aristo ve diğer filozofların mutluluğu ifade etmeye

yönelik en çok kullandıkları kelime “eudaimonia”dır. “Eudaimonia” eski Yunan medeniyetinde sağlıklı, mutlu ve varlıklı olmanın yanı sıra içe nüfuz eden iyi ruhsal durum halini yansıtmaktadır. Mutlu insana da “Eudaimon” denmektedir. Ahlak felsefesinde ise “Eudaimonia” insanların iyi oluşuna yönelik doğru bir biçimde hareket etmesidir. İlerleyen dönemlerde ise “Eudaimonia” kelimesi “mutluluk”, “refah” ve “insan gelişimini” ifade etmek üzere çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin Elisabeth Anscombe (1958) eudaimonia’yı “human flourishing” (insan gelişimi) olarak çevirirken Kenny (1999) kelimenin en iyi karşılığı olarak “mutluluk” kelimesinin kullanılmasını vurgulamıştır (Veenhoven ve Dumludağ, 2015: 203).

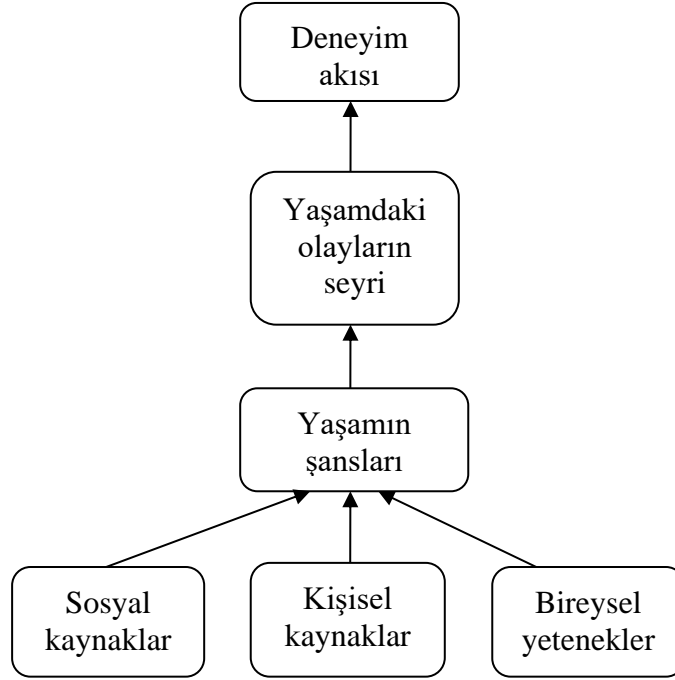
Mutlu kişinin profilini ilk defa Wilson yapmış ve bunun demografik değişkenlere bağlı olduğunu göstermiştir. Wilson’a göre mutlu kişi “genç, sağlıklı, iyi eğitilmiş, iyi gelir sahibi, dışa dönük, optimist, kaygı düzeyi düşük, inançlı, evli, işinde ahlaklı ve tevazu sahibi, her iki cinsiyetten ve zeki kişidir” (Diener vd, 1999:276). Michalos (1991) ise birçok çalışmadan elde ettiği bilgilerle Wilson’dan farklı olarak mutlu insanın psikolojik profilini ortaya koymuştur. Michalos’a (1991) göre mutlu insan; düşük düzeyde korku, kin, gerilim, suçluluk ve öfke duyan, yüksek düzeyde enerjisi ve canlılığı olan, özgüven sahibi, duygusal anlamda istikrarlı, yüksek sosyal oryantasyonu olan; sağlıklı, sıcak bir sevgiye ve sosyal ilişkilere sahip, aktif bir yaşam tarzı ve anlamlı bir işi olan, göreceli olarak iyimser ve kaygısız olan kimsedir (Kangal, 2013:217).

Bu çalışmada mutluluk kavramının ve mutluluğun belirleyenlerinin neler olduğu, mutluluğu ölçme yöntemleri ve mutluluk kavramı ile yakın ilişkili olan kavramlar ele alınmıştır. Mutluluğu ölçmeye yönelik olarak yapılmış olan uluslar arası anlamda çeşitli raporlar, anketler ve endekslerden yararlanarak uluslar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmanın analiz kısmında “World Happiness Report 2017” anketinden elde edilen verilerle dünya ülkelerinde mutlulukla kişi başına GSYİH, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal destek, seçim yapma özgürlüğü, cömertlik, yolsuzluk algısı, ulusal hükümete güven, işsizlik oranı ve enflasyon oranı arasındaki ilişki sıralı logit model ile analiz edilmiştir.

1. MUTLULUK KAVRAMI

Mutluluk kavramını Veenhoven, hayat tatmini olarak ele almış ya da kısaca “*bir kişinin bir bütün olarak kendi hayatının değerini bilmesi*” olarak ifade etmiştir (Veenhoven, 2006:7). Veenhoven’ın bu ifadesinde, mutluluk kolay bir şekilde “yaşam memnuniyeti” kavramı ile karıştırılabilir; ancak, mutluluğun ifadesinde kişinin yaşamına yönelik bir “tutum”un vurgulandığına dikkat edilmelidir. Dahası, mutluluk hayatın tüm alanlarıyla ilgilidir; ancak memnuniyet, yaşamın yalnızca bir alanı ile ilişkilendirilebilir; eğitim, sağlık, aile hayatının memnuniyeti vb. Bütün hayatı değerlendirmek için iki bilgi kaynağına ihtiyaç vardır: Duygusal bileşen ve bilişsel bileşen. Bu kaynaklara “mutluluğun bileşenleri” adı verilmektedir. “Hedonik seviye” olarak adlandırılan duygusal bileşen, bir kişinin yaşadığı tecrübe ettiği çeşitli etkilerden memnun olma derecesidir. “Memnuniyet” olarak adlandırılan bilişsel bileşen ise bir bireyin onun yerine getirilmesi yönündeki isteklerini algılama derecesini ifade eder (Çakıroğlu, 2007: 30).

Bununla birlikte, Veenhoven mutluluğu farklı şekilde ele almış ve mutlulukların, deneyimlerden, olumlu ve olumsuz yaşam olaylarından ve bireysel yetenekler, toplumsal ve kişisel kaynaklar tarafından desteklenen yaşam şansından etkilendiğini savunmuştur. Şekil 1’de Veenhoven’ın yaşam deneyim modeli görülmektedir.

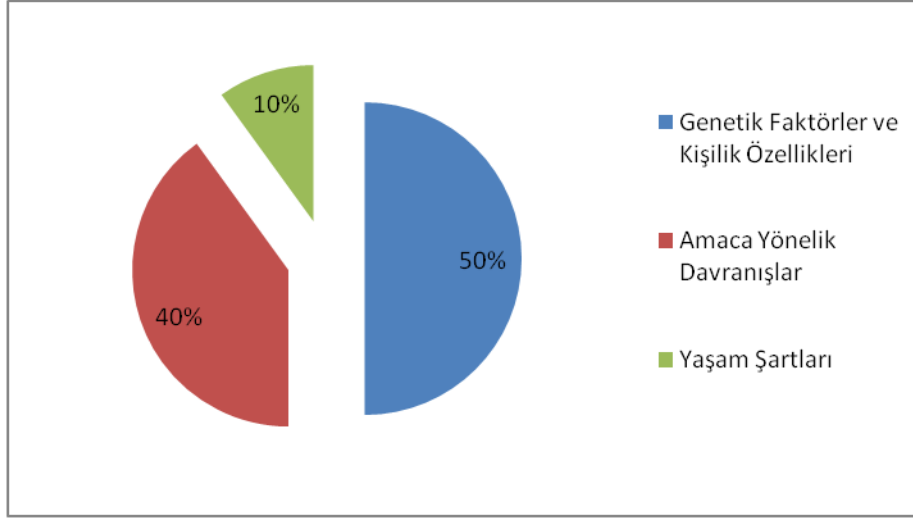
Şekil 1: Veenhoven'in yaşam deneyimi modelinin akışı (Çakıroğlu, 2007: 32).

Veenhoven, devletin vatandaşlara sağladığı güvenlik, eşitlik, maddi konfor vb. gibi yaşam koşullarını “toplumsal kaynaklar” olarak tanımlamaktadır. Veenhoven, mutluluğun belirleyicilerini tanımlamak için toplumsal kaynaklara iki kaynak daha eklemiştir: Kişisel kaynaklar ve bireysel yetenekler. Toplumsal kaynaklar servet, siyasi özgürlük, eşitlik ve ahlaki düzen gibi kavramları içerirken; bireysel kaynaklar toplumsal statü, maddi varlıklar ve aile bağları gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bireysel yetenekler de sosyal becerileri, fiziksel uygunluğu vb. kapsamaktadır (Çakıroğlu, 2007: 32).

1.1. Mutluluğu Belirleyen Faktörler

Ekonomideki mutluluk literatürünün büyük bir bölümü mutluluğun temel belirleyenlerinin neler olduğunu araştırmaktadır. Lyubomirsky, Sheldon ve Schkade (2005) yaptıkları bir meta-analiz çalışmasında, mutluluğu belirleyen temel faktörleri üç kısma ayırarak incelenmişlerdir: Birincisi yaşam şartlarıdır. İnsanların içinde bulunduğu yaşam şartlarını; gelir, eğitim düzeyi, yaş, insanların yaşadıkları yer gibi demografik değişkenlerin oluşturmaktadır. Yaşam şartları mutluluğu % 10 oranında etkilemektedir. Mutluluğun ikinci belirleyeni ise genetik özelliklerdir ve genetik özellikler mutluluğu % 50 oranında etkilemektedir. Üçüncü belirleyen ise amaçlı etkinliklerdir. Amaçlı etkinliklerin mutluluğa etkisi % 40 olarak belirtilmiştir. Amaçlı etkinlikler kapsamında, insanların birbirine iyilik yapması, dini inançlarının emrettiği gibi yaşamaları, sosyal ilişkiler geliştirmeleri, egzersiz

yapmaları ve olumlu düşünmek gibi etkinlikler bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle amaçlı etkinlikler bireyin kontrolünde olan etkinliklerdir. Söz konusu faktörler Şekil 2’de gösterilmektedir. (Demirbulat ve Avcıkurt, 2015: 83).

Şekil 2: Mutluluğun temel Belirleyicileri (Lyubomirsky vd., 2005: 116)

1.2. Mutluluk Nasıl Ölçülür?

Bir kişinin sübjektif iyi oluşunu ölçmenin bir yolu, kişinin sübjektif iyi oluş durumunu nasıl gördüğüne ilişkin tek veya çok maddeli sorular içeren anketlerdir. Tek maddelik anket sorusuna, kişilere sorulan World Values Survey (Dünya Değerler Anketi)’indeki standart mutluluk sorusu örnek olarak verilebilir. İnsanlara: “Her şeyi birlikte düşündüğünüzde, ne kadar mutlu olduğunuzu söylersiniz: Çok mutlu, oldukça mutlu, çok mutlu değil, hiç mutlu değil?” sorusu sorulmuş ve her bir cevap en düşük mutluluk düzeyi (1=hiç mutlu değil) ve en yüksek mutluluk düzeyi (4=çok mutlu) olacak şekilde 1’den 4’e sıralanmıştır. World Values Survey anket soruları, Birleşik Devletler’in General Social Surveys (Genel Sosyal Anketinin) üç puanlı ölçeğine çok benzemektedir: “Herşey birlikte düşünüldüğünde, bugünlerde nasıl hissediyorsunuz: Çok mutlu, oldukça mutlu, çok mutsuz. En çok kullanılan tek maddeli ölçeklerden bir diğeri de Eurobarometer Survey (Eurobarometer Anketi)’ inde bulunabilecek standart yaşam memnuniyeti sorusudur. Bireylere “Genel olarak yaşamınızdan ne derece memnunsunuz: Çok memnun, oldukça memnun ya da çok memnun değil?” sorusu sorulmuştur (Powdthavee, 2007: 55).

Tek maddeli ölçekler kısa ve avantajlı olmasına rağmen, birçok psikolog tek maddeli ölçekleri çok maddeli ölçeklere kıyasla daha az güvenilir ve daha az geçerli olduğunu kabul etmiştir. Bunun nedeni rastgele ölçüm hatalarının, çok maddeli ölçeklerde tek maddeli ölçeklere kıyasla daha düşük olmasıdır. Çok maddeli ölçeklerin en önemlilerinden biri General Health Questionnaire (GHQ) (Genel Sağlık Anketi) ve The British Household Panel Survey (İngiliz Hanehalkı Panel Anketi)’dir. GHQ, bireylere sorulan on iki sorunun yanıtlarına göre olumlu ve olumsuz etkiyi değerlendirmektedir. GHQ’nun on iki sorusu şu şekildedir: Son zamanlarda,

a) Yaptığınız şeyler üzerine yoğunlaşabiliyor musunuz?

- b) Yaptığınız şeylerde yararlı bir rol oynadığınızı düşünüyor musunuz?
- c) Yaptığınız şeyler hakkında karar verebilme kabiliyeti hissediyor musunuz?
- d) Normal günlük aktivitelerinizden zevk alıyor musunuz?
- e) Sorunlarla yüzleşmeyi başarabiliyor musunuz?
- f) Her şey düşündüğünde kendinizi mutlu hissediyor musunuz?
- g) Endişeleriniz yüzünden uykusuzluk çekiyor musunuz?
- h) Sürekli gerginlik hissediyor musunuz?
- i) Zorlukların üstesinden gelemediğinizi hissediyor musunuz?
- j) Kendinizi mutsuz yada depresif hissediyor musunuz?
- k) Kendinizi güvensiz hissediyor musunuz?
- l) Kendinizi değersiz bir kişi olarak görüyor musunuz?

GHQ-12 sorularına verilen yanıtlar dört puanlı Likert ölçeğinde değerlendirilir: 1= Her zamankinden daha çok , 4= Her zamankinden çok daha az.

Csikszentmihalyi (1990) mutluluğun anket formlarının yanı sıra gerçek zamanlı da ölçülmesini önermektedir. Csikszentmihalyi (1990)'nin Deneyim Örneklemesi (Experience Sampling Method-ESM) adını verdiği ölçekte katılımcıların, bir takım sorulara hemen cevap vermeleri için gün boyunca (veya günler boyunca) kendilerini yönlendiren bir el bilgisayarı taşımalarını gerekmektedir. Bu, katılımcının hâlihazırdaki mutluluk halinin yanı sıra, sorulduğunda meşgul oldukları faaliyetleri ve etkileşimde bulunduğu kişileri de içerebilmektedir. Bununla birlikte, ESM, normalde anketlerden elde edilen bildirilen mutlulukta bilişsel önyargıların boyutunu azaltsa da, büyük bir nüfus örneğinde uygulanması çok maliyetli bir yöntemdir. ESM'ye alternatif bir yöntem de, katılımcılara bir önceki günün bölümlerini özetleyen bir günlük doldurmalarını ve bu bölümlerin her birinde duygularının yoğunluğunu bildirmelerini isteyen Günü Yapılandırma Yöntemi (Day Reconstruction Method)'dir (Powdthavee, 2007: 56-57).

2. DÜNYADA MUTLULUK

İnsan hayatında önemli olan sağlık, huzur, başarı gibi bileşenlerin bir araya gelerek oluşturduğu mutluluğa ulaşmak olduğundan, mutluluk kavramı tüm dünya ülkelerinin ilgisini çeken bir konu olmuştur. Dünyanın en mutlu ülkelerinin belirlenmesine yönelik "World Happiness Database" veri tabanında 2010 yılında yapılmış olan bir araştırmaya göre en mutsuz ülkelerin yarım kürenin kuzeyinde yer alan güneş ışığından sınırlı yararlanan ülkeler olduğu görülmüştür. Dahası, intihar eğilimine soğuk iklimlerde yaşayan insanlarda sıcak iklimde yaşayanlara göre daha yüksek oranda karşılaşılmıştır. Bu durum "Güneş primi" kavramıyla açıklanmıştır. Daha az güneş ışığına maruz kalan insanlarda D vitamini düzeyi de düşük olmakta ve düşük D vitamini beyinden serotonin hormonunun az salgılanmasına neden olarak insanlarda duygusal rahatsızlık ve depresyona neden olmakta ve bu da onların intihar ile olan ilişkisini açıklamaktadır. Güneş ışığına yüksek oranda maruz kalanların ise mutluluklarında artış olmaktadır (Yüksekbilgili ve Akduman, 2016: 98).

2.1. Dünya Mutluluk Raporları ve Endeksleri

Mutluluk araştırmalarında mutluluğu ölçmeye yönelik girişimlerin başlamasıyla birlikte mutluluk ile ilgili olarak çeşitli raporlar, anketler ve endeksler ortaya konmuştur. Mutluluk konusunu ele alan çalışmalar da mutluluğa ilişkin söz konusu verilerin yer aldığı raporlar, anketler ve endekslerden yararlanarak uluslar arası karşılaştırmalar yapmışlardır. Aşağıda söz konusu rapor, anket ve endeksler ayrıntısıyla açıklanmıştır.

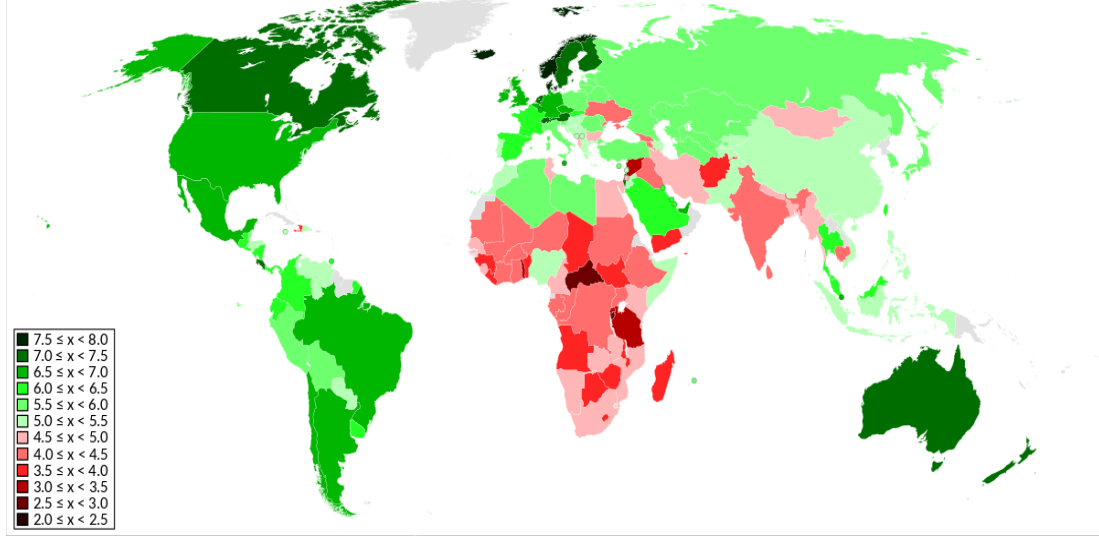
2.1.1. Dünya Mutluluk Raporu (World Happiness Report)

Birleşmiş Milletler tarafından 2012 yılında başlatılan bir girişim olan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Çözümüleri Ağı (Sustainable Development Solutions Network (SDSN))'nın yayımlamış olduğu "World Happiness Report-Dünya Mutluluk Raporu" mutluluğu ölçmeye yönelik raporlardan bir tanesidir. Dünya mutluluk raporunda mutluluk endeksi değerlendirmesinde kişi başına GSYİH, sosyal destek, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, seçim yapma özgürlüğü, cömertlik, yolsuzluk algısı, hükümete duyulan güven, gibi kriterlere yer verilmiştir.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Çözümüleri Ağı (SDSN)'nın beşincisini yayımlamış olduğu "Dünya Mutluluk Raporu 2017'de ülke sıralamalarına bakıldığında Kuzey Avrupa ülkeleri dünyanın en mutlu ülkeleri olmuştur. En mutlu ülkeler listesinin başında Norveç yer almaktadır. Bu ülkeyi Danimarka, İzlanda, İsviçre, Finlandiya ve Hollanda takip etmektedir. İlk sıralarda yer alan ülkeler, rapor hazırlanırken dikkate alınan ve mutluluğu artırdığı belirtilen sağlık, sosyal destek, gelir, iyi yönetim, özgürlükler ve cömertlik gibi unsurlarda yüksek puan almıştır. Ayrıca bu ülkeler, güçlü sosyal güvenlik sistemlerine sahiptir. Rapor, sosyal dayanışmanın mutluluktaki etkisinin çok önemli olduğunu ortaya koyarken, en büyük mutsuzluk sebeplerinden birinin de işsizlik olduğunu göstermektedir. Toplam 155 ülke arasından en az mutlu olan Orta Afrika Cumhuriyeti'dir. Diğer Afrika ülkeleri, örneğin Benin, Burundi, Ruanda, sıralamanın en altındadır. Dünyanın dolar bazında en büyük ekonomisine sahip G-20 ülkelerinden sadece 4'ü (Kanada, ABD, Almanya, İngiltere) mutluluk sıralamasında ilk 20'ye G-20 ülkelerinden sadece 12 ülkenin ise ilk 50'ye girdiği görölmektedir. Türkiye 69. sırada yer alırken, ABD'de mutluluk yıllardır düşmektedir. Amerikalılar, gelirleri yükselmesine rağmen daha az mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. ABD, 2017 Mutluluk Raporu'nda önceki rapora göre bir basamak gerileyerek 14. sırada yer almıştır. Son 10 yılda ABD'deki mutluluk oranı yüzde 5 azalmıştır. Almanya sıralamada 16., Birleşik Krallık 19., Fransa 31., İtalya 48.. Rusya 49 ve Japonya 52. Çin 79. sırada yer almaktadır. G-20 ülkelerinden mutluluk sıralamasında en geride olan ise 101. sıra ile Güney Afrika'dır. Dünya mutluluk sıralamasında Togo 150., Suriye 152. Tanzania 153. ve Burundi 154. sıra ile sonlarda yer almaktadır.

şekil 3'te Dünya Mutluluk Raporu'nun 2015-2017 yılları arasında ortalama mutluluk değerlerinin coğrafik dağılımını gösteren bir harita yer almaktadır. Ankete katılanlara 0 ile 10 ölçeğinde hayatlarını değerlendirdikleri mutluluk sorusu sorulmuş ve verilen yanıtlarda en kötü mutluluk değeri 0 ve en iyi mutluluk değeri 10 olarak belirlenmiş, ülkeler en yüksek mutluluk ortalamaları için koyu yeşil ve en düşük mutluluk ortalamaları için koyu kırmızı olmak üzere 10 gruba ayrılmıştır. Ölçek aralığı, yaşam değerlendirmelerinin dünyada ne kadar farklı

olduğunu göstermektedir. Üst sıralardaki ülkeler alt sıradaki ülkelere göre mutluluk düzeyi iki kat daha fazla olan ülkelerdir. Bu farklılıklar, birlikte iyi bir hayatın bileşenlerinin önemli yönlerini kapsayan ve mutluluk değerini oluşturan değişkenler arasındaki farklılıklarla bağlantılıdır (Helliwell ve Wang, 2015: 20).

Şekil 3: Mutluluk haritası (World Happiness Report, 2017)

2.1.2. Küresel Duygular Raporu (Global Emotions Report)

Bir diğer mutluluk raporu, Amerikan araştırma tabanlı, küresel bir performans yönetim danışmanlığı şirketi olan Gallup'un mutluluk düzeyini yaşamın genel değerlendirmesi açısından ele aldığı "Global Emotions 2016" raporu, 140 ülkedeki yetişkinlerle 2015 yılında yapılan yaklaşık 147.000 görüşmeye dayanmakta ve insanların olumlu ve olumsuz günlük deneyimlerinin sonuçlarını sunmaktadır. Olumlu ve olumsuz deneyim soruları aşağıda yer almaktadır: Olumlu Deneyim Endeks Soruları: Dün kendinizi iyi dinlenmiş hissettiniz mi? Dün tüm gün boyunca tarafınıza saygıyla yaklaşıldı mı? Dün çok güldünüz ya da tebessüm ettiniz mi? Dün ilginç bir şeyler öğrendiniz ya da yaptınız mı? Günün çoğunluğunda hangi duyguları yaşadınız?

Olumlu Deneyim Endeks puanı, yukarıdaki maddelere verilen geçerli tüm olumlu cevapların 100 ile çarpımının ortalamasıdır. Ülke düzeyindeki endeks puanları 0'dan 100'e değişmektedir. Daha yüksek puanlar, bir ülkede olumlu duyguların daha yaygın olduğunu göstermektedir. Bu puanlar, insanların yaşam standartları, kişisel özgürlükleri ve sosyal ağların varlığı hakkındaki algılamalarıyla güçlü bir şekilde ilişkilidir.

Olumsuz Deneyim Endeks Soruları: Günün çoğunluğunda hangi duyguları yaşadınız? Fiziksel acı durumunuz? Endişe durumunuz? Üzüntü durumunuz? Stres durumunuz? Öfke durumunuz?

Olumsuz Deneyim Endeks puanı, yukarıdaki maddelere verilen geçerli tüm olumsuz cevapların 100 ile çarpımının ortalamasıdır. Ülke düzeyindeki endeks puanları olumlu deneyim endeks puanında olduğu gibi 0'dan 100'e değişmektedir. Daha yüksek puanlar, bir ülkede

olumsuz duyguların daha yaygın olduğu anlamına gelmektedir. İnsanların sağlık sorunları ile olan deneyimleri ve gıdaya erişme olanakları, daha yüksek olumsuz deneyim puanlarını öngörmektedir (Hatipoğlu, 2016).

Gallup 2015 yılında 140 ülkede yetişkinlere: “Beş olumlu deneyim duygusuna sahip olsaydınız ne hissederdiniz?” sorusunu sormuştur. Dünya çapındaki insanların % 70’inden fazlası gün boyu çok miktarda eğlendiğini, gülümsediğini veya çokça güldüğünü, kendisini iyi dinlenmiş ve saygı görmüş hissettiğini söylemektedir. Ayrıca, insanların % 51’i yeni bir şeyler öğrendiklerini ya da ilginç bir şeyler yaptıklarını söylemiştir.

Latin Amerikan ülkeleri ve 2014 yılında listenin başında yer alan benzer ülkelerin çoğu, yetişkinlerin her gün birçok olumlu duygular yaşadıkları ülkeler listesine hâkimdir. Bu bölgenin dışındaki bu listenin başında yer alan ülkeler Özbekistan, Endonezya ve İsviçre’dir.

Olumlu sorular açısından bakıldığında bireysel özgürlükler, sosyal sermaye ve sosyal ağlar bu raporun olumlu bileşenlerinin en büyük tahmincisidir. Mutluluk raporu ve duygular raporunun verileri açısından olumlu deneyim sıralaması Tablo 1’deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 1’de, Paraguay 84 puanla en yüksek olumlu deneyim puanına sahipken, Suriye 36 puanla en düşük ülke olarak sıralamada yerini almaktadır. Suriye uzun süredir iç savaşta olduğundan 2012 yılından beri her yıl ölçülen bu listenin en altındadır.

Tablo 1: Global Emotions Report Olumlu Deneyim Sıralaması

Duygu Raporundaki Yeri (2015)	Ortalaması	Mutluluk Raporundaki Yeri (2014-2016)
En Yüksek Olumlu Deneyim		
1.Paraguay	84	70
2.Guatemala	83	29
3.Honduras	83	91
4.Özbekistan	83	47
5.Ekvador	83	44
6.El Salvador	82	45
7.Endonezya	82	81
8.Kosta Rika	81	12
9.Uruguay	81	28
10.Kolombiya	81	36
11.İsviçre	81	4
En Düşük Olumlu Deneyim		
1.Suriye	36	152
2.Türkiye	51	69
3.Nepal	51	99
4.Gürcistan	54	125
5.Sırbistan	54	73
6.İrak	54	117
7.Yemen	55	146
8.Bosna Hersek	55	90
9.Litvanya	55	52
10.Belarus	55	67
11.Ukrayna	55	132

Kaynak: Global Emotions Report, 2015

Olumlu deneyim sıralamasında en düşük ülke Suriye'yi 51 puanla Türkiye takip etmektedir. Nepal ise şiddetli bir doğal afet olan deprem nedeniyle alt sıralarda yer almaktadır. Listenin en altındaki ülkelerden birkaçı Ukrayna, Irak, Yemen'dir. Dünya genelindeki neredeyse tüm ülkelerde insanların % 72'si 2015'deki anketten önceki gün çok gülümsemiş ya da gülmüştür. Sadece yedi ülkede (Ukrayna, Irak, Türkmenistan, Nepal, Sırbistan, Suriye ve Türkiye) bu rakam % 50 veya daha düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Mutluluk raporu ve duygu raporunun verileri açısından olumsuz deneyim sıralaması Tablo 2'deki gibi gerçekleşmiştir.

Tablo 2: Global Emotions Report Olumsuz Deneyim Sıralaması

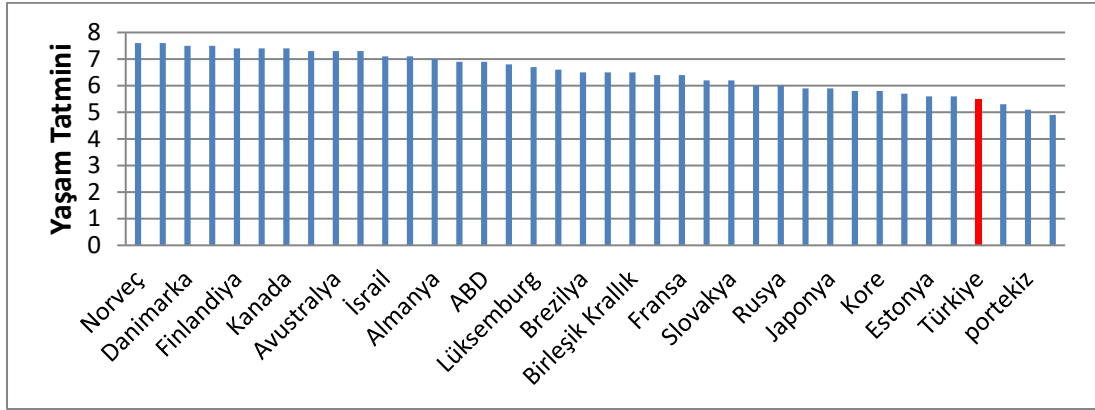
Duygu Raporundaki Yeri (2015)	Ortalaması	Mutluluk Raporundaki Yeri (2014-2016)
En Yüksek Olumsuz Deneyim		
1. Irak	58	117
2. İran	50	108
3. Güney Sudan	46	130
4. Suriye	46	152
5. Kıbrıs	42	61
6. Liberya	41	148
7. Togo	40	150
8. Sierra Leone	40	106
9. Bolivya	40	58
10. Portekiz	40	89
11. Filistin Bölgesi	40	103
En Düşük Olumsuz Deneyim		
1. Özbekistan	12	47
2. Rusya	13	49
3. Kazakistan	16	60
4. Kırgızistan	17	98
5. Tayvan	17	33
6. Belarus	18	67
7. Somali	18	93
8. Singapur	18	26
9. Moğolistan	19	100
10. Estonya	19	66

Kaynak: Global Emotions Report, 2015

Olumsuzlar listesinde ise, sıralama şöyle; Irak, İran, Güney Sudan, Suriye ve Kıbrıs, Irak, fiziksel acı ve üzüntüde; İran, öfkede; Kıbrıs streste; Portekiz, Malta ve Togo ise endişede başı çekmektedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi, olumlu endekste en düşükken, olumsuz endekste en tepede yer almaktadır. Ebola krizi Liberya'yı en alt listesine getirmiş. Ebola krizi Liberya'yı en yüksek olumsuz deneyim listesine getirmiştir. İnsanların 3'te 1'inden fazlası (%36) endişe, (%35) stres yaşadıklarını ve insanların yaklaşık 10'da 3'ü (%28) birçok fiziksel ağrı yaşadıklarını ifade etmiştir. İnsanların en az 5'te 1'i (%21) üzüntü ve (%20) öfke yaşamaktadır (Hatipoğlu, 2016).

2.1.3. OECD Daha İyi Yaşam Endeksi (OECD Better Life Index)

Ülkelerin mutluluk düzeyine göre sıralandığı bir diğer çalışma, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı tarafından ilki Mayıs 2011’de yapılan OECD Daha İyi Yaşam Endeksidir (OECD Better Life Index). OECD Daha İyi Yaşam Endeksi maddi yaşam koşulları ve yaşam kalitesi alanlarında OECD’nin önemli gördüğü 11 konuyu (konut, gelir, iş, topluluk, eğitim, çevre, yönetim, sağlık, yaşam memnuniyeti, güvenlik, iş ve sosyal yaşam dengesi) temel alarak ülkeler arasında refah düzeyini karşılaştırmanıza olanak tanımaktadır. Şekil 4’te OECD 2017 Daha İyi Yaşam Endeksi ülke sıralaması görülmektedir.

Şekil 4: OECD Daha İyi Yaşam Endeksi (2017) ülke sıralaması (OECD Better Life Index, 2017)

OECD genelindeki insanlara yaşamdan duydukları genel memnuniyeti 0’dan 10’a kadar bir ölçekte değerlendirmeleri istendiğinde, ortalama olarak 6,5 notunu vermişlerdir. Ancak OECD genelinde yaşam tatmini eşit olarak paylaşılmamaktadır. Bazı ülkelerde -Macaristan, Portekiz ve Türkiye- ortalama yaşam skoru 5,5 veya daha az olmak üzere nispeten düşük genel yaşam memnuniyeti seviyesine sahiptir. OECD ülkeleri arasında kadınlar ve erkekler arasındaki yaşam tatmini düzeylerinde ise neredeyse hiçbir fark bulunmamaktadır. 2017 yılı raporunda en yüksek yaşam tatminine 7,5 puanla Norveç sahipken, Türkiye 38 ülke arasından 35. sırada yer almaktadır.

2.1.4. Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index)

Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index-HPI), Temmuz 2006’da Yeni Ekonomi Vakfı (New Economic Foundation-NEF) tarafından ortaya atılan insan iyi oluşu ve çevresel etkinin bir endeksidir. Endeks daha düşük ekolojik ayak izi olan ülkelere kademeli olarak daha yüksek puanlar vermek üzere ağırlıklandırılmıştır. Endeks, sürdürülebilirliği hesaba katmadığı düşünülen, GSYİH ve İnsani Kalkınma Endeksi gibi endekslere meydan okuyacak şekilde geliştirilmiştir. 2006’da yapılan ilk ankete katılan 178 ülkeden en iyi puan alan ülkeler Vanuatu, Kolombiya, Kosta Rika, Dominik ve Panama’dır. 2016’da yapılan son anket 140 ülkeye uygulanmıştır. 2016 Raporunda mutluluğu belirleyen ana etkenler olarak: Bakım, özgürlük, cömertlik, dürüstlük, sağlık, gelir ele alınmış ve bu değişkenlere göre sıralanan ülkelerden Kosta Rika birinci sırada yer alırken onu Meksika, Kolombiya, Vanuatu, Vietnam izlemektedir. Bu yıl ki rapor, yaşam deneyimlerini karşılaştırarak mutluluğun toplumsal temellerinin önemini

vurgulamakla birlikte, ülke ekonomisini ve işsizlik oranının yanı sıra insanların beklentileri, zihinsel hastalık seviyesi ve iş doyumu konularını da ele almaktadır. Endeks, ABD'nin Vanuatu'nun 2006 yılındaki endeks puanına eşit olması için ABD'de ortalama ömrün 439 yıl olması gerektiği noktasında, karbon ayak izini endeks hesabında ağırlığının çok olması nedeniyle eleştirilmiştir. Mutlu Gezegen Endeksi (2016) verileri Tablo 3'te görüldüğü gibidir.

Tablo 3. Mutlu Gezegen Endeksi (2016) Ülke Sıralaması

Sıralama	Ülke	Yaşam Beklentisi (yıl)	İyi oluş	Ekolojik ayak izi	Mutlu Gezegen Endeksi
1	Kosta Rika	79,1	7,3	2,8	44,7
2	Meksika	76,4	7,3	2,9	40,7
3	Kolombiya	73,7	6,4	1,9	40,7
4	Vanuatu	71,3	6,5	1,9	40,6
5	Vietnam	75,5	5,5	1,7	40,3
68	Türkiye	74,7	5,3	3,3	26,4
69	Macaristan	74,9	4,7	2,9	26,4
70	Ukrayna	70,3	5,0	2,8	26,4
71	Tunus	74,6	4,5	2,3	26,2
72	Çin	75,4	5,1	3,4	25,7
136	Moğolistan	68,6	4,9	6,1	14,3
137	Benin	59,2	3,2	1,4	13,4
138	Togo	58,6	2,9	1,1	13,2
139	Lüksemburg	81,1	7,0	15,8	13,2
140	Çad	50,8	4,0	1,5	12,8

Kaynak: Happy Planet Index-HPI, 2016

Tablo 3'te Kosta Rika 79,1 yaşam beklentisi, 7,3 iyi oluş puanı, 2,8 ortalama global hektar (gha) ekolojik ayak izi ve 44,7 mutlu gezegen endeksi puanı ile ilk sırada yer alırken, Türkiye 74,7 yaşam beklentisi, 5,3 iyi oluş puanı, 3,3 gha ekolojik ayak izi ve 26,4 mutlu gezegen endeks puanı ile 68. sırada yer almıştır. Sıralamanın en sonunda ise 50,8 yaşam beklentisi, 4,0 iyi oluş puanı, 1,5 gha ekolojik ayak izi ve 12,8 mutlu gezegen endeks puanı ile Çad yer almaktadır.

Yukarıda yer alan rapor ve endekslerin dışında, 20 Mart 2012 günü dünya genelinde insanlar için mutluluk kavramına farkındalık oluşturmak amacıyla 193 katılımcının tümünün oyuyla Birleşmiş Milletler tarafından “*Uluslararası Mutluluk Günü*” olarak ilan edilmiştir. BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon mutluluk gününü “Sosyal, ekonomik ve çevre refahı bölünmezdir ve birlikte küresel gayrisafi mutluluğu belirlemektedir” şeklinde ifade etmiştir.

3. VERİ SETİ, EKONOMETRİK METODOLOJİ VE MODEL

Bu çalışmada, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Ağı tarafından hazırlanan “World Happiness Report 2017” raporunun anket verileri kullanılmıştır. Rapor, Gallup şirketi tarafından 156 dünya ülkesinin her birindeki 1000'er kişiyle her yıl yüz yüze ve telefon üzerinden yapılan anketlerin oluşturduğu verilerin analizine dayanmaktadır. Analizde kullanılan veriler ülke bazlıdır. İnsanların hayatlarından duydukları memnuniyet düzeyi için 0-10 ölçeğinde en altta 0 en üstte ise 10'a kadar olan basamaklardan oluşan bir merdiven

düşünceleri ve kişisel olarak kendilerini bu merdivenin hangi basamağında hissettiklerini belirtmeleri istenmiştir. Söz konusu raporda, verilerin nedenlerini açıklamada kullanılmak üzere azalan önem sırasına göre 6 tane kriter belirlenmiştir. Bunlar: Kişi başına düşen GSYİH miktarı, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal destek (bir kişinin çevresinde zor zamanlarda yardım isteyebileceği kişilerin bulunması), seçim yapma özgürlüğü, cömertlik (toplumdaki bağış etkinlikleri) ve yolsuzluk algısı. Bunlardan ilk üç değişken, ülke bazındaki mutluluk farklarını açıklamada en etkili olan değişkenlerdir. Rapordaki bu değişkenlere ilave olarak dünya ülkelerindeki enflasyon ve işsizlik oranı verileri de kullanılmıştır.

Kişi Başına Düşen GSYİH (GDP per capita): World Happiness Report 2017’de kişi başına düşen GSYİH’ya ilişkin istatistikler, 10 Ağustos 2016’da “World Development Indicator” verilerinden alınmıştır. Sağlıklı Yaşam Beklentisi, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi verileri yazarlar tarafından Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) temel alınarak hesaplanmıştır.

Sosyal Destek (Social support): Sosyal Destek veya sorun yaşadığımızda güvenebileceğiniz birinin olması, Gallup World Poll anketinin: “Başınız dertte olsaydı, güvenebileceğiniz akrabalarınız veya arkadaşlarınız yanınızda olurlar mıydı? Onlara ihtiyacınız olduğunda size yardım ederler mi?” sorusuna verilen ikili yanıtların (0 ya da 1) ulusal ortalamasıdır.

Yaşam Seçimi Yapma Özgürlüğü (Freedom to make life choices): Yaşam seçimi yapma özgürlüğü, Gallup World Poll anketinin: “Hayatınızla ilgili yaptığınız seçme özgürlüğünden memnun musunuz ya da memnun değil misiniz? sorusuna verilen yanıtların ulusal ortalamasıdır.

Cömertlik(Generosity): Cömertlik, Gallup World Poll anketinin:“Geçtiğimiz ay bir hayır kurumuna para bağışladınız mı?” sorusuna verilen cevapların ulusal ortalamasıdır.

Yolsuzluk Algısı (Perceptions of corruption): Yolsuzluk algısı, Gallup World Poll anketindeki:“Size göre yolsuzluk hükümet genelinde yaygın mı yoksa yaygın değil mi?” ve “Yolsuzluk iş yerlerinde yaygın mı yoksa yaygın değil mi? sorulara verilen anket yanıtlarının ulusal ortalamasıdır.

Olumlu Etki (Positive affect): Olumlu etki, Gallup World Poll anketinde üç pozitif etki ölçütünün ortalaması olarak tanımlanmaktadır: Gallup World Poll anketinde bu üç ölçü: Mutluluk, gülmek ve keyiftir. Bu ölçüler sırasıyla aşağıdaki üç sorunun yanıtlarıdır: Dün gün boyunca şu duyguları yaşadınız mı? Dün mutlu muydunuz? Dün hiç güldünüz mü? Dün hayattan keyif aldınız mı?

Negatif Etki (Negative affect): Negatif Etki,Gallup World Poll anketindeki üç negatif etki ölçüsünün ortalaması olarak tanımlanmaktadır: Dün gün boyunca şu duyguları yaşadınız mı? Üzüntü, endişe ve öfke.

Ulusal Hükümete Güven (Confidence in national government): Ulusal hükümete güven değişkeni iseGallup World Poll anketinin: “Ulusal hükümete güven duyuyor musunuz? sorusuna ankete katılanların verdiği yüzde cevaptır.

Enflasyon ve işsizlik oranı verileri ise, Dünya Bankası (World Bank) verilerinden elde edilmiştir.

Yaşam memnuniyeti ya da mutluluk değişkeni sıralı kategorilerden oluşan değişkenlerdir ve bireyler öznel değerlendirmeleri ile ankette ilgili soruya cevap vermektedirler. Mutluluk ve yaşam memnuniyeti bireyden bireye değişiklik gösterdiğinden literatürde “gözlemlenemeyen heterojenlik (unobserved heterogeneity)” denilen sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorun ampirik analizlerde “differential item functioning (DIF)” problemini doğurarak sonuçların yanlış olmasına yol açmaktadır. Çünkü çok mutlu olma, mutlu olma ya da az mutlu olma şeklinde kategorilerle ifade edilen değişkeni temsil eden soruya verilen yanıt homojenlik içermemektedir. Örneğin A kişisi problemleri olan biri olsa da optimist olduğundan çok mutlu olmayı seçmiş olabilir. B kişisi ise gerçekte hiçbir problem olmadığından bu kategoriyi seçmiş olabilir. Ancak aynı kategoriyi seçmiş olmaları gerçekte aynı düzeyde mutlu olduklarını ifade etmeyebilir. Gözlemlenemeyen heterojenlik bu nedenle bireyler arası karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir (Kapteyn vd., 2010). Bu sorun panel veri analizleri kullanılarak ya da yatay kesit verileri kullanılarak “anchoring vignettes” (King vd., 2004) yöntemi ile giderilebilir. Çalışmada kullanılan verinin yapısının panel veri olmaması nedeni ile ilgili panel veri analizleri yapılamamıştır. Ayrıca kullanılan anketin kapalı ya da dolaylı bir şekilde mutluluğu ölçen birden fazla soruyu içermemesinden kaynaklı olarak bu sorun “anchoring vignettes” yöntemi ile de düzeltilememiştir. Bu nedenle mutluluğu etkileyen faktörler yatay kesit veri ile elde edilmeye çalışılmıştır. Yatay kesit analizi için Sıralı (Ordered) Logit Model kullanılmıştır. Bağımlı değişken olan mutluluk düzeyinin nitel bir değişken olması ve sıralı kategorilerden oluşması nedeni ile sıralı logit regresyon analizi tercih edilmiştir.

Sıralı lojistik regresyon modellerinin elde edilmesinde beş temel bağlantı fonksiyonu (link function) kullanılmaktadır. En sık kullanılan fonksiyonlar ise logit, probit ve clog log fonksiyonlarıdır. Bağlantı fonksiyonu, sıralı lojistik regresyon modelinin yapılandırılmasında kullanılan olasılık fonksiyonudur. Bu bağlantı fonksiyonları Tablo 4’de gösterilmiştir (Şerbetçi, 2012: 20).

Bağlantı fonksiyonunun hangisinin kullanılacağına ilişkin uygulamalarda kesinlik yoktur. Kategorilere ayrılan değişkenlerin birikimli olasılık değerlerinde ani bir değişiklik söz konusu değilse, probit ve logit fonksiyonları sıralı lojistik regresyon analizi için uygun seçenek olmaktadır. Eğer kategorilerin birikimli olasılık değerlerinde ani değişimler söz konusuysa diğer modeller kullanılmalıdır. Örneğin birinci kategoriden başlayarak birikimli olasılık değerindeki artışlar yavaş olurken daha yüksek kategorilerde birikimli olasılık değerinde ani bir artış söz konusu oluyorsa, tamamlayıcı log log bağlantı fonksiyonu tercih edilmelidir. Tam tersi durumda, yani düşük kategorilerin birikimli olasılık değerinde daha fazla artış olurken, yüksek kategorilerde daha az artış oluyorsa negatif loglog bağlantı fonksiyonu kullanılmalıdır (Şerbetçi ve Özçomak, 2013: 94).

Tablo 4: Bağlantı Fonksiyonları (Şerbetçi, 2012: 20)

Fonksiyon	Gösterim	Uygulama Alanı
Logit	$\ln\left(\frac{\gamma}{1-\gamma}\right)$	Tüm kategorilerin olasılık değeri eşitse kullanılır.
Tamamlayıcı Log Log	$\ln(-\ln(1-\gamma))$	Yüksek kategorilerde olasılık değeri daha yüksek ise kullanılır.
Negatif Log Log	$-\ln(-\ln(\gamma))$	Düşük kategorilerde olasılık değeri daha yüksek ise kullanılır.
Probit (normal fonk. tersi)	$\phi^{-1}(\gamma)$	Normal dağılmış gizli değişken söz konusu olduğunda kullanılır.
Cauchit	$\tan(\pi(\gamma - 0,5))$	Birçok uç değer olduğu kategori varsa kullanılır.

Burada γ bir olayın meydana gelme olasılığıdır.

Sıralı logit ve probit modeller, orijinal olarak Walker ve Duncan (1967); McKelvey ve Zavoina (1975) tarafından daha çok ekonomi ve finans alanlarında kullanılmıştır. Sıralı tercih modeli (ordered multiple choice model) aşağıdaki gibi bir ilişkiyi varsaymaktadır (Emeç, 2001: 27-29):

$$G(\text{Prob}(Y \leq j)) = \alpha_j + \beta' X \quad j=1, \dots, k \quad (1)$$

Burada Y değişkeni, k+1 farklı kategoriden biriyle ölçülür, α_j , k sabit kesme parametresidir. β' , sabit kesme terimi içermeyen eğim parametre vektörüdür.

Dolayısıyla $\alpha_1 < \alpha_2 < \dots < \alpha_{k-1} < \alpha_k$ olur.

(1) nolu model, bağımlı değişken kategorilerinin kümülatif olasılıklarına dayalıdır, farklı Y kategorileri için regresyon fonksiyonlarının logit ölçeğine paralel olduğunu varsayar.

Değerlerin sırasını göz önüne alan sıralı logit model kümülatif olarak aşağıdaki biçime sahiptir:

$$\text{logit}(p_1) = \log\left(\frac{p_1}{1-p_1}\right) = \alpha_1 + \beta' X \quad (2)$$

$$\text{logit}(p_1 + p_2) = \log\left(\frac{p_1 + p_2}{1-p_1-p_2}\right) = \alpha_2 + \beta' X \quad (3)$$

$$\text{logit}(p_1 + p_2 + \dots + p_k) = \log\left(\frac{p_1 + p_2 + \dots + p_k}{1-p_1-p_2-\dots-p_k}\right) = \alpha_k + \beta' X \quad (4)$$

$$\text{ve } p_1 + p_2 + \dots + p_k = 1$$

Burada

$$p_1 = \Pr(Y = 1) = \frac{\exp(\alpha_1 + \beta' X)}{1 + \exp(\alpha_1 + \beta' X)}$$

$$p_1 + p_2 = \Pr(Y \leq 2) = \frac{\exp(\alpha_2 + \beta' X)}{1 + \exp(\alpha_2 + \beta' X)}$$

$$p_1 + p_2 + \dots + p_k = \Pr(Y \leq k) = \frac{\exp(\alpha_k + \beta' X)}{1 + \exp(\alpha_k + \beta' X)} \quad (5)$$

Bu model oransal fark model olarak bilinir, çünkü bir $Y \leq j$ olayının fark oranı (oddsratio), j kategoriden bağımsızdır. Fark oranının tüm kategoriler için sabit olduğu varsayılır. (2), (3) ve (4) nolu modeller, farkların pay kısmındaki olasılıkları ardarda toplayarak kümülatif logitler oluşturur.

Sıralı logitte bir gözlem değerini gözlemenin olasılığı şöyledir;

$i = 1$ kategorisi, değişkenin minimum değerini, $i = 2$, bir sonraki sıralı değeri, ..., $i = j$, j sıralı değeri gibi tanımlanır.

$$\Pr(Y = i) = \Pr(\text{cut}_{i-1} < \sum_j \beta_j X_j + u \leq \text{cut}_i) = \frac{1}{1 + \exp(-\text{cut}_i + \sum_j \beta_j X_j)} - \frac{1}{1 + \exp(-\text{cut}_{i-1} + \sum_j \beta_j X_j)}$$

Sıralı logit ve probit modellerinde de uygun olan model seçilir. Ne var ki çok denklemlili modellerde hatalar normal dağılımlı varsayıldığından sıralı probit modeli kullanılır. Fakat bunun yanında parametrelerin fark oranı açısından çözümlenmesi için, sıralı logit modeline ihtiyaç vardır (Amemiya, 1981:1513:1515).

Sıralı logit modellerde katsayı yorumu diğer Lojistik Regresyon modellerine göre daha karmaşıktır. Katsayı tahminleri değişik şekillerde yorumlanabilir:

- 1) Standartlaştırılmış katsayıları hesaplama
- 2) Tahmin edilen olasılıkları hesaplama
- 3) Tahmin edilen olasılıklardaki faktör değişmeyi hesaplama
- 4) Tahmin edilen olasılıklarda yüzde değişmeyi hesaplama olarak ifade edilebilir.

Logit modellerin katsayı yorumunda faktör değişme=fark oranından (oddsratio) yararlanılabilir. Kukla değişkende diğer tüm değişkenler sabit iken $\exp(\beta_k)$ değeri fark oranını veya faktör değişimini vermektedir, standardize edilmiş faktör değişimini bulmak için ise diğer tüm değişkenler sabit iken $(\exp(\beta_k * s_k))$ değerinin hesaplanması gerekmektedir, burada s_k ; standart sapmayı ifade etmektedir; kantitatif değişkenlerde ise $(\exp(\beta - 1) * 100)$ işlemi ile yüzde değişme bulunup, basit bir cebir ile bağımsız değişkenler standartlaştırılabilir (Demaris, 1995:959-960; Emeç, 2002:17).

4. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın bu kısmında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (United Nations Sustainable Development Solutions Network.(SDSN)' nın "Dünya Mutluluk Raporu" anket verisinde mutluluk sorusuna yanıt veren kişiler tarafından bildirilen mutluluk

değişkeni ile bireysel kontrol değişkenleri (kişi başına GSYİH, sosyal destek, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, seçim yapma özgürlüğü, cömertlik, yolsuzluk algısı, pozitif etki, negatif etki ulusal hükümete duyulan güven, işsizlik ve enflasyon) arasındaki ilişki sıralı (ordered) logit regresyon modeli aracılığıyla test edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişkenin kesikli ve sıralı olması nedeniyle sıralı logit model kullanılmıştır. Modelleme yapılırken gelir değişkeni ile mutluluk arasındaki ilişkiyi detaylı olarak inceleyebilmek için aşamalı modelleme kullanılmıştır.

Mikroekonomik mutluluk denklemleri standart olarak $W_{it} = \alpha + \beta X_{it} + \varepsilon_{it}$ şeklinde yazılabilir. Burada W, i kişinin t zamanında bildirdiği kişisel yaşam memnuniyetini; X vektörü, sosyo-demografik ve sosyoekonomik özellikleri içeren değişkenleri ve ε hata terimi gözlenemeyen özellikler ile ölçüm hatalarını göstermektedir (Graham, 2005: 45).

Bu çalışmada kullanılan modelde mutluluğu etkileyen kişi başına GSYİH değişkeni ile birlikte bireysel kontrol değişkenleri (sosyal destek, doğumda sağlıklı yaşam beklentisi, seçim yapma özgürlüğü, cömertlik, yolsuzluk algısı, pozitif etki, negatif etki ulusal hükümete duyulan güven, işsizlik ve enflasyon) kullanılmıştır.

$$Y_{it} = \beta_1 \log X_{it} + \beta_2 BK_{it} + e_{it}$$

$$Y_{it} = \text{Örtük mutluluk ölçümü}$$

$\log X_{it}$ = Kişi başına GSYİH'nin logaritmik formu

BK_{it} = Bireysel kontrol değişkenleri

Tablo 5'te 2016 yılı "World Happiness Report" anket verilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. 2016 yılında dünya genelinde mutluluk değişkeninin ortalaması 0 ile 10 aralığında 4.93'tür. Kişi başına gelirin logaritmasının ortalaması 9.284 \$'dır.

Tablo 4: 2016 Yılı Dünya Mutluluk Raporu Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
Mutluluk	4.934	1.191	2	7
Log Kişi başına GSYİH	9.284	1.187	6.632	11.459
Sosyal destek	0.813	0.125	0.290	0.984
Sağlıklı yaşam yılları	62.93	7.969	43.37	76.40
Seçim özgürlüğü	0.762	0.129	0.303	0.983
Cömertlik	-0.007	0.143	-0.273	0.485
Yolsuzluk algısı	0.748	0.189	0.047	0.969
Pozitif etki	0.710	0.098	0.465	0.924
Negatif etki	0.286	0.090	0.110	0.569
Ulusal hükümete güven	0.459	0.186	0.084	0.930
İşsizlik oranı	8.316	5.954	0.26	29
Enflasyon oranı	8.427	38.85	-1.8	380.77

Sıralı logit regresyon modelinden elde edilen sonuçların anlamsız ve yanlış olmaması için paralel eğriler varsayımının sağlanması gerekmektedir. Paralel eğriler varsayımı, belirlenen regresyon katsayılarının sıralı kategorik değişkenin tüm kategorilerinde eşit olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle öncelikle kurulmuş olan modelin paralellik varsayımını sağlayıp

sağlamadığının test edilmesi gerekmektedir. Paralel doğrular varsayımının testi için Brant test veya Wald testi gibi testler kullanılmaktadır. Paralel eğriler varsayımının testine ilişkin sıfır hipotezi H_0 ve alternatif hipotez H_1 şu şekilde kurulmaktadır:

H_0 : Parametre tahminleri aynı kesme noktalarından geçer.

H_1 : Parametre tahminleri farklı kesme noktalarından geçer.

Paralellik varsayımının sağlanması için $p > 0,05$ olmalıdır. 2016 yılı sıralı logit regresyon analizinin Brant Test sonucu Tablo 5'te görülmektedir. Tablo 5 verilerine göre, modelde tüm bağımsız değişkenlerin p değeri 0,05'ten büyük olduğundan H_0 hipotezi kabul edilir.

Tablo 5: 2016 Yılı Sıralı Logit Regresyon Analizi Brant Test Sonucu

Değişkenler	Chi2	p>chi2	df
Tüm	4.77	1.000	44
Log Kişi başına GSYİH	1.50	0.827	4
Sosyal destek	1.45	0.835	4
Sağlıklı yaşam yılları	1.34	0.855	4
Seçim özgürlüğü	3.53	0.474	4
Cömertlik	1.65	0.800	4
Yolsuzluk algısı	0.55	0.969	4
Pozitif etki	4.24	0.374	4
Negatif etki	1.58	0.813	4
Ulusal hükümete güven	0.44	0.979	4
İşsizlik oranı	3.16	0.532	4
Enflasyon oranı	0.11	0.999	4

2016 yılı Dünya Mutluluk Raporu verilerinden elde edilen analiz sonuçları Tablo 6'da görüldüğü gibidir. Tabloda hesaplanmış katsayılar, katsayıların anlamlılığını test eden z puanları ve bu puanlara denk gelen olasılık değerleri gösterilmiştir. Bu değerlerin yanında tabloda her bir bağımsız değişken için marjinal etki değerleri ve ilgili anlamlılık test sonuçları yer almaktadır.

Marjinal etkiler ile bağımsız değişkenin bir birim değişmesi durumunda bireyin yaşamdan memnun olma olasılığının ne kadar değiştiği ifade edilmiştir. Marjinal etki katsayıları sıralı logit regresyonda cevap kategorisinde bağımlı değişken olan bildirilen mutlulukta bireylerin mutluluk skalasında 1 ile 10 değerleri arasından 6 ve 7'yi seçme olasılığına göre hesaplanmıştır. Model istatistiksel olarak anlamlıdır. (WaldChi2=-88.310, $p < 0.05$)

Modelin sıralı logit analizinin eşik değer sonuçlarına göre 21.05'ten düşük (Eşik değer 1) örtük mutluluk değişkeni puanları kişinin mutluluk düzeyini 2 olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Örtük mutluluk değişkeninin 21.05 ile 23.89 (Eşik değer 2) arasına düşen değerleri kişinin mutluluk düzeyini 3 olarak değerlendirdiğini ifade etmektedir. Örtük mutluluk değişkeninin 23.89 ile 28.40 arasına (Eşik değer 3) düşen değerleri kişinin mutluluk düzeyini 4 olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Örtük mutluluk değişkeninin 28.40 ile 32.76 (Eşik

değer 4) arasına düşen değerleri kişinin mutluluk düzeyini 5 olarak değerlendirdiğini ve örtük mutluluk değişkenininin 32.76 ile 35.90 (Eşik değer 5) arasına düşen değerleri kişinin mutluluk düzeyini 6 olarak değerlendirdiğini göstermektedir ve örtük mutluluk değişkenininin 35.90 üzerine düşen değerleri kişinin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Tablo 6 : 2016 Yılı Sıralı Logit Regresyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z	P> z	Marjinal Etki
Log Kişi başına GSYİH	1.32	0.42	3.13	0.00	0.004
Sosyal destek	10.67	3.25	3.28	0.00	0.033
Sağlıklı yaşam yılları	0.05	0.05	1.04	0,30	0.000
Seçim özgürlüğü	8.08	2.76	2.92	0.00	0.025
Cömertlik	4.68	1.70	2.74	0.00	0.014
Yolsuzluk algısı	-3.84	1.82	-2.10	0.03	-0.012
Pozitif etki	5.92	3.16	1.87	0.06	0.018
Negatif etki	8.15	3.44	2.36	0.01	0.025
Ulusal hükümete güven	-6.67	1.83	-3.64	0.00	-0.020
İşsizlik oranı	-0.09	0.04	-2.37	0.01	-0.000
Enflasyon oranı	-0.01	0.00	-1.87	0.06	-0.000
Eşik Değer 1	21.05				
Eşik Değer 2	23.89				
Eşik Değer 3	28.40				
Eşik Değer 4	32.76				
Eşik Değer 5	35.90				
Log-Likelihood	-88,309936				
Prob>Chi2	0.0000				
Pseudo R2	0.5143				

Analiz sonucuna göre; 2016 yılında dünya ülkelerinde bildirilen mutluluk ile kişi başına gelirin logaritması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır ($\beta = 1.32, z = 3.13, p < 0.05$). Gelirdeki %1 artış bireylerin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 0.004 oranında artırmaktadır. Sosyal destek ile mutluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($\beta = 10.67, z = 3.28, p < 0.05$). Sosyal destekteki % 1 artış bireylerin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirme olasılığını %3 artırmaktadır. Doğumda sağlıklı yaşam beklentisi ile mutluluk arasında anlamsız ve pozitif yönlü bir ilişki vardır ($\beta = 0.05, z = 1.04, p > 0.05$). Seçim yapma özgürlüğü ile mutluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($\beta = 8.08, z = 2.92, p < 0.05$). Seçim yapma özgürlüğünde % 1 artış bireylerin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 2 artırmaktadır. Cömertlik ile bildirilen mutluluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($\beta = 4.68, z = 2.74, p < 0.05$). Cömertlikte % 1 artış bireylerin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 1 artırmaktadır. Yolsuzluk algısı ile bildirilen mutluluk arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır ($\beta = -3.84, z = -2.10, p < 0.05$). Yolsuzluk algısında %1 artış bireylerin mutluluk düzeylerini 7 olarak değerlendirme olasılığını %1 azaltmaktadır. Pozitif etki ile bildirilen mutluluk arasında anlamlı pozitif ilişki vardır ($\beta = 5.92, z = 1.87, p < 0.10$) Pozitif etkide %1 artış bireylerin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 1 artırmaktadır. Negatif etki ile bildirilen mutluluk arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır

($\beta = 8.15, z = 2.36, p < 0.05$). Negatif etkide % 1 artış bireylerin mutluluk düzeyini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 2 artırmaktadır. Ulusal hükümete güven ile bildirilen mutluluk arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır ($\beta = -6.67, z = -3.64, p < 0.05$). Ulusal hükümete güven düzeyinde % 1 artış bireylerin mutluluk düzeylerini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 2 azaltmaktadır. İşsizlik oranı ile bildirilen mutluluk arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır ($\beta = -0.09, z = -2.37, p < 0.05$). İşsizlik oranında % 1 artış bireylerin mutluluk düzeylerini 7 olarak değerlendirme olasılığını % 0.000 azaltmaktadır. Enflasyon oranı ile bildirilen mutluluk arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki vardır ($\beta = -0.01, z = -1.87, p < 0.10$). Enflasyon oranında % 1 artış bireylerin mutluluk düzeylerini 7 olarak değerlendirme olasılığını %0.000 azaltmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada tüm dünya ülkelerinde mutluluğu etkileyen faktörler 2016 yılı Dünya Mutluluk Raporu anket verileri kullanılarak incelenmiştir. Söz konusu amaç doğrultusunda ilk olarak sıralı logit regresyon modelinden elde edilen sonuçların anlamsız ve yanlış olmaması için paralel eğriler varsayımının sağlanması amacıyla Brant Test yapılmıştır. Regresyon katsayılarının sıralı kategorik değişkenin tüm kategorilerde eşit olduğu hipotezi sağlandıktan sonra ankette yer alan tüm dünya ülkelerinde bildirilen mutluluk ile bireysel kontrol değişkenleri arasındaki ilişki sıralı logit model kullanılarak araştırılmıştır. 2016 yılı verilerine göre tüm dünya ülkelerinde kişi başına gelirdeki artışların mutluluğu artırdığı görülmüştür. Sosyal destek yani insanların sorun yaşadıklarında güvенеbilecekleri birinin olduğunu düşünmeleri onların mutluluğunu artırmaktadır. Doğumda sağlıklı yaşam beklentisi ile mutluluk arasında anlamsız fakat pozitif yönlü bir ilişki vardır. Seçim yapma özgürlüğü arttıkça insanlar daha mutlu olmaktadır. İnsanların daha cömert davrandıkça yani bir hayır kurumuna daha fazla yardım yaptıkça mutlulukları artmaktadır. Yolsuzluk algısı arttıkça insanlar daha mutsuz olmaktadır. Pozitif etki yani gülen ve hayattan keyif alan insanların mutluluk düzeylerinin arttığı görülmüştür. Negatif etki yani insanların üzüntü, endişe ve kaygı duymaları da bildirilen mutluluğu artırmaktadır. Dünya genelinde insanlar kendi ulusal hükümetlerine güven duymamaktadırlar. İşsizlik oranı ve enflasyon oranı arttıkça bildirilen mutluluk da azalmaktadır. İnsanların mutluluk düzeyinin artması için; güvenli bir ortamda güvенеbilecekleri insanlarla yaşamaları, hükümetlerin insanların daha sağlıklı bir hayat sürmeleri için sağlıkta gerekli reformları yapmaları, kişi başına gelir düzeyinin artırılması, insanlara daha fazla seçim yapma özgürlüğü tanınması, pozitif etki yaratan eylemlerin artırılması, dünya geneli ulusal hükümetlerin daha güvenilir icraatlarda bulunması ve daha mutlu ve refah bir dünya için işsizlik ve enflasyon oranlarının düşürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Amemiya, T. (1981). Qualitative Response Models: A Survey, *Journal of Economic Literature*, 19(4), 1483-1536.
- Bülbül, Ş. ve Giray, S. (2011). Sosyodemografik özellikler ile mutluluk algısı arasındaki ilişki yapısının analizi, *Ege Akademik Bakış*, 11(özel sayı), 113-123.

- Çakıroğlu, A. (2007). Relationship Between Quality of Life and Happiness in Turkey. Middle East Technical University/School of Social Sciences, Ankara.
- Demaris, A. (1995). A tutorial in logistic regression, *Journal of Marriage and Family*, 57(4), 956-968.
- Demirbulat, Ö. ve Avcıkurt, C. (2015). Turizm ve mutluluk arasındaki ilişki üzerine kavramsal bir değerlendirme, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(34), 79-97.
- Diener, E., Suh, E.M., Lucas, R.E. ve Smith, H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2):276-302.
- Emeç, H. (2001). Farklı Harcama Grupları için Sıralı Logit ve Tobit Modeller-Bölgelerarası Karşılaştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Emeç, H. (2002). Ege bölgesi tüketim harcamaları için sıralı logit tahminleri ve senaryo sonuçları, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 13-29.
- Graham, C. (2005). The economics of happiness, insights on globalisation from a novel approach. *World Economics*, 6(3):41-55.
- Hatipoğlu, Z. (2016, 21 Nisan). Mutluluk ve refah iktisadı. 26 Ekim 2017, <http://www.iktisadiyat.com/2016/04/21/karsinizda-mutluluk-rakamlarla/>
- Helliwell, J. F. ve Wang, S. (2015). World Happiness Report. John Helliwell, Richard Layard, Jeffrey Sachs (Ed.), *The Geography of World Happiness* (s.12-41). New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk üzerine kavramsal bir değerlendirme ve Türk hanehalkı için bazı sonuçlar, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233.
- Kapteyn, A., Smith, J. ve Van Soest, A. (2010). Life satisfaction, IZA discussion papers, No.4015, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:101:1-20090304722>.
- King, G., Murray, C.J.L., Saloman, J.A. ve Tandon, A. (2004). Enhancing the validity and cross-cultural comparability of measurement in survey research, *American Political Science Review*, 981, 191-207.
- Kop, A. Z. (2013). Sosyolojik Açıdan “Mutluluk”: Çokak Barajı Örneği. Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lyubomirsky, S., Sheldon, K.M. ve Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*, 9(2):111-131.
- Powdthavee, N. (2007). Economics of Happiness: A review of literature and applications, *Chulalongkorn Journal of Economics*, 19(1), 51-73.
- Şerbetçi, A. (2012). Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile İstatistik ve Ekonometri Derslerinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şerbetçi, A. ve Özçomak, M.S. (2013). Sıralı lojistik regresyon analizi ile istatistik ve ekonometri derslerinde başarıyı etkileyen faktörlerin belirlenmesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1,2146-5908, 89-109.

- Veenhoven, R. (2006). "How Do We Assess How Happy We Are?", New Directions in the Study of Happiness: United States and International Perspectives, University of Notre Dame, October 22-24.
- Veenhoven, R. ve Dumludağ, D. (2015). İktisat ve mutluluk, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 58, 46-51.
- Yüksekbilgili, Z. ve Akduman, G. (2016). Bireysel mutluluk ve işkoliklik ilişkisi, *KOSBED*, 2016(31), 95-112.

SOSYAL MÜBADELE TEORİSİ AÇISINDAN EKONOMİK DENGELİK VE FAİZ İLİŞKİSİ²

Doktora Öğrencisi Cemaletdin GÜLENAY

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bölümü
gulenay.ahmed@std.izu.edu.tr

ÖZET

Şüphesiz insanlığın hem toplumsal olarak hem de bireyler olarak araması gereken olgu maksimizasyon değil dentedir. Bu kavram, Uzak Doğu kültüründe Yin Yang felsefesiyle var olurken, Kur'an'da ise itidal ve ölçü manalarıyla dengeyi yansıtan Kıst terimiyle karşımıza çıkar. Hadd-i vasat öğretisiyle İslam toplumlarında yerleşmiş olan bu olgu, maksimizasyon kültürüyle yoğrulmuş batı toplumlarında ise Sosyal Mübadele Teorisi ile bir nevi kendine bir elbise bulmuştur. Bu bağlamda sosyal mübadele teorisindeki kararları veren insanlarla ekonomik hayattaki kararları veren insanların aynı psikolojik altyapıya sahip aynı bireyler olması bu çalışmanın hareket noktasıdır. Eğer denge sosyal ilişkilerde olduğu gibi ekonomik ilişkilerde de sürdürülebilirlik açısından aranan bir gerek şart ise, bu durum ekonomik mübadelelerde faizin konumunu sorgulattır hale getirir. Bu çalışma öncelikle Sosyal Mübadele Teorisinin unsurlarından olan dengenin bu teorideki önemini ve bu kavramın insandaki adalet duygusuyla ilişkisini irdelenecek, akabinde yine bu teorinin penceresinden faiz olgusunun iktisadi sistemde bir denge mi yoksa dengesizlik mi oluşturduğu sorusuna literatürde olan Faiz Teorilerinin de katkısıyla cevap arayacak ve son olarak bu teori kapsamında dengesizlik durumunda oluşan dezavantajların ekonomik olarak da cari olup olmadığını inceleyecektir. Bu çalışmanın amacı sosyal mübadele teorisi ve davranışsal ekonomi arasında bir köprü kurmak suretiyle denge ya da dengesizliğin salt bu teori limitlerinde genel ekonomiyi nasıl etkileyebileceğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Faiz, Denge, İslam Ekonomisi

ECONOMIC BALANCE AND INTEREST RATE RELATIONSHIP THROUGH THE PEPPECTIVE OF SOCIAL EXCHANGE THEORY

ABSTRACT

Without a doubt, the notion that the humanity should be seeking both on society and on an individual level is equilibrium or balance not the maximisation. While this concept exists within Yin Yang philosophy in the Eastern culture, we encounter it in Qur'an with the term Kıst which reflects the meanings of moderation and being sensible. As it is settled in with the teaching of level of balanced course in Islamic Societes, it just found its way by Social Exchange Theory in Western Culture which nourished with maximisation notion in general. In this sense, the fundamental point of this work is that the people who are making decisions in social exchange theory are the same people who are making economical decisions with the same physiological background. If the equilibrium turns out to be a necessary condition in exchange economy as it is in social exchange theory for sustainability, then this situation leads us to question the role of interest in economic exchanges. This study will first analyse the importance of equilibrium within the theory and the relationship of this term with the fairness feeling in human being, then with the contribution of current literature, it will seek an answer for the question of whether interest cause a balance or imbalance in the economic system through the window of Social Exchange Theory and lastly it will examine whether the disadvantages that occur in Social perspective can be applied to economics or not. The purpose of this study is to reveal the effects of balance or imbalance to the economy by building a bridge between the social exchange theory and behavioral economics again within the limits of social exchange theory.

Keywords: Exchange, Interest, Equilibrium, Islamic Economics

² Bu makale 28-29 Nisan 2018 tarihinde İstanbul'da düzenlenen International Congress of Management Economy and Policy isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Sosyal mübadele kavramı bireylerin gerçekleştirdiği kaynak değiş tokuşu sonucunda ortaya çıkan etkileşimleri açıklayan kuramlardan biridir. Kuram temel olarak toplumda yerleşik olan ilişkilerin dinamiklerini ve doğasını köklü bir şekilde açıklama iddiasındadır (Aydın, 2017). Buna göre insan iktisadi olarak nasıl fayda maliyet analizleri yapıyorsa sosyal davranış kalıpları itibariyle de istemsiz olarak ya da beklentiler yönünden aynı analizleri yapmaktadır. Değişen sadece rakamların yerine subjektif değerlendirme ölçütlerinin denklemde yer almasıdır. Teori bu yönüyle ikili veya çoklu ilişkiyi etkileyecek sosyal davranışların dört ana unsurunu barındırmaktadır ki bunlar; Ödül ve değerlemesi, katlanılan maliyet, net kar ve eşitlik ya da denge ilkesidir (Redmond, 2015). Buna göre sosyal bir davranışın o anki kısa dönem ve uzun dönem neticesi olan ödülü hakkında bir fikre varılır ve bunun o kişiye göre o anlık ve uzun dönem için faydasına göre değerlendirilmesi yapılır. İkincil olarak bu davranış sonucu katlanılmak zorunda kalınan sosyal maliyet hesaplanır ve sonuç olarak denklemin sonunda çıkması öngörülen ve geriye kalan artı değerler ve tatmin duygusu net kar olarak haneye yazılır. Görüldüğü gibi bu ilk 3 ana unsur bir denge ögesi olmaktan ziyade, ticari bir faaliyete girişecek olan tüccarın kar zarar hesaplamalarının bizatihi aynıdır. Dördüncü unsur daha sonra ele almak üzere ilk üç unsuru incelersek; Bu kalıba göre insan yapacağı her sosyal iyilikte neticesi itibariyle bir fayda arar. Örnek olarak bir hocanın bir öğrencisini arabasıyla gideceği yere bırakmasında, mesela o öğrencinin derslere tam ve saatinde gelmesi gibi beklenen bir faydası ya da ödülün, yol boyunca onunla sohbet etmesi gibi katlanması gereken bir maliyetin, ve fakat uzun dönemde o öğrencinin bütün derslere saatinde ve hazırlıklı gelmesinin ve diğer arkadaşlarını pozitif yönde etkilemesinin, dolayısıyla bir kerelik eve arabayla bırakmaya kıyasen net bir karın oluşturduğu denklem, ticaretin sosyal kalıplara dökülmüş bir denklemidir. Dördüncü unsur ise bu makalenin ilerleyeceği güzergahtır ki kısaca insanın uzun dönemde ne tam verici ne de tam alıcı pozisyonunda olmayı istemediği ve zaman geçtikçe bütün mübadelelerin adil olması, diğer bir ifadeyle adalet duygusunun kar duygusundan daha on planda olup bir dengede buluşması gerektiği beklentisidir (Cropanzano & Mitchell, 2005). Bu bağlamda alışveriş ya da mübadele dengesinin gözle görülür bir biçimde dengesiz olduğu sosyal ilişkiler sadece bu mübadeleden zarar gören taraf açısından değil aynı zamanda sürekli fayda sağlayan taraf açısından da rahatsız edici bir durumdur ve denge yakalanamadığı için son bulmaya mahkumdur. Görüldüğü gibi Teorinin ilk üç ana unsuruyla dördüncü unsurunu birbirinden ayıran temel fark beklentilerin zamanlamasıdır.

Sosyal bir davranış öncesi o davranışa mukabil mutlak bir mübadele olması gerektiği beklentisi ve hesaplaması, denge kavramından çok kapitalizmin tam rasyonel insan tanımını sosyal hayat davranışlarıyla örtüşüren ve buluşturan başka bir kavrama evrilmesini sağlamaktadır. Buna ek olarak dördüncü unsurun barındırdığı temel elementlerden birisi de uzun dönem denge beklentisinin adalet duygusuyla iç içe olduğu ve dengenin gerçekleşmesinin mutlak surette insan eliyle değil kainatın döngüsü içinde de oluşabileceği durumudur (Cropanzano & Mitchell, 2005). Sosyal mübadele kavramında derinlemesine inildikçe sosyal mübadeleye yatkın bireylerin nasıl kuvvetli bir sosyal ilişki ağı kurabildiklerini (Lawler, 2001)

ya da iktidar ve sosyal mübadele arasındaki yakın ilişkiyi (Baldwin, 1998) gözlemledik. Ancak bu çalışma denge unsuru ve bu unsurun ekonomik alanda uygulamasını irdelenecektir.

1. EKONOMİK DENGE VE RASYONEL EKONOMİK MÜBADELE

Bilindiği üzere Neo Klasik iktisadi düşünce insanların tam rasyonel olduğu varsayımına dayanarak Rasyonel Ekonomik Mübadele Teorisini (Rational Economic Exchange Theory) ileri sürmüş ve ekonominin temel olarak bir mübadele ekonomisi olduğunu ve ürün ve hizmetlerin bir tarafa transferi karşılığında eşdeğer bir bedel ya da tazminin diğer tarafa transferiyle iki tarafında ekonomik pozisyonlarını güçlendirdiğini ve ekonominin bu şekilde sürekli bir devr-i daim yaptığını belirtmiştir. Sosyal mübadeleden farklı olarak genel anlamda insanların ekonomik aktivitelerinde rasyonel kalması beklenir ki, burada rasyonellik insanın herhangi bir anda karşısına çıkan seçeneklerin mantıkça en makulunu seçmesidir (Posner, 1997) Neo Klasik iktisadi yaklaşım üzerinden devam edersek, yapılan bu ekonomik mübadeleler serbest pazar ekonomisinde arz ve talep eğrilerinin kesiştiği bir denge noktasına ulaşılmasını gerektirir ki, bu noktada fiyatlar olması gerektiği noktadadır ve arz edilen mallar ne çok fazla ve ne de çok azdır. Pareto optimumu yakalanmış ve üretici ve tüketiciler düzleminde herkesin en iyi olabileceği ve daha iyisinin olmayacağı bu noktada kaynakların optimum dağıtımı sağlanmıştır. Bu tanımlamalardan sonra Sosyal Mübadelenin unsurlarına geri dönersek, sosyal ilişkiler bazında kapitalist bir izlenim veren bu unsurların ekonomik denge ve mübadele ekonomisinde yerine oturduğunu görürüz. Buna göre herhangi bir ticari mübadelede ödül o an elde edilen ya da gelecekte elde edilmesi beklenen ciro ya da gelir, maliyet daha önce katlanılan veya gelecekte katlanılacak olan parasal maliyet ve son olarak net kar da, maliyetin cirodan çıkartılması ile elde edilen sonuçtur.

Bu denklem kısaca $Net\ Kar = \text{Ödül (Ciro)} - \text{Maliyet}$ olarak formülize edilebilir. Dördüncü unsur olan denge ise zamanın bir fonksiyonudur ve uzun dönemli olarak Net Kar değişkeninin 0'a yaklaşması beklenir. Çünkü elde edilen bu denklem iki veya çok taraflı ekonomik ünitelerin mübadeleye girmesi sonucu oluşmuştur ve her iki tarafın eşzamanlı olarak sonsuza kadar kar elde etmesi beklenemez. Her bir ticari işlem bir denklem ise ve bir ekonomik birey için zamana yayılarak yapılan mesela elli ticari işlemde Net Kar her bir denklem için katlanarak artıyorsa, bu durum pareto optimu'nu noktasından gittikçe uzaklaşılmasının bir işaretidir. Çünkü pareto optimumuna yaklaşıldıkça elde edilen karların gittikçe düşmesi ve denge noktasındaki mübadelede bir ekonomik bireyin başka bir ekonomik bireyin durumunu kötüleştirmeden daha iyi bir pozisyona geçememesi gerekmektedir. Bu noktada elde edilen her karın başka bir ekonomik birimde ya da karşı tarafta bir maliyeti vardır ve mevcut kaynaklar düzeyinde onun refahından çalmaktadır. Bu ise ekonomik olarak sürdürülmesi rasyonel olmayan bir ilişkidir. Sosyal mübadele teorisi kapsamında nasıl bir "merhaba" salt aynı bir "merhaba" geri dönüşüyle sürdürülebilir ve dengede bir mübadele oluyorsa aynı ekonomik mübadele için de geçerlidir.

2. MÜBADELE FAİZ İLİŞKİSİ

Yukarıda anlatılan genel mübadele ekonomisinde denge unsurunun korunması faiz olgusunun o ekonomide var olmasıyla matematiksel bir imkansızlığın içine sürükleniyor denebilir. Her ne kadar ismen faizi zikretmese de, finansal istikrarsızlık hipoteziyle bu konuya dolaylı olarak en fazla katkı sağlamış akademisyen Hyman Minsky'dir. Minsky'e göre bir kapitalist ekonomide kalkınmanın ana faktörü şimdiki mevcut paranın gelecekteki para ile mübadele edilmesidir (Minsky, 1992). Mevcut para yatırıma yönlendirilecek olan girdiler için ödeme yapar ve *Net Kar* olarak adlandırılan *gelecekteki para* da tekrar asıl sermaye sahiplerine geri döner (Minsky, 1992). Bu yoruma dayanarak gelecekteki paranın şimdiki para ile mübadelesinde bir denge olduğunu ve bu mübadele sonucu kalkınmanın sağlandığını ifade edebiliriz. Bu bağlamda Keynes'in parayı da altın gibi bir mal olarak telakki ettiği ve paranın depozitör-banka-yatırımcı üçgeninde her iki yönde aktığı durumda, bankalardan firmalara olan akışın tek sebebi gelecekteki kar beklentisidir ve firmalardan bankalara olan geri dönüş realize edilmiş karlardır (Minsky, 1992)

Hem Keynes'in orijinal varsayımlarında hem de Minsky'nin kendi cümlelerinde en dikkat çeken durum, yatırıma yönlendirilen paranın her halükarda net kar olarak bankalara geri dönmesidir. Gelecekteki kar realizasyonunun bankalara mutlak surette geri dönmesi varsayımındaki faiz kar eşitlemesini tahlil edebilen çalışmalardan biri İsmail Zeyrek ve Zekeriya Mızırak'ın yapmış olduğu incelemedir. İkili Minsky'nin 1983'deki daha kapsamlı olan orijinal makalesini incelemekle beraber, yatırımın neticesi olarak geri dönüp dönmeyeceği belli olmayan buna rağmen mutlak surette geri döneceği varsayılan hasılanın ya da karın, bu belirsizlik durumuna Tesadüfilik Dengesizliği adını vermişlerdir (Seyrek & Mızırak, 2009) Her ne kadar Minsky kapitalist sistemin faiz olgusu sebebiyle doğuştan istikrarsız olduğunu (Seyrek & Mızırak, 2009) refere edildiği gibi bu kadar net ve iddialı olarak söylemese de, ana paralarını ya da faizlerini ödeyemeyen ekonomik ünitelerin spekülatif hareketlerde hapsolacağını ve bunun da zincirleme bir reaksiyon şeklinde ekonomiyi denge konumundan dengesizlik konumuna kaçınılmaz bir şekilde sürükleyeceğini belirtmiştir (Minsky, 1992). Dolayısıyla yapılan tahlil sonuç itibarıyla doğrudur. Banka ve Yatırımcı gibi iki ekonomik ünitenin Net Kar denklemlerinde, Banka'nın Denklemi faiz olgusu sebebiyle mutlak surette pozitif iken, yatırımcı tarafındaki denklemde Net Kar'ın pozitif ya da negatif olma olasılığı vardır ve bu değerlendirme belirsizdir. Uzun zamanlı bir süreçte Bankanın yapmış olduğu yine mesela elli işlemde Net Kar tarafının hiçbir şekilde negatif çıkma ihtimalinin olmaması, buna mukabil mübadelenin karşı tarafında bulunan yatırımcı ekonomik ünitesinin denkleminde, Net Kar tarafının yine uzun zamanlı bir süreçte ihtimal olarak var olan hep negatif çıkma durumu, zamanın bir fonksiyonu olan denge unsurundan gittikçe uzaklaşmayı ifade eder. Mübadelenin esasını teşkil eden şimdiki paranın gelecekteki para ile mübadelesinde, gelecekteki para ortaya çıkamamış ve gerçek anlamda her iki tarafı tatmin eden bir mübadele gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan depozitör banka ilişkisinde de, banka gelecekte henüz olup olmayacağı belli olmayan bir parayı garantili bir şekilde vaad etmiş ve buradaki mübadele de yine depozitörün şimdiki parası ile gelecekteki para arasında gerçekleşmiştir. Bu ilişki sosyal mübadele normlarına

uyarlandığında banka, depozitör tarafında olasılık kabul etmeyen hep net verici ve yatırımcı tarafında yine olasılık kabul etmeyen net alıcı pozisyonundadır.

Buradaki temel hareket noktasının sosyal mübadeledeki kural ve beklentilerin ekonomik mübadelede de aynen geçerli olması varsayımı olarak belirtebiliriz. Başta belirtildiği gibi şüphesiz sosyal hayat, ekonomik kaygı ya da beklentilerden bağımsız saiklerle yürüyebilen bir alandır. Dolayısıyla her sosyal davranış ya da ilişkinin başlangıç merhalesinde ekonomik hesaplamalar yaparak o mübadele ilişkisini başlatırız demek abartılı bir yorum olur.

Bununla beraber her birey başlangıçta belirlemediği bu beklentileri zaman içinde ister ve bekler ki mübadeledeki denge unsuru sağlanmış olsun. İşte insan merkezli olarak oluşan ve tamamen psikolojik, sosyal ve hissi etkenlerin devreye girmesiyle saptanan bu beklenti ve kuralların Davranışsal Ekonomi (Behavioral Economics) denilen ve insanın iktisadi kararlarını aynı etkenlerle aldığını savunan yaklaşımda da cari ve geçerli olması, sosyal mübadele teorisindeki unsurların ekonomik mübadelede de var olduğunun bir nevi ispatıdır. Her ne kadar ilk 3 unsur için beklentilerin zamanlaması farklı olsa da, sosyal hayatta kararlar alan bireyle ekonomik kararlar alan birey aynı insandır. İktisat ilmi salt matematiksel bir bilim olmaktan ziyade, insanın davranış, hareket ve beklentilerini formülize etmeye çalışan bir ilim olması hasebiyle bu davranış ve beklentilere göre şekillenen bir disiplindir ki, bunların ekonominin genel gidişatına etki etmesi beklenir. Mesela karakteristik olarak tasarruf yönü çok kuvvetli olan ve cimri olarak adlandırılabilir bir toplumla, harcama saikleri yüksek ve savurgan olarak adlandırılabilir toplum arasında genel ekonomiyi etkileyebilecek farklı ekonomik yapıların olması beklenir. Bu bağlamda mikro düzeyde bir çok ekonomik birimin yapmış olduğu mübadelelerden tek taraflı olarak tatmin olmadan ve zarar ederek ayrılmış olması, makro düzeyde finansal sistemin bir sorun içinde olduğunun ciddi bir belirtisidir. Mübadelelerdeki bu tek taraflılık formunu gerçekleştiren olgu ise faizdir.

Faizin uzun dönemde bir ekonomik dengesizliğe yol açtığı fikri yukarıda bahsedildiği üzere dolaylı yönden de olsa var olan bir fikirdir. Fakat sosyal mübadele teorisinin ortaya koymuş olduğu ve mübadele ekonomisine uygulanabilir olan denge kavramı sadece parasal ve finansal açıdan faizin neden bir dengesizlik oluşturduğunu açıklamakla kalmaz, aynı zamanda çoğu zaman bu mübadelenin tarafları olan etten kemikten insanlarda nasıl bir sosyal etki bıraktığının da ipuçlarını verir. 2008 finansal krizinde emlak piyasasında türev ürünlerin aşırı şişmiş olması krizin ana hatlarından birisidir. Fakat bankaların karşı tarafında yer alan tüm ekonomik aktörlerin mortgage ödemelerini alternatif finansman arayışına girmeyerek istemsiz de olsa yapmayı reddetmeleri krizin tetikleyicisi olmuştur ve bu tetikleme sosyal saiklerden ileri gelmektedir. Dolayısıyla sosyal mübadelede uzun dönemde var olan dengesizliğin neden olduğu tatminsizlik hissi, ekonomik mübadelede de süreklileşen parasal dengesizliğin yanında, bu paranın kullanıcıları olan insanlarda aynı şekilde yine oluşur ve kararlarına etki eder.

SONUÇ

Sosyal hayattaki insan refleksi ve karakterlerine bağlı olarak geliştirilen Sosyal Mübadele Hipotezi, ortaya koymuş olduğu kurallar itibarıyla fayda zarar analizini daha fazla hak eden ekonomik mübadeleye uygulanabilir bir görüntü arz etmektedir. Bu uygulama ise genel

ekonomik sistemde, mübadelenin denge gerekliliğini sürekli ve istikrarlı bir biçimde ihlal eden faiz olgusunun, bütün bireylerin kısmi de olsa refaha ulaştığı pareto optimumunun yakalanmasındaki en büyük engel olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, E. (2017). Kültür Bağlamında Sosyal Mübadele: Kuramsal bir Çalışma. *UİK*.
- Baldwin, D. (1998). Power and Social Exchange. *The American Political Science Review*.
- İsmail Seyrek, Z. M. (2009). Faiz Teorileri Üzerine Bir İnceleme: Finansal İstikrarsızlık Hipotezinin Temel Dayanağı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Lawler, E. (2001). An Affect Theory of Social Exchange. *American Journal of Sociology*.
- Minsky, H. (1992). The Financial Instability Hypothesis. *Radical Political Economy*.
- Posner, R. (1997). Rational Choice Behavioral Economics and the Law. *50 Stanford Law Review*.
- Redmond, M. (2015). Social Exchange Theory. *Iowa State University Technical Reports and White Papers*.
- Russell Cropanzano, M. M. (2005). Social Exchange Theory: An Interdisciplinary Review. *Journal of Management*.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLİ EKONOMİ OLUŞTURMA ÇABASI

Y. Lisans Öğrencisi Fatma Gökçe TEMUREN

Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
gokcetemuren@gmail.com

ÖZET

19.Yüzyılda giderek büyüyen Avrupa ve ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelere karşı dönemdeki her devlet gibi Osmanlı'da bu gelişmelere karşı tepkisiz kalamamıştır ve köklü bir değişim sürecine girmek zorunda kalmıştır. Bu değişimlerin yapılmasında Avrupa'da ortaya çıkarak dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi'nin etkisi oldukça büyüktür. Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı'nın geçirdiği değişim sürecinde iktisadi yapıda Milli İktisat görüşlerine neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamak olmuştur. Bu bağlamda Milli İktisat düşüncelerine temel hazırlayan XIX. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi de ele alınarak nelerin etkili olduğu, hangi unsurların etkisi altında kaldığı tespit edilmeye çalışılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamak istediği Ulus Devlet, Milli İktisat yönündeki uygulamalardan bahsedilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, Ulus Devlet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sanayi Devrimi, Osmanlı Ekonomisi.

EFFORTS THE CREATE A NATIONAL ECONOMY IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Ottoman Empire like every state in the era, did not remain unresponsive to growing Europe and the economic, political and social developments in the 19th century, and had to enter a radical process of change. Industrial Revolution, that emerged in Europe and affected the world, have a big influence on going through to these changes. The main aim of this study is to explain why the Ottoman Empire needed the views of the National Economics in the economic structure in the process of change. In this context, the 19th century Ottoman economy, which forms the basis of National Economics ideals, has been considered and influential elements have been tried to be determined. Moreover, It was tried to talk about the practices in the direction of National Economy and National State adopted by the Committee of Union and Progress.

Keywords: National Economy, Nation State, Committee of Union and Progress, Industrial Revolution, Ottoman Economy.

GİRİŞ

“Osmanlı İmparatorluğu'nda Milli Ekonomi Oluşturma Çabası”adlı bu çalışmada XIX. Yüzyılda Osmanlı iktisadi yapısından, yenileşme yönündeki Jön Türkler Hareketi'nden ve devam eden dönemde adından söz ettirmeyi başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, milli iktisadi yapı oluşturabilmek için izledikleri iktisadi politika uygulamalarından bahsedilmiştir.

Bu çalışmada temel amacımız Milli İktisat dönemindeki ekonomik uygulamalara neden geçildiği hususunu daha iyi kavrayabilmek olduğu için Milli İktisat'a geçmeden önceki dönemin içinde bulunduğu ekonomik koşullar da ele alınmıştır.

Osmanlı'nın zihniyet temelleri merkezi-üniter bir devlet oluşturma düşüncesine dayanmaktadır. Osmanlı'nın temellerini oluşturan bu anlayış çerçevesinde gelenekçi, adalet kavramına önem veren, sosyal gelişmişlik ve arz yönlü ekonomi görüşüne bağlı bir teşkilat

yapısı oluşturmaya dikkat edilmiştir. Gelenekçilik yani tecrübe birikimi, Osmanlının klasik döneminde düşünce yapısını belirleyen öğelerin başında gelmektedir. Bu birikimler Osmanlı'nın asırlar boyunca birlik içinde beraber olmasının kaynağıdır. Osmanlı için oldukça önem arz eden bir diğer unsur ise adalettir. Devlet ve toplum arasındaki düzen adaletin varlığına bağlıdır. Bu yüzden adalet kapsamında devlet, toplumsal refahın sağlanmasını göz önünde bulundurmuş, adalet ile sosyal refah arasındaki denge sekteye uğradığında ise bunalımın ortaya çıkacağını savunmuştur. Netice de Osmanlı temellerini oluştururken bireylerin refahını artırıcı, piyasada yeteri kadar malın olduğu, tüketicilerin satın alacakları malları rahatça ödeyebileceği fiyatlardan alabildiği bir arz yönlü ekonomik yapı oluşturmaya özen göstermiştir (Tabakoğlu, 2016: 188-193).

XVI. yüzyılda Osmanlı'nın isteği dışında yaşanan bazı gelişmeler, Osmanlı ekonomisi üzerinde de etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu etkileri XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimi izlemiş ve Osmanlı topraklarında Batı'nın tesiri iyice hissedilmeye başlanmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisi XIX. yüzyılda Osmanlı'yı artarak etkilemeye başlamış, özellikle tarımsal faaliyetler alanında önemli gelişmelere yol açmıştır (Çadircı, 1999: 7).

Avrupa kıtasındaki bu gelişmeler ile Osmanlı, tarımsal faaliyetlerde ve hayvancılık alanında bir takım değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Osmanlı kendi kendine yetebilen bir üretim yapısından Avrupa'nın giderek artan yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Başta hububat olmak üzere daha birçok önemli gıda maddesi Avrupa'ya gönderilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyıl içerisinde Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle Osmanlı pek çok alanda gerileme dönemine girmiş ve iktisadi alanda da gerilemeler boy göstermeye başlamıştır (Eldem, 1994: 2).

Rekabet gücü giderek düşen ve ekonomik sorunların baş gösterdiği Osmanlı iktisadi yapısında Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde devlet, finansal yönetim, finansal hukuk ve bütçe alanları başta olmak üzere ayrıca devlet gelir ve giderleri yapısında Batı'ya benzer düzenlemeler ile yapısal ve köklü bir değişikliğe gitmiştir (Şener, 2007: 70).

XIX. yüzyıl ortalarına doğru devlet aldığı borçları bile ödeyemeyecek hale gelince, varlığını kısmen Osmanlı Bankası'na borçlu olan Düyun-u Umumiye kurulmuştur. Osmanlı Maliyesi artık Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası'na sormadan bir iş yapamayacak hale gelmiştir. Zamanla Düyun-u Umumiye ile Osmanlı Bankası, Osmanlı Maliyesinde ve Osmanlı ekonomisinde temel kuruluşlar haline gelmiş ekonomiyi tamamen kontrol etmeye başlamıştır (Toprak, 1982: 136-137).

XIX. yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde Jön Türkler adıyla teşkilatlanan Genç Türkler, Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde tarih sahnesinde yerini almayı başarmış, bu teşkilat XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, modern yeni bir yapının kurulması sürecini hızlandırmak amacıyla teşkilatlanmaya yönelmişlerdir. Bu teşkilatlar arasında en belirginini ve amaçlarına ulaşmayı başaranı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur (Ramsaur, 2004: 19).

Ulus devlet ile milli iktisat düşüncesi altında tesirini gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Alman iktisadi geleneğinden esinlenmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise artık Osmanlı iktisadi düşüncelerinde Adam Smith, Frederic Bastiat, David Ricardo gibi klasik

iktisatçıların düşünceleri önemini yitirmiş, yerine Friedrich List, Henry Carey, Rae gibi milli iktisat düşünürlerinin görüşleri benimsenmiştir (Toprak, 1982: 20).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özgürlük, adalet ve eşitlik gibi insan haklarını hiçe sayan ve Osmanlı'nın gelişmesine engel olan, ülkeyi yabancılaştırmaya ve yabancıların etkisi altında kalmaya iten düşüncelere karşı Müslüman ve Gayrimüslim yurttaşların uyarılarak bilinçlendirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Diğer bir ifade ile İttihat ve Terakki, milli unsurları barındıran yapıyı oluşturabilmek için bir takım düşünceleri değiştirme adına ilk adımlarını bu yönde atmıştır (Akşin, 1987: 27). İttihat ve Terakki Cemiyeti tam olarak iktidarda bulunduğu 1913'ten 1918'e kadar olan dönem içerisinde ise Türk toplumundan hareketle, millî bir ekonomik yapı oluşturabilmek için faaliyetlerde bulunmuştur (Hanioglu, 2001: 483).

2. XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI İKTİSADİ YAPISI

Bu bölümde XIX. Yüzyılda önceki dönemlerine göre daha dışa açık bir yapı sergilemeye başlayan Osmanlı iktisadi yapısında üretim, tarım, sanayileşme alanlarında ne gibi değişimler yaşandığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Üretim Yapısı

Osmanlı Devleti, Roma, Bizans ve Selçuklular'dan kalan mirası devralan bir toplumdur. Devletin üretim yapısı ise büyük ölçüde tarımsal üretime dayalı bir yapı sergilemekteydi yani bir diğer ifade ile iktisadi fazla tarımsal alanda bulunmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı için gerekli olan ve gelişmesini sağlayabilecek olan ekonomik faaliyet alanı tarımsal üretim faaliyetlerinden oluşmaktaydı. İktisadi fazlayı, hükümetin mülkiyetinde olan toprakları kullanım hakkını elinde bulduran, geçinebilmek için tarımsal üretim yapan köylü halk oluşturmaktaydı. Üretimle elde edilen iktisadi fazlaya Mültezimler tarafından el konuluyor ve Mültezim sınıfının el koyduğu üretimleri Osmanlı esnafları satıyor ayrıca ürünlerin ihracat için batılı tüccarlara devredilmesi işlemini gerçekleştiriyordu. Bu ürünlerin bir bölümünün ise devlete intikal etmesi sağlanıyordu (Kıray, 1993: 193). Devlet iktisadının temelleri, hükümetin toprak sahipliğini kendinde tutması ve temel varlık kaynağı tarım üretimini kontrol altında tutabilmesi özüne dayanmaktaydı (İnalçık, 2000: 86).

Batı Avrupa ülkelerinde merkantilizm düşüncesi beraberinde ülke içinde yapılan üretimi ve işlenmiş malların üretimini dış rekabet ortamından korurken, diğer yandan da ihracatta artış etkisi yaratarak istihdamda genişleme sağlamayı amaçlıyordu. Her ülke kendisi ile işbirliğinde olan sermayedarların ticaret donanmalarını destekliyor ve batının kendi içindeki bu rekabet ortamı, kapitalizmin gelişmesini daha da kolaylaştırıyordu. Öte yandan Avrupa dışında kalan ülkeler ve Osmanlı ise bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiş, böylelikle Osmanlı'nın sanayi ve ticarete yaşadığı tahribat etkileri ziraat alanında da kendini göstermeye başlamıştı (Çadırcı, 1999: 178).

Avrupa'da sanayileşme hareketlerinin hızla yayılması, Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret yollarının değişmesi, merkantilizm ekonomik düşünceleri, kuvvetli bir mahalli sınıfın oluşmaması, ülkenin vergi gelirlerindeki azalmalar, devletin sınırlarını artık genişletemeyecek olması, devletin tarımsal ürünler başta olmak üzere hammadde ihracı yapıp işlenmiş malları

ithal eden bir pozisyona gelmesi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı'nın iktisadi ve sosyal yapısı sarsılmıştı. Yaşanan olumsuz gelişmelere bağlı olarak merkezi otoritenin üretim alanı, toprak ve vergi toplama sisteminde yaşadığı aksaklıklar ile de denetim azalmıştır (Pamuk, 2006: 23). Tüm bu karışıklık ortamından köylü halkta etkilenmiş, tımar sistemi bozulmuş ve bu gelişmeler toprakların yağmalanmasına yol açmıştır. Ayrıca mali bunalımlar ve yüksek miktardaki para talebi halkın her geçen gün sıkıntı içine girmesine sebep olmuştur. Üretimdeki gerileme ise ülkeyi iktisadi bir çıkmaza sürüklemiştir (Ortaylı, 2004: 11). Diğer bir ifade ile ziraat ve üretim alanında yaşanan yetersizlikler 1914'e gelene kadar ülke için büyük bir zorluk olarak varlığını sürdürmüştür (Quataert, 2006: 452).

I. Dünya savaşı yıllarına gelindiğinde ise yaşanan diğer sorunların yanı sıra kaçakçılık sıkıntısının ortaya çıkması da önemli bir sorundu. Uzun süren savaş ve savaşın beraberinde getirmiş olduğu zorluklar neticesinde devletin üretim alanındaki faaliyetleri olumsuz yönde etkilenmişti. Üretim gereksinimlerini karşılamaktan bile yoksun kalan devlet çareyi gıda ürünlerinin ihracatını yasaklamakta bulmuştu. Oluşan piyasa ortamında yüksek kar elde etmek isteyenler, miktarı yetersiz olan kıt malları yüksek fiyatlardan satıyor ve kaçakçılık yöntemine başvuruyorlardı. Tüm bunlar ise zaten ekonomik olarak gerileme yaşayan devlet ekonomisinin daha da kötüleşmesine sebep oluyordu (Karataşer, 2013b: 105-106).

XVI. yüzyıl sonlarında meydana gelen olaylar, Celâlî İsyanları, nüfus artışları ve tımar sistemindeki bozulmalar gibi değişimler ülkede tarımsal faaliyetleri olumsuz şekilde etkilemiştir. 18. yüzyıl boyunca bu dönem içinde gerçekleşen savaşlarla ve iç isyanlarla köyler harap edilmiş ve bu da nüfus miktarının önemli derecede azalmasına sebep olan etmenlerden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar tarımsal faaliyetler ve tarımsal üretiminde düşüşünü tetiklemiştir. 1760'lı yıllardan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelene kadar ki süre boyunca devam eden savaşlar ve iç karışıklıklar sebebiyle tahıl, yün, deri, zeytinyağı vb. tarım mamüllerinin, pamuk ve ipek içeren kumaşlar gibi endüstri ürünlerinin ihraç edilmesi yasaklanmıştır (Cezar, 1986: 303).

XIX. yüzyılda ekonomik sorunlar savaş yılları ile birlikte kendini göstermiş, yapılan savaşlar devletin lehine değil aleyhine işleyen bir süreç olmuş ve devleti büyük ekonomik depresyonlara iten bir düzeneğe dönmüştür. Bu süreçte geçmiş dönemlerden bu döneme kadar gelen meseleler neticesinde alınan önlemlerinde kısa vadede çözüm olamaması devleti bir çıkmaza sürüklemiş, bu durum içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde Avrupa'daki önemli tarımsal gelişmeler ile İngiltere önde olmak üzere daha birçok Avrupa devleti Sanayi Devrimi'nin beraberinde Tarım Devrimi'ni de gerçekleştirmiştir. Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı yaşanan gelişmelere bir tepki göstermemiştir (Akşin, 2008: 235). XIX. yüzyılda devletin en zayıf noktası ise ekonomisinin ve sanayisinin tarımsal üretime yönelik olmamasıdır (Ortaylı, 2008: 166).

Devlet tarımsal faaliyetlerin teşkilatlandırılmasında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir takım farklılaşmalara giderek ayanların yetkilerini azaltmıştır. Fakat yerel faktörleri tamamiyle işleyişten çıkaramamıştır. Devlet 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnâmesi ile arazide özel mülkiyet hakkını yani toprağa kişinin sahip olabilmesi hakkını tanımıştır ve arazinin alım satımı gibi işlemleri de aynı zamanda serbest bırakmıştır. Artık arazi sahipleri

istediği gibi arazisini ekebilecek veya kiralayabilme hakkına sahip olabilecekti (Karal, 1999: 225). Ayrıca Osmanlı'da mülk arazilerin dışındaki tarım arazilerinin çıplak mülkiyeti devlete bırakılarak kullanım hakkı vatandaşlara verilmiştir (Cin, 1966: 752). Bu uygulamalar ile ayan ve diğer yerel ögelerin gücünün azaltılması ve aynı zamanda tarımsal üretime ivme kazandırarak vergi gelirlerinin yükseltilmesi hedeflenmekteydi. Sonuç olarak arazi ve üretimden toplanan farklı vergiler kaldırılmış ve yerine yaklaşık % 10 oranına sahip bir aşar vergisi getirilmiştir (Şener, 2007: 120-121). Aşar vergisi çiftçilerden zorluk yaşadıkları, zarara uğradıkları kuraklık, donma gibi durumlarda bile alınmaya devam edilen bir vergi türü olmuştur. Bu sebeple bir yönü ile haksız alınan bir vergi türü niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Aşar vergisinin çiftçiye yaşattığı zorlukların dışında, Tanzimat ile birlikte toplanması yönünden yerel hale gelmesiyle bir takım olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 158). Buna örnek olarak kendine yeni ticaret fırsatları bulan kırsal zenginler; içyapısında büyük toprak malikleri, tarımsal mahsul tüccarları, murabahacılar ve ayrıca Aşar vergisi tahsisi yapanları var eden bir kesime dönüşmüştür. Osmanlı'nın kırsal alanlarında vergiyi toplamak ile yükümlü olan mültezimler, örgütlenmemiş köylü halkın mahsulünün pazarlara ulaşmasını sağlayan ve aracılık kazancı elde eden tüccarlar, köylü halk ve mülkü ile ticaret amaçlı tarımsal faaliyetler gerçekleştiren ya da bu işleri hissedarlarına yaptıran büyük toprak maliklerine borç verme sayesinde zenginleşen murabahacıların tek şahısta toplandığı bir insan türünün var olduğunu; bu yapılaşmanın Anadolu köylüsü tarafından üretilen tarımsal fazlaya el koyarak iptidai bir birikim edindiği, bu fazlanın paylaşılması hususunda banker burjuvazi ve gayrimüslim tüccarlarla güçlü bir rekabet halinde olduğu ve artık kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden kurumlar oluşturduğu, sınıfsallaşmış bir düşünce yapısına sahip olduğu söylenebilmektedir (Önal, 2012: 137-151-152).

2.2. Sanayileşme Çabaları

XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde art arda yaşanan savaşlar ve iç isyanlardan dolayı devletin dağılma riskiyle karşı karşıya gelmesi, bu sebeplerle dağılmayı durdurabilmek ya da geciktirebilmek amaçlarıyla ıslahat hareketlerine yönelmesi istenilen sonucu vermemiştir. Ayrıca devletin sanayi alanında her ne kadar belirli bir kademeye kadar ilerlemiş olması gözlemlenmişse de Avrupa ülkelerinin seviyesine çıkması pekte olanaklı olamamıştır (Önsoy, 1984: 5). Ülkede sanayileşme yönünde birçok fabrikanın açılması sağlanırken XIX. yüzyılın sonlarına kadar geçen süre boyunca küçük işletmelerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir (Karabulut, 2016: 63).

Öte yandan Avrupa ülkelerinden başlayarak dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi XIX. yüzyılın son dönemlerinden itibaren Osmanlı ekonomisi üzerinde de etkisini giderek ortaya koymaktaydı (Karal, 1999: 236). Devletin zanaatkârlarının gücü batının sanayi malları ile rekabet edememiş, geleneksel üretim yapısı dağılmış ve ülkenin talep göstergeleri geleneksel üretim ölçeğinden fabrikalaşmaya geçişi zorunlu hale getirmiştir (Akşin, 2008: 237). Ayrıca sanayileşmenin giderek hızlandığı bu dönemde birçok fabrika dâhil olmak üzere sanayi işletmeleri kurulmuş ve bu işletmelerde üretime katkı sağlayacak nitelikli işgücüne de oldukça ihtiyaç duyulmuştur (Karataşer, 2017a: 123).

Sanayi alanındaki tesisler, fabrikalar ve vapurların enerji ihtiyaçlarının karşılanması için ihtiyaç duyulan kömür de Osmanlı'da önem teşkil eden bir konudur. 1825 yılına kadar ihtiyaç duyulan kömür İngilizlerden ithalat yoluyla sağlanmış, bu tarihten sonra ise ihtiyaç duyulan taş kömürünün büyük bir kısmı Ereğli havzasındaki kömür madenlerinde faaliyet gösteren şirketler tarafından karşılanmıştır (Yüksel, 2017: 157-158). Bu şirketler yabancı ve yerli işletmelerden oluşmaktaydı. Tekfurdağı ve Silivri ile İzmit ve çevresinden karşılanan kömür ihtiyacı sanayileşme ve nüfusun talebi ile birlikte giderek artmıştır. Kömür ihtiyacı iç talebin tam anlamıyla karşılanamaması sebebiyle de zaman geçtikçe içinden çıkılmaz bir probleme dönüşmüştür. Ayrıca Bu dönemde vurguncuların üretici kesimi saf dışı bırakarak kömürü düşük fiyatlarla satın alıp bir süre ellerinde beklettikten sonra fiyatların yükselmesini sağlayarak piyasaya çıkarmaları da bahsi geçen sorunun ortaya çıkış sebeplerinden olmuştur (Karataşer, 2016: 203-204).

Tanzimat Dönemi'nden sonra devlet bir takım sanayileşme girişiminde bulunmuş ve arka arkaya birçok yeni fabrika kurmuştur. 1845 yılından sonraki dönemlerde 600 milyon kuruş kadar olan gelirlerin 104 milyon kadar olan bölümü devlet girişimlerine nakledilmiştir. Devletin finansal sorunlarına karşın bu mevduatlara nakledilen miktar oldukça önemli bir miktardır (Güran, 1992: 235).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken XIX. Yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde I. Dünya Savaşı yıllarında, savaşın etkileri de sanayi üzerinde etkilerini göstermiştir. Savaşın sanayi üzerinde ilk etkisi pozitif olmuş ve dış rekabet koşullarından kurtulmayı başaran işyerleri faaliyet alanlarını genişleterek yeni üretim yöntemleri deneme fırsatı bulmuşlardır. Yerli hububatın öğütülmesi yönünde faaliyetlere başlanmış ve neticesinde unun fiyatında %15 kadar yükseliş yaşanmıştır. Bu alanın yanı sıra dokuma fabrikalarında da rekabet korkusu olmadan tam kapasite ile çalışmaya devam edilmiştir. Ancak bu gidişat uzun süre ile devam etmemiş, oluşan işçi ve hammadde yokluğu ile gelişmeler kesintiye uğramıştır (Eldem, 1994: 75). Ayrıca I. Dünya Savaşı yıllarına gelene kadar ki süre içinde yaşanan Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşı'nın da hayat pahalılığının artması, enflasyonun artması gibi etkileri tetiklemesi neticesinde devlet varlığını zor şartlar altında da devam ettirmek için çabalamıştır (Kasalak, 2012: 70).

Öte yandan içinde bulunulan dönemde II. Abdülhamid ülkenin yani Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve ülkeyi ayakta tutabilmek için mücadele etmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde Avrupa, Asya ve Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan önemli topraklara sahipti. Bununla birlikte gerçekleştirilmesi planlanan Bağdat demiryolları projesinin güzergâhında bulunan modern, yenilikçi sanayinin meydana gelmesinde etkili olan kömür ve petrol gibi değerli kaynakların ülke topraklarında mevcut olması da bölgesel yönden stratejik değerini yükselmesine sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde madencilik üzerine gerçekleştirilen faaliyetler Avrupalılar tarafından dikkat çeken faaliyetler arasında bulunmaktaydı ve devlet tarafından petrol arama faaliyetleri için verilen 10 adet talep izni, 1898 yılından sonra özellikle Avrupa'da yatırıma yönelik sermayenin bollaşması ile 139 adete kadar çıkarılmıştı. Süreç ilerlerken Osmanlı'nın Balkanları terk etmesiyle madencilik

Osmanlı'da önemini yitirmiş ve ihtiyaç Anadolu'daki madenler ile sağlanmıştır (Karataşer, 2017b: 386-387).

Sanayileşme çabaları sonucunda ülkede fabrikalaşma adına önemli adımlar atılmış olsa da Osmanlı sanayisi XIX. yüzyılda, Avrupa'da gözlemlenen şekilde bir atılım gerçekleştirememiştir. Çünkü Osmanlı'nın sanayileşme yönünde gerçekleştirdiği her hamle karşısında, sömürgeleri yağmalayarak önemli bir derecede zenginlik elde eden Avrupalılar iki, üç ve bazen daha fazla hamlede bulunmaktaydı. Hatta Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasında akdedilen ticaret sözleşmelerindeki kısıtlamalar sebebiyle devlet tarafından kurulan fabrikalara ilişkin korumacı tedbirler de belli bir seviyeye kadar etkili olabilmiştir (Kırlı, 2017: 206). Sonuç olarak bu etkenler ve hammadde, ara mal, girdi-çıkıtların kolaylıkla taşınabilmesini sağlayabilecek bir ulaştırma sistemi, sanayi kuruluşlarına ilişkin finansman desteğini karşılayabilecek kurumlar, enerji ihtiyacını karşılayabilecek alt yapı kuruluşları ve mamul malların satılmasında karşılaşılan yetersizlikler de söz konusu sanayi kuruluşlarının ve sanayi hareketlerinin başarılı olmasını olumsuz etkileyen sebepler olmuştur (Önsoy, 1984: 11).

3. İTTİHAT TERAKKİ VE MİLLİ İKTİSAT ÇABALARI

Ekonomik milliyetçilik ve bağımsızlık ifadeleri kapsamında tartışılan ekonomik güvenlik ifadesi, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de konuşulmaya devam edilmektedir. Ekonomik güvenlik ifadesi, ülkelerin siyasi ve ekonomik varlıklarını maksimum seviyede içsel karar alma yetenekleri hususunda yönlendirmesi ile ilgilidir (Coşkun, 2013: 212). Ekonomik güvenliğin tarihimizde oluşmaya başlaması II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat Terakki döneminde milli iktisat hareketi görüşlerine dayanmaktadır (Şıvgın, 2012: 4).

Milli ekonomiyi oluşturma çabaları 1908 yılında başlamıştır. 1908 ile 1909 yılları arasında halk Avusturya ve Yunan mallarının boykot edilmesine ve yerli malı tüketimine teşvik edilmiştir. Yine bu dönemde milli pazarda bütünleşme sağlamak ve köy ürünlerine yönelik talep oluşturmak hedefi ile demiryolu ve karayolu şubeleri teşebbüsüne girilmiştir (Karataşer, 2013a: 25-26). 1915 yılına gelindiğinde taşıt trafiği için uygun olacak şekilde 30.000 kilometre karayolu ve 9.000 kilometre demir yolu yapılacağı vaat edilmiş, Klıkya ve Konya ovaları bölgesini ise Mısır gibi olması hedefiyle sulama planları yapılmıştır (Ahmad, 1994: 68).

Milli iktisat düşüncesinin temelinde kapitülasyonlardan arınmış, milli unsurlara dayalı ve milli beraberliğin sağlandığı bir ekonomik yapı kurma hedefi yer almaktaydı. Bu bağlamda Alman iktisatçı Friedrich List'in korumacı milli iktisat fikirleri İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin de dikkatini çekmiştir. Bu düşünceler ışığında yabancı burjuvazi yerine Türk-Müslüman burjuvazinin inşa edilmesi İttihat ve Terakki'nin asıl hedeflerinden olmuştur (Şıvgın, 2012: 4). Bu oluşumun ortaya çıkmasında asıl etkisi bulunan kişi ise kuşkusuz Mehmet Cavid Bey olmuştur (Şener, 2007: 32).

Dönemde Şahsi Teşebbüsler kendine oldukça geniş bir alan bulmuş, fertlerin şahsi çıkarlarını önemsedikleri takdirde içinde yaşadıkları toplumun en üst refah seviyesine ulaşabileceği vurgulanmıştır. Bu düşünce ışığında Osmanlı artık kendi menfaatlerini ön planda tutan, kendi menfaatlerinin dokunulmaz olduğuna inanacak ve onlara sahip çıkacak bir

pozisyonda duracaktı. Bu bireyci düşüncelerin en güçlü savunusu başta Mehmet Cavid ile dergisi Ulûm-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuasıdır. Klasik ekonomi ideolojisini benimseyen Mehmet Cavid Bey, yapıtlarında liberal görüşleri yansıtmıştır. Toplumsal kalkınma ancak bireysel çıkarlarını önemseyen bireylerin çaba ve gayretleri ile yükselirken şahsi menfaatler kişilere mutluluk kapılarını açardı. Bu nedenle bireycilik her zaman için toplumsallık düşüncesinden üstün tutulmalıydı (Toprak, 1982: 23).

1908 Devriminden hemen sonra iktisadi düşünceler üzerinde önemli farklılıklar görülmüştür. Osmanlı'nın siyasi hayatındaki çıkmaz durum ekonomik fikir hayatına yansımakta geç kalmamış, hürriyeti farklı bir biçimde ifade edecek olan serbesti kavramına 1908 Devrimi ile artık sürekli rastlanmaya başlanmıştır. Serbest-i mübadelat ve Serbest-i mukavelat unsurları ışığında serbest ticaret fikri benimsenerek, piyasada serbest rekabet koşullarının temel yönlendirici öğeler olması sağlanmıştır. Bir diğer yandan ise fertlerin, kişisel çıkarlarını düşünerek hareket etmesi ile toplumun refahının en üst düzeye çıkabileceği savunulmuş, şahsi teşebbüsler kendine oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Artık Osmanlı, şahsi menfaatlerini gözetecek, şahsi mülkiyetinin dokunulmazlığına inanacak ve şahsi hukukuna sahip çıkan bir toplum olacaktır (Toprak, 1995a: 10).

Cavid Bey, Osmanlı'da liberallerin sesi olurken, meclis konuşmaları ve yazılarında sermayenin bir yerde toplanmasını savunurken, Osmanlı'nın sermaye birikimi olmadan modern toplum seviyesine gelemeyeceğini belirtmekteydi. Servet ehilleri ülke içinde azınlığı oluşturmaktaydı. Bundan dolayı Babiali artan oranlı gelir vergisinin yerine büyük çoğunluktan düşük miktarlarda vergi toplayarak giderlerini karşılamalıydı (Cerrahoğlu, 1975: 325-326).

Cavid Bey'e göre ülkedeki sermaye birikiminin oluşturulması kadar yabancı sermayenin ülkeye girişini de kolaylaştırmak önemli ve gereklidir. Ona göre gümrük engellerine takılıp kalmayan yabancı malların ülke içerisindeki pazarları işgal etmesi ekonomik açıdan faydası olan bir durumdur. Devlet ekonomisini dünya ekonomisinden soyutlamamak gerekmekteydi. Cavid Bey milletlerarası kapsamda ekonomik alışverişte Türkiye'ye ait yükün tarıma dayalı sektör olduğunu, sanayileşme yönünde atılacak her adımın Osmanlı'yı sefaletle yaklaştıracaklarını savunuyordu. Refah artışının yabancı sermayesi olmadan gerçekleşemeyeceğini Meşrutiyet'in ilk senelerinde de belirterek, yabancı sermayenin girişini ülke topraklarına girmesi noktasında özendirici önlemlere yönelmek gerektiğini dile getirmiştir. Maliye Nazırı görevinde bulunan Cavid Bey'in ekonomik alanda politikaları Harb-i Umumî dönemine değin yabancı sermayeleşmeye karşı etki doğurmamıştır (Şener, 2007: 33).

Demiryollarındaki ulaşımı kolaylaştırmak ve daha ucuz olarak faydalanılmasını sağlamak suretiyle tarımsal üretimin hacim kazanmasını ve bu vasıtayla çağdaş, yenilikçi tarımsal yöntemler ve aletlerin kullanımına geçilmeye çalışıldı. Demiryolu ulaşımının gelmesiyle Konya ili, Ankara ili gibi yerlerde hububat üretimi ve hububat fiyatları arttı; 1893 ve 1911 yılları arasında Ankara'dan Haydarpaşa'ya sevk edilen hububat miktarı beş katına, meyve miktarı ise iki katına kadar çıktı (Ortaylı, 1984: 215). Belirtilen artışların yaşanmasında tarıma elverişli geniş araziler haricinde modern tarım için kullanılan alet ve makinelerinde etkisi bulunmaktaydı. Ankara'ya demiryolu gelene kadar ki sürede çiftçiler modern aletler kullanmıyor ve tohumlamayı eşeleme gibi yöntemler ile gerçekleştiriyordu. Demiryolunun

Ankara'ya kadar birlikte tarımsal makinelere olan talep artış göstermişti. Bu süreçte bir diğer yandan ise Almanya, demiryolları aracılığı ile irtibat sağlayarak orta Anadolu bölgesini şahsi hububat ambarı yapma konusunda kararlıydı fakat eski tarım yöntemleri ile tarımsal üretimde istikrarlı bir artış sağlamak pek mümkünmüş gibi görünmüyordu. Sonuç olarak demiryollarının geçtiği istikametlerden itibaren tarımı yenileştirme yolunda yabancı sermaye etkinliği görülmekteydi (Baskıcı, 2003: 38-39).

Yaşanan tüm gelişmeler göz önünde bulundurularak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulanmasını istediği ve ekonomik alanda millileşmeye katkı sağlayacak bir dizi ekonomik kararlar ve program bulunmaktaydı. Bu program içinde ise tarım kooperatifleri ile ilgili çalışmalar, işveren ile işçiler arasındaki ilişkiyi belirleyecek yasal düzenlemelerin hazırlanması; hak sahiplerinin haklarına dokunmadan köylülere toprak dağıtılması, düşük faiz oranlarından kredi verilmesi; mevcut olan tapu sisteminin değiştirilerek kadastro sistemine geçilmesi; tarım, ticaret, meslek okullarının kurulması; eğitim alanında devlet denetiminin sağlanması ve ilkokullarda Türkçe öğretilmesi gibi hususlar bulunmaktaydı (Ahmad, 1996: 42).

Balkan Savaşı ortaya çıkana kadar etkisini zaten göstermeye başlamış ve benimsenmiş olan milli iktisat düşünceleri, savaşın etkisi ve Türkçülük hareketlerinin desteğiyle de tesirini önce halk içinde daha sonraları da ekonomik alanda iyice göstermeye başlamıştır. Tüm bunların sonucu olarak 1908 yılında ortaya çıkmış olan milli iktisat düşünceleri, ülkeyi ekonomik yönden bağımlı kılan ekonomik yapıya milli bir ekonomi politikasının uygulanması ve gelişmiş bir milli burjuvazinin yaratılması sebebiyle uygulanmaya konulmuştur (Yiğit, 2012: 146). Netice de ise 1914 yılından sonra savaş sürecinin olağanüstü koşullarında başka bir alternatifinde bulunmamasıyla gündeme oturan anlayış olmuştur (Toprak, 1982: 25).

Balkan Savaşı sürecinde olduğu gibi I. Dünya Savaşı döneminde de ülkenin milli iktisat, milli ekonomi düşüncelerine yönelmesini sağlayan çeşitli nedenler ortaya çıkmaya devam etmiştir. Bu sebeplerden biri XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki yakınlaşma ve bu yakınlaşma sonucunda Osmanlı kurumlarındaki mevcut Alman nüfuzundaki artış ile Alman nüfusun üstün hale gelmiş olmasıdır. Böylece Alman nüfus askeri alanın yanı sıra ekonomik alanda da devleti etki altında bırakmıştır. İttihat ve Terakkiciler kısa süre içinde Alman ekonomistlerin savunduğu doktrinlerin etkisi altında kalmışlar, bütün ilerlemeler neticesinde Harb-i Umumî'ye bağlı ortaya çıkan güçlükler ile devlet Milli İktisat düşüncelerini benimsemek durumunda kalmıştır (Şener, 2007: 37-45).

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın dış ekonomi ile bağlantıları neredeyse tamamen kopma derecesine gelmiş ve savaş öncesinde yaklaşık 15 milyonu gıda maddeleri, 30 milyonu sanayi malından oluşmak üzere 45 milyon kadarlık ihracat yapan Osmanlı 1915 yılında bu oranın %3'üne bile ulaşamamıştır. Bu durumda ülke kendi kendine yetebilecek, kendi yağında kavrulan bir yapıya bürünmüştür (Toprak, 1982: 26).

Dönem içinde bir tek yasa çıkarılmakla kalınmayarak Milli İktisat'ın uygulanması için farklı çalışmalar da yapılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında en önemli problemlerden biri ise iaş sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin harici piyasaya açılan ve aradaki bağlantıyı sağlayan İzmir ve İstanbul'daki uluslararası ticari limanlar ve limanların iç bölgelerinin diğer

bölgeler ile olan iktisadi bağlantıları oldukça güçsüzdü. Batı bölgesinden İstanbul'a erişim sağlanan ticari yolların büyük bir ölçüde tıkanması ile İstanbul halkı yüksek oranda beslenme sıkıntısı içine girmiş, İç Anadolu topraklarından İstanbul bölgesine hububat getirebilmek ise New York piyasasından hububat ithali yapmaktan neredeyse %75 daha pahalı duruma gelmiştir (Boratav, 2003: 28).

I. Dünya Savaşı dönemi içinde zahireye ilişkin bilinen bir diğer husus ise ülkede zahirelerin bulunmaması nedeniyle yaşanan güçlüklerdir. Devletin hububat ambarı olarak bilinen Tekfurdağı'nda da zahire hususunda önemli kıtlıklar yaşanmaktaydı. Yapılan incelemeler neticesinde yaşanan kıtlıkta halkın iye ihtiyacını ot yiyerek giderdiği belirlenmiştir. Bu durumun sebebi ise verimsiz mahsul ile zahire topraklarının askeriyeye verilmesidir (Tabakoğlu ve Karataşer, 2017: 13-14).

I. Dünya Savaşı İttihat ve Terakki yönetimine ekonomik bağımlılıkları ortadan kaldırma, milli bir sanayi ve burjuvazi ve oluşturma gibi hedefleri barındıran, milli iktisat uygulamalarını faaliyete geçirme olanağını vermişti. Bu çerçevede 10 Eylül 1914 yılında kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, Düyûn-u Umûmiyye'nin çalışmalarına da ara verilmişti. Ülke içinde faaliyet gösteren önemli imtiyazları bulunan yabancı sermayeli teşebbüsler de devlet denetimi altına alınmıştı (Akkuş, 2008: 123).

Bütün bu gelişmeler yaşanırken İttihat ve Terakkicilere göre milli iktisat düşünceleri çerçevesinde Türk vatandaşlar acilen ulusal bir iktisadi yapı oluşturup, kendi iktisatçılarını da yetiştirmeliydi. Dönemdeki Türk Yurdu Mecmuası 1915 senesini Milli ekonomi oluşturma yönünden başlangıç yılı olarak benimsemekteydi. Kararlılık, ruh, ülkü ilkeleri ile Avrupalı anlamda ulus olma teşebbüslerine 1915 yılı içinde başlanmıştı. Türk Yurdu Mecmuası 1908-1915 dönemleri arasında Osmanlı'da köklü değişiklikler yaşandığına değinmekteydi. Milli ideoloji ülkenin her bucağına işlemiş, milliyet düşüncesi egemen olmaya başlamıştı (Yıldırım, 2002: 313).

İttihat ve Terakkiciler, Cihan Harbi ve dönem içindeki tüm sancılı süreçlere karşın iktisadi düşüncelerini uygulamayı devam ettirmiş, 1916 yılında İstanbul'da Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa gibi isimlerin yer aldığı kongrede iktisadi problemler, uygulanan Milli İktisat politikaları ve sosyal devlet anlayışı kongredeki diğer gündem maddelerini oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti savaş sürecinde ulusal bir kimlik oluşturma konusunda önemli derecede yol kat etmiş ve kapitülasyonlar tek taraflı olarak feshedilmiştir (Bayur, 1983: 473).

Savaş döneminde İttihat ve Terakkiciler'in bir diğer müdahalesi kambiyo işlemleri üzerinde olmuştur. Babıali'nin giderek para rejimi kambiyosu üzerinde istikrardan uzaklaşması ile Osmanlı lirasının harici değerinin korunması açısından kambiyo işlemlerine müdahalede bulunulmuş ve Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon günlük resmi kambiyo değerlerini saptayarak, spekülasyon barındırıcı özellikler taşıyan parasal nakilleri önlemiş ve fiili kambiyo piyasası üzerinde istikrar sağlamıştır (Toprak, 2003: 39).

Yine İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde Anadolu'da yerel ve milli nitelikte bankalar kurulmuştur. Bu bankalar 1912'de kurulan Milli Karaman Bankası, 1913'te kurulan Adapazarı İslam Ticari Bankası, 1914'te kurulan Milli Aydın Bankası, 1916'da kurulan Akşehir Osmanlı

Bankası ve 1917’de kurulan Manisa Ticari Bankası olmuştur (Kipal ve Uyanık, 2001: 33). İttihat ve Terakki’nin öncülük etmesiyle birlikte taşrada teşekkül eden milli bankalar sayesinde Anadolu Müslüman halkının tasarruf edebilmesi için destek sağlanırken ayrıca yerel kredi sağlayan kurumlara da maddi ve manevi yönden her türlü rahatlık sağlanmıştır. İzlenilen politikalar sonucunda devletin para ve kredi politikaları yabancı bankalar denetiminden kurtarılmıştır (Toprak, 1995b: 2-4).

İktisadi alanda millileşme için atılan bir başka önem arz eden adım ise 28 Haziran 1915 günü İzmir ilinde Şimendifer Memurları Okulu’nun açılması olmuştur. Bu sayede daha evvel yabancıların tekelinde bulunan ve yüksek mevkilerin gayrimüslimlerin elinde olduğu demiryolu ulaşımı sektörü için memurlar yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Akşin, 2001: 423).

3.1. Jön Türkler’in Yenileşme Hareketleri Ve İttihat Terakki Cemiyeti’nin Kuruluşu

Fransız Devrimi’nin tesirini askeri ve sivil bürokrasi üzerinde göstermiş olduğu III. Selim dönemi içerisinde değişikliklere gidilen askeri reformlar çerçevesinde açılan yeni askeri mekteplerde eğitim alan genç subaylar, görüşleri itibariyle batıya doğru yönelmiş ve devletin durumunu değerlendirebilecek kimselerden oluşmaktaydı. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin başkentlerinde devletin birer büyükelçi bulundurma fikri ile eski nesil diplomatlarla birlikte Avrupa’ya gönderilen gençler gittikleri coğrafyalarda Avrupa dilleri ve Avrupa toplumlarının yaşayış biçimlerini öğrenmenin yanında Avrupa’da popüler olan düşünce akımları ile de tanışabilme olanağı bulmuşlardır. Avrupa’da görevde bulunan bu gençler, ülkelerine döndükten bir süre sonra yenilik hareketlerine öncülük eden kişiler olmuşlardır (Sander, 1993: 161-164).

III. Selim devrinden sonraki süreçte II. Mahmut’un padişahlık döneminde de bu yenileşme çabaları sürmüştür. Merkezi güç açısından tehdit ögesi olan ayanlar ile de bu dönemde mücadele edilerek, bölgesel güçler üzerinde üstünlük sağlanması yoluyla yürütülen merkezileştirme tutumu, ileri safhalarda yürütülecek olan modernizasyon yolundaki yeniliklerin de temel taşı tekvin etmiştir. II. Mahmut’un tahtta bulunduğu süreçte Fransız İhtilâli’nin de tesir etmesiyle 1828 yılında başlamış olan Osmanlı ve Rusya arasındaki savaş çok milletli Osmanlı imparatorluğunda çözülmenin ilk safhasını oluşturmuştur (Demirtaş, 2007: 391).

Bu dönemde iç gelişmeler sonucunda kaçınılmaz olan reformlar Tanzimat Fermanı’nın imzalanmasına neden olmuş ve batılılaşma yönünde ilk adımlar bu sayede atılmıştır (Eryılmaz, 1992: 98).

Tanzimat, kanunların egemen olduğu bir yapı yerine bürokrasinin despot olduğu bir yapılaşmanın oluşmasına izin vermiştir. Yapılan düzenlemeler sonucunda yeni bir üst memur camiası ortaya çıkarken, bu camianın da hükümetin hizmetkârı haline gelmesini sağlayarak devleti sahiplenmelerine neden olmuştur (Mardin, 1990: 238).

Tanzimat Fermanı’nın birçok açıdan ortaya çıkan sonuçlarına bir grup bürokrat tepki göstererek Yeni Osmanlılar Hareketi’ni başlatmışlardır. Yeni Osmanlılar Hareketi, batılı manada özgürlük hareketlerinin ilk çıkış noktası olarak sayılmaktadır. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başları arasında yükselerek devamlılık gösteren toplumsal başkalaşım ve bu

duruma öncülük eden yeni batılı örgütler bu harekete yön vermişlerdir (Demirtaş, 2007: 391-392).

1865 yılında 6 genç, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan dolayı harekete geçmek istemiş ve "İttifak-ı Hamiyet" adında gizli bir grup kurmuşlardır. Bu grubu kuranlar arasında Namık Kemal ve Mehmet Bey bulunmaktaydı. Bu grubun ortak düşüncesi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu koşullarda dağılma endişelerine bağlı olarak Osmanlı iktidarının politik uygulamalarına karşı harekete geçmekti (Akşin, 1987: 18). Cemiyet mensupları, halkın siyasal haklarını açıklayarak halkı bilinçlendirmeyi kendilerine görev olarak benimsemiş ve Meşrutiyetin gelmesini istemişlerdir (Ölmez, 2012: 29).

1867'te Fuat Paşa ile çekişmesinden dolayı Paris'te sürgüne gönderilen Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa, padişaha bir mektup yazmıştır. Yazdığı mektupta Osmanlı'nın iktisadi ve mali bunalım içinde olması, memurların yapmış olduğu usulsüzlükler gibi problemlerinden bahsetmiş; çıkış yolu olarak da meşrutiyete geçilmesinin gerekli olduğunun altını çizmiştir (Demirtaş, 2007: 393). Devlet yönetiminde söz sahibi olanlar ve bazı aydınlar, Devlet-i Osman-i Aliye'nin içine düştüğü zor ortama, ideolojik yapısını Avrupa'dan alan ve kültür yapımıza ters düşen yeni fikirleri çıkış kapısı olarak görmekteydiler. Bu hareketlerden biri, Sultan Abdülaziz zamanında Yeni Osmanlı Hareketi olarak cereyan eden ve daha sonra Sultan Abdülhamid Han zamanında Jön Türklere dönüşerek bayağı farklı bir çizgide devamlılık gösteren siyasî akımdır. Batı'nın "Jeune Turcs" olarak ifade ettiği bu akımın adı Osmanlı'da da birebir olarak kullanılmıştır (Kocabaş, 1991: 53-54-55).

Yeni Osmanlı Hareketi'nde 1870 yılından sonra anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve teşkilât üyeleri gruplaşmalar yaşayınca hareket kuvvetini yitirmiştir. Cemiyeti teşkilatlandıran Mustafa Fazıl Paşa'nın, Avrupa'ya yapmış olduğu bir ziyareti sırasında padişah'tan yana olması Ali ve Fuat Paşalar tarafından hoş karşılanmayarak bölünmeyi tetikleyen ilk sebep olmuştur. Dini bir çevrede doğmasına karşın sarıklı devrimci olarak anılan, pek çok kişiye göre ise şarlatan diye tabir edilen Ali Süavi'nin Muhbir gazetesinde arkadaşlarına karşı kuşandığı olumsuz tavırlar ise cemiyetin bölünmesindeki ikinci sebep olarak nitelendirilmektedir (Ölmez, 2012: 36).

1889 yılında İstanbul'da, dönemin Askeri Tıp Mektebi talebelerinden İbrahim Ethem, İshak Sükûti, Mehmed Reşid ve Abdullah Cevdet Karlıdağ'ın önderliğinde "İttihat-ı Osmanî" kurulmuş, bu kuruluş ise İbrahim Temo'nun teklifi ile gerçekleştirilmiştir (Akın, 2007: 9). Dönemin İstanbul'daki İttihatçıları ve Ahmed Rıza'nın, Auguste Comte'un pozitivist yaklaşımlarından etkilenmiş olan Terakki örgütü ile birleştirilmesiyle, cemiyetin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak belirlenmiştir (Ölmez, 2012: 47).

Trablusgarp ve Fizan'a sürgüne yollanana değin Abdullah Cevdet, Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçura, mabeyn kâtibi Hacı Mustafa Raşit Bey, Hacı Ahmet Efendi ve Bedevi Tekkesi Şeyhi Naili Efendi gibi isimlerin büyük bir kısmı memur, ulema, subay, harp okulu çevrelerinde örgütlenmiştir. Örgütün bu dönemdeki çalışmalarının hedefinde ihtilâlcı eylemler değil, basın ve teşkilatlanma yoluyla yapılan propagandalar bulunmaktadır (Tanör, 2001: 168).

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi tesiri altına alan bu faaliyetler aynı zamanda İstanbul'daki Mekteb-i Baytariye, Mekteb-i Harbiye, devlet yönetiminde görev alacak olan memurları

yetiştiren Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi değerli okullardaki öğrencileri de etkisi altına almaya başlamıştı. Bu hareket belirli camianın çocukları içinde yayılma imkânı bulmuştu. Çünkü Osmanlı'da köklü aile fertlerinin meslek seçme hususunda çok fazla seçenekleri yoktu. Köklü aile çocukları ya devlet memuru olmak zorunda kalıyor ya da orduya katılmak zorunda kalıyorlardı (Ramsaur, 1982: 37-38).

Kısa süre zarfında halkında bu kapsamdaki faaliyetlere katılmasıyla askeri mekteplerde eğitim gören öğrenciler üzerinde birçok hususta kısıtlamalar ve yasaklar uygulamaya başlandı. Konulan yasaklara rağmen olaylara karışmaya devam edenlere ise hukuki işlemler yapılarak, içlerinden bazıları sürgüne uğratıldı bazıları da hapis cezası aldı. Kalan cemiyet mensuplarının birçoğu bu olaylar sebebiyle faaliyetlerine özgürce rahat bir şekilde devam edebilmek düşüncesiyle çareyi yurt dışına kaçırmakta bulmuşlardır (Eycil, 2002: 229).

1894 yılında başkanlığına Ahmet Rıza Bey'inde getirilmesiyle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu tamamlandı (Mardin, 2004: 98). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılına kadar ordu ve birçok alanda teşkilatlanmasını sağlayarak üye sayısını arttırdı. 1906 ve 1908 dönemlerinde maaş ödemelerindeki fazla gecikmeler, hayatın pahalılaşması gibi nedenler halkın hoşnutsuzluk seviyesini giderek arttırmış, bu da II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine zemin hazırlayan olgulardan olmuştur (Kurt, 2012: 38-39).

SONUÇ

XIX. yüzyılda giderek gelişen sanayi hareketlerinin etkisi dünyada kendini göstermeye başlamış ve Avrupalı devletler sanayi alanında büyük adımlar atmıştır. Buna karşın Osmanlı'da bu hususta özellikle fabrikalaşma alanında sanayileşmeye yönelik adımlar atmış ancak bu adımlar oluşan işçi ve hammadde yokluğu gibi sebepler ile Avrupa'nın ilerlemesi karşısında yetersiz kalmıştır. Ayrıca Osmanlı ekonomisinin tarımsal temellere dayanıyor olması, sanayi devriminin gerçekleştirilememiş olması ve buna bağlı olarak üretim alt yapısının zayıf olması, yabancılara tanınan imtiyazların milli bir iktisadi yapı oluşturabilmek yönünde uygulamalara olanak tanımaması, yaşanan savaşların ülke üzerindeki olumsuz etkileri gibi nedenler de ortaya çıkabilecek yenileşme hareketlerine zemin hazırlayıcı nitelikte olmuştur.

XIX. yüzyılda Osmanlı'nın ekonomik, mali ve toplumsal olarak olumsuzluklar ile karşılaşması sebebiyle yenileşme hareketleri ortaya çıkmıştır. Tüm bunların neticesinde artık Jön Türkler ve daha sonrasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi tarih sahnesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Jön Türkler grubu belirli ortak düşünceler ile Osmanlı'nın mevcut koşullarda dağılma endişeleri içinde iktidarın uygulamalarına karşı harekete geçmiş ve cemiyet üyeleri, halkın siyasal haklarını, halkın yönetimde söz sahibi olabileceğini halka açıklamayı kendilerine görev benimseyerek meşrutiyetin gelmesini istemişlerdir.

Daha sonrasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğinde 1908'den 1914 yılına kadar geçen süreçte Osmanlı aydınları tarafından gerçekleştirilen Milli İktisat girişimleri ile bankacılık ve finans sektörleri başta olmak üzere pek çok alanda ekonomik, toplumsal ve siyasal düşünce yapısında değişikliklere gidilmiştir. Bu bağlamda ise milliyetçilik ve devlet eliyle kalkınma modeli çerçevesinde Müslüman-Türk sermaye sınıfının oluşturulması, savaş

şartlarının beraberinde getirdiği iâşe, finans gibi sorunların ortadan kaldırılması için devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşüncesine başvurulmuştur. Sonuçta tüm bunlara bağlı olarak ülkede faaliyet gösteren önemli derecede imtiyazları olan yabancı sermayeye dayalı kurumların kontrol altına alınması, yabancılara tanınan imtiyazların tek taraflı olarak kaldırılması, milli bankacılığın kurulması, yerli sermaye ve yerli üretime özendirme, yabancı yatırımcılara tanınan ayrıcalıkların kaldırılması gibi birçok gelişmenin gerçekleştiği bu dönem; milli bağımsızlığın iktisadi bağımsızlık ile kazanılması yönünden yeniden doğuşu temsil eden bir dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alagon, İçinde: 51-79. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (1996). İttihatçılıktan Kemalizm'e. *Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türklerin Sosyal ve Ekonomik Politikası 1908-1918* içinde: 25-60. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akın, C. U. (2007). Türkiye'de Milli İktisat Döneminin Ulus Devlet'in İnşasına Etkisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akşin, S. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. (2008). *Türkiye Tarihi C:III*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akkuş, T. (2008). Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII,16- 17,(Bahar-Güz) 119-141.
- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı Tarımında Makineleşme:1870-1914, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 58(1), 30-53.
- Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi, C.3,K.1,K.3*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cin, H. (1966). Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi Ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXII, (1): 745-798.
- Coşkun, Y. (2013). Türk Finansal Sistemine Yönelik Tehdit Algıları Ve Ekonomik Güvenlik Kavramı (The Perceptions of Threat to Turkish Financial System and Economic Security Concept).
- Çadırcı, M. (1999). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13): 389-408.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eycil, A. (2002). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*. Ankara: Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13.
- Güran, T. (1992). 150.Yılında Tanzimat. *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları: İçinde* 235-249. (Yay: Haz: Hakkı Dursun Yıldız) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2001). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 23, Güzel Sanatlar Matbaası.

- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300 –1600. Cilt:1.* İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum. *MECMUA International Journal of Social Sciences*, Year 1, No 2, p. 49-65.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi C. IX.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataşer, B. (2013a). 1914-1923 Arası İstanbul'un İaşesi Ve İhtikâr Sorunu. *Yayınlanmış Doktora Tezi.* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karataşer, B. (2013b). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İaşesi, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi. İİBF Dergisi*, 3(2): 97-114.
- Karataşer, B. (2016). İstanbul'un Kömür İhtiyacı ve Yaşanan Temel Sorunlar (1855-1872). *MU İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2): 191-205.
- Karataşer, B. (2017a). Konya Hamidiye Sanayi Mektebi(1901-1906). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 121-138.
- Karataşer, B. (2017b). II.Abdülhamid Döneminde Petrol Yatakları İçin Verilen Mücadele. *International Congress of Energy, Economy and Security Proceedings*, March 25,26. s.383-391.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, ss. 65-79.
- Kıray, E. (1993). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar.* İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kırlı, E. (2017). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Sanayiine İlişkin Ön Yargılı Yaklaşımlar. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year*, 3(28): 193-208.
- Kıpal, U. & Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kocabaş, S. (1991). *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplolar... Kayıplar... 1890-1918.* İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kurt, İ. (2012). İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004). *Bütün Eserleri 9 Türk Modernleşmesi Makaleler 4.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1984). 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi. *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 ODTÜ Seminer Bildirileri, Ankara)* :209-221.
- Ortaylı, İ. (2004). *Gelenekten Geleceğe.* Ufuk Kitapları: İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Tarihimiz ve Biz.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ölmez, N. (2012). Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.* Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Önsoy, R. (1984). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikaları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.2(2): 5-12.
- Pamuk, Ş. (2006). *The evolution of institutions of state finance in the Ottoman Empire: 1500-1800. XIV International Economic History Congress*, 21-25 August 2006, Helsinki, Finland.
- Quataert, D. (2006). *Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri.* (Çeviren: Fatma Acun). Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık içinde, *Tanzimat/Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınevi. ss. 447-455.
- Önal, N. E. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Nisan): 137-169.

- Öztürk, S. & Yıldırım, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2): 145-165.
- Ramsaur, E. E. (1982). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. (Çeviren: Nuray Yavuz). İstanbul: Sander Yayınları.
- Ramsaur, E. E. (2004). *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sander, O. (1993). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şener, A. (2007). *Sona Doğru Osmanlı*. Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Şıvgın, H. (2012). İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü. *Akademik Bakış Dergisi*. 6 (11): 1-15.
- Tabakoğlu, A. & Karataşer, B. (2017). İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü. *Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Metinleri*. 1-23.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanör, B. (2001). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995a). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995b). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2003). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (1):312-324.
- Yiğit, T. T. (2012). Osmanlı Resmi İdeolojisinde Dönüşüm. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, B. (2017). Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi Ve Çalışma Hayatına Etkileri. *İş ve Hayat*, 3(6), 155-178.

HAVAYOLU İŞLETMELERİNİN KARLILIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TÜRK HAVA YOLLARI ÖRNEĞİ³

Öğr. Gör. Sultan GEDİK GÖÇER
Doğuş Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu
gediksultan@gmail.com

Öğr. Gör. Armağan MACİT
Ege Üniversitesi, Havacılık Meslek Yüksekokulu
armagan.macit@gmail.com

ÖZET

Ulaştırma ve Lojistik sektöründe önemli bir konuma sahip olan havayolu taşımacılığının sahip olduğu önem gün geçtikçe artmaktadır. Havacılık sektörü ekonomik faaliyetlerden, siyasi durumlardan ve terör eylemleri gibi olaylardan yüksek oranda etkilenmesine rağmen, sektörün ilerleyişi azalmamakta, artarak devam etmektedir. Dünya rekabet piyasasında uluslararası ticaret ağının gelişmesine paralel olarak havacılık sektörü de ivme kazanmaktadır. Rekabet ortamında havayolu işletmelerinin öncelikli amacı yüksek kâr marjı elde ederek havayolu kârlılığını artırmaktır.

1980'li yıllarda havacılık sektöründe yaşanan deregülasyon, sektörde devlet kısıtlamalarını azaltarak sektöre girişlerde kolaylıklar sağlamıştır. Bununla beraber havacılık sektöründeki firmaların artması rekabeti arttırmıştır. Havacılık sektörünün doyumluğa ulaşması havayolu işletmelerinin karlılıklarını düşürmüştür. Bu durumu tersine çevirerek karlılıklarını arttırmak isteyen havayolu işletmeleri farklı finansal yönetim stratejileri uygulamaktadır.

Bu çalışmada havayolu işletmelerinin karlılıklarını artırmak amacı ile hangi finansal stratejileri kullandıkları araştırılarak, Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığının havayolu karlılığını artırmak için hangi stratejileri kullandığı incelenerek, karlılık oranları, geçmişten bugüne karlılığın nasıl değiştiği ve havayolunun gelecek karlılık hedefleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Havayolu İşletmesi, Karlılık, Havayolu Karlılığı

JEL Codes: M1, M21, O43

AN ASSESSMENT ON THE PROFITABILITY OF AIRLINE COMPANIES: TURKISH AIRLINES EXAMPLE

ABSTRACT

It is increasingly important that airlines have an important position in the transportation and logistics sector. Although the aviation sector is highly affected by economic events, political events and terrorist acts, the progress of the industry continues to increase. In parallel with the development of the international trade network in the world competitive market, the aviation sector is also gaining momentum. It is to increase airline profitability by obtaining high priority profit margins of airline companies in a competitive environment.

The deregulation that took place in the aviation sector in the 1980s has facilitated sector entry by reducing state restrictions in the sector. However, the increase in the number of companies in the aviation sector has increased competition. The aviation industry's attainment of saturation has reduced the profitability of airlines. Airline operators that want to increase their profitability by reversing this situation implement different financial management strategies.

In this study, we investigate what financial strategies are used to increase the profitability of airline companies and which strategies Turkish Airlines has used to increase airline profitability. How

³ Bu makale 28-29 Nisan 2018 tarihinde İstanbul'da düzenlenen International Congress of Management Economy and Policy isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

profitability has changed from past to present, profitability ratios and future profitability targets of the airline have been revealed.

Keywords: Airline Management, Profitability, Airline Profitability

GİRİŞ

İşletmelerin uygulayacakları finansal stratejiler belirlenirken önem verilmesi gereken birçok ölçüt bulunmaktadır. Strateji belirlemek faaliyet gösterilen sektöre göre değişkenlik gösterir. Rekabetin hissedilir düzeylerde yaşandığı havacılık sektöründe, karlılığın sağlanabilmesi için uygulanan finansal stratejiler bir kat daha önem kazanmaktadır.

Havayolu işletmelerin finans yöneticileri işletme ihtiyaçları kaynaklarının ne şekilde elde edileceğine, maliyetlerin nasıl azaltılacağına ve karlılığın hangi yöntemlerle artırılması gerektiğine yönelik finansal stratejiler belirlerler. Finansal stratejiler havayolu işletmelerinin, karları maksimize etme, piyasa değerlerini artırma, varlıklarını devam ettirme gibi ana amaçlarını yerine getirmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. (Hill, 2008: 11-12) Belirlenen karlılık hedeflerinin gerçekleşmesinde finansal stratejilerin varlığı ve stratejilere uyum önem arz etmektedir.

Havayolu pazarının deregülasyonu ve görünürdeki başarısı büyük bir ilgi çekmektedir. İşletmeler açısından rekabeti artıran bu durum karlılık düzeylerinin düşmesine sebep olmaktadır. Karlılıklarını artırabilmek için farklı stratejiler kullanmaktadırlar. Ancak bu konu havacılık sektöründe fazlasıyla önem taşımaktadır. Karlılığa etki eden faktörler derinlemesine incelenmelidir.(Öncü vd., 33:2010)

Bu çalışmada havayolu işletmelerinin karlılıklarını artırmak amacı ile hangi finansal stratejileri kullandıkları araştırılarak, Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığının havayolu karlılığını artırmak için hangi stratejileri kullandığı incelenerek, karlılık oranları, geçmişten bugüne karlılığın nasıl değiştiği ve havayolunun gelecek karlılık hedefleri ortaya konmuştur.

1.HAVA TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜ

Taşımacılık sektöründe ciddi bir öneme sahip olan havayolu taşımacılığının sahip olduğu önem gittikçe artmaktadır. Birçok ekonomik, politik ve sağlık- hastalık v.b. olaylardan ciddi etkilenmesine rağmen, sektörün ilerleyişi ve önemliliği azalmamaktadır. Uluslararası ticaret ağının gelişmesine paralel sektörde ivme kazanmaktadır. (Kaya, 2016: 3)

IATA- Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (The International Air Transport Association (IATA) sadece havayolu şirketlerinin üye olabildiği, uluslararası bir ticaret kuruluşudur. Kurumun merkezi Kanada'nın Montreal şehrinde. 19 Nisan 1945'de kurulmuştur. Hava taşımacılığı sektörünün % 83'üne denk gelen 265 havayolunu temsil etmektedir. Sektördeki temsil ve liderlik rolünü üstlenmiş olması, verilen hizmetlerle, havayolları faaliyetlerinin global başarıya ulaşması amacıyla küresel standartlar belirlemektedir. Sektördeki ürün ve hizmetlerin gelişimiyle ilgilenmekte, sektörel güvenlik, denetimleri yapmakta, emniyet problemleri ile ilgili tavsiyeler vererek havacılık sektörünü desteklemektedir.

Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'ne (IATA) bağlı 260 üye bulunmaktadır. Bu üyeler hava trafiğinin büyük çoğunluğuna (% 83) sahiptir. Küçük firmalarda mevcuttur. Hava trafiğinin yoğun olması 2015 yılı verilerinde kendini göstermiştir. Dünya genelinde 3,5 milyardan fazla yolcu taşınmıştır. Talep geçtiğimiz 10 yıl boyunca artmıştır. Küresel büyümenin önüne geçmiş bulunan bir sektörel büyüme söz konusudur. Aslında ekonomiden etkilenen sektör hızlı ve ucuz ulaşım hizmeti sayesinde bu durumu gerçekleştirmiştir.

IATA 2014-2034 yılları aralığında dünya genelindeki yolcu trafiğindeki artışın 1,8-2,8 katına çıkmasını öngörmektedir. 1980'lerde sektörden yaşanan deregülasyon sektörde devlet kısıtlamalarını indirgemiş, sektöre girişlerde kolaylıklar sağlamıştır. Bununla beraber sektördeki firmaların artması rekabeti arttırmıştır. Sektörün doyunluğa ulaşması ile karlılıkları düşürmüştür.

Sektördeki en önemli maliyet unsuru akaryakıt fiyatları olması ve akaryakıt fiyatlarında 2016'da yaşanan %30- 35'lere varan düşüş, karlılığı arttırmakla beraber, kapasite ve rekabet artışını sağlamıştır. (Türk Hava Yolları Yıllık Raporu, 2017)

Türkiye'de 2003 yılında sektörün serbestleşmesiyle yolcu trafiği ve firma sayısı artmıştır. Sektör büyümesi hızlanmıştır.

2. HAVAYOLU KARLILIĞI: BÖLGESEL GÖRÜNÜM⁴

Tüm bölgelerin 2018'de karlılığı artırması beklenmektedir ve tüm bölgelerin talep büyümesi beraberinde kapasitesini artırması beklenmektedir. Kuzey Amerika'daki taşıyıcılar, sektörün toplam karlarının yaklaşık yarısını oluşturan finansal performansa öncülük etmeye devam ediyor. Ülkelere göre tahmine edilen karlılık görünümü aşağıdaki gibidir.⁵

2.1. Kuzey Amerika

Bu bölgedeki havayollarının 2018'de 16.4 milyar dolar net kariyla en yüksek finansal performansı elde etmesi bekleniyor (2017'de 15,6 milyar dolar). Piyasa koşullarının güçlü olmaya devam etmesi beklenirken, açıklanan kapasite artışı (% 3,4),% 3,5'luk trafik tahminimizden biraz daha az olma olasılığı vardır.

Kuzey Amerika havayolları sektörün son üç yılda ürettiği karların yarısından fazlasını oluşturdu, ancak artan maliyet baskıları daha fazla iyileşmeyi yavaşlattı. Yükselen yakıt fiyatlarının ilk önce bu bölgeye çarptığını ve işgücü maliyetlerindeki baskıların bir sorun olduğunu, ancak 2018'de bu baskının azalacağı beklentisi vardır.

2.2. Asya Pasifik

Asya Pasifik'teki hava yollarının 2018'de 9 milyar dolarlık kar göreceği tahmin ediliyor (2017'de 8,3 milyar dolar). Kargo pazarlarındaki güçlü döngüsel artış, küresel kargo kapasitesinin% 37'sini oluşturan bu bölge için özel bir destek olmuştur.

⁴ <http://www.iata.org/pressroom/pr/Pages/2017-12-05-01.aspx>

⁵ <http://www.iata.org/pressroom/pr/Pages/2017-12-05-01.aspx>

Yolcu piyasası koşulları bölgeye göre değişmektedir. Çin, Hindistan ve Japonya'da iç piyasalar güçlendi. ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) bölgesinde düşük maliyetli pazara yeni girenler rekabeti yoğunlaştırmakta ve karlılığı düşük tutmaya katkıda bulunmaktadır. Ancak, uzun vadeli rotalardaki “süper konektörlerden” rekabetçi baskılarla, çeşitli zorluklarla karşılaştıklarından bir duraklama olmuştur.

2.3. Avrupa

Avrupa'daki havayollarının 2018 yılında 11,5 milyar dolar net kar sağlaması bekleniyor (2017 yılında 9,8 milyar dolar seviyesinde). Açıklanan kapasite artışı, % 5.5'lik bir artışla 2018'de talep edilen beklenen % 6,0'lık büyümenin ardından bölgenin performansının güçlendirilmesini desteklemektedir.

Avrupa havayolları, Rusya da dahil olmak üzere, iç pazarda güçlü bir ekonomik toparlanmanın, 2016 terörizm olaylarında bir toparlanma ve birçok bölgesel havayolu şirketinin başarısızlığının ardından bir miktar konsolidasyondan yararlanıyor. Bu gelişmelerin sonuçları, kıtada, 2017 yılında bugüne kadarki en yüksek ortalama yolcu yükü faktörüne ulaşan, % 84.3 ile açık bir şekilde görülmektedir. Güçlü bir transatlantik talep de bu performansı desteklemektedir, ancak yeni piyasa girişi zaten sıkı rekabeti yoğunlaştırmaktadır. Havayolu şirketlerinin uçuş programlarını planlamak ve pazarlamak için Brexit belirsizliklerine erken bir çözüm bulunması gerekiyor.⁶

2.4. Latin America

Latin Amerika'daki havayollarının 2018'de 900 milyon dolar net kar elde etmesi bekleniyor (2017'de 700 milyon dolar). Yolcu talebinin 2018 yılında % 8.0 oranında artacağı ve açıklanacak olan yolcu kapasitesinin % 7,5 oranında artması bekleniyor.

Bölge, Brezilya ekonomisindeki ılımlı toparlanma, Meksika'daki makul büyüme ve ABD doları tarafından sağlanan ivme ile 2018'e yaklaşacak.

2.5. Orta Doğu

Orta Doğu taşıyıcılarının net karlarının 2018 yılında 600 milyona yükseldiğini görüyoruz (2017'de 300 milyondan). 2018'deki talebin % 7,0 oranında büyüerek, % 4,9'luk kapasite artışını (2002'den bu yana en yavaş büyüme) geride bırakması bekleniyor. Bölgenin taşıyıcıları iş modellerine ve düşük petrol gelirlerine, bölgesel anlaşmazlığa, kalabalık hava alanına, Seyahat kısıtlamalarının ABD'ye etkisi ve yeni “süper bağlayıcı” (Türk Hava Yolları) yarışması. zorluklarına rağmen, 2018'e doğru pozitif momentum var.

2.6. Afrika

2017 yılında 2018 yılında 100 milyon \$ 'lık bir toplu net zararın ardından Afrikalı taşıyıcıların küçük kayıplar yapmaya devam etmeleri beklenmektedir. Bölgedeki güçlü tahmin ekonomik

⁶ <http://www.iata.org/pressroom/pr/Pages/2017-12-05-01.aspx>

büyümesinin 2018 yılında % 8.0' lik talep artışını desteklemesi ve açıklanan % 7.5'lik kapasite genişlemesini biraz geride bırakması beklenmektedir.

Tablo 1: Havayolu Karlılığı, Bölgesel Görünüm

Bölgesel Görünüm	Net Kar/\$							
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017E	2018F
Küresel	8,3	9,2	10,7	13,7	35,9	35,3	34,5	38,4
Kuzey Amerika	1,7	2,3	7,4	11,1	21,7	16,5	15,6	16,4
Avrupa	0,3	0,4	1,0	1,9	7,5	8,8	9,8	11,5
Asya Pasifik	5,0	5,8	2,3	0,3	7,3	8,1	8,3	9,0
Orta Doğu	1,0	1,0	0,3	1,1	2,1	1,3	0,3	0,6
Latin Amerika	0,2	-0,2	0,2	0,0	-1,6	0,7	0,7	0,9
Afrika	0,0	-0,1	-0,5	-0,8	-1,0	-0,1	-0,1	-0,1

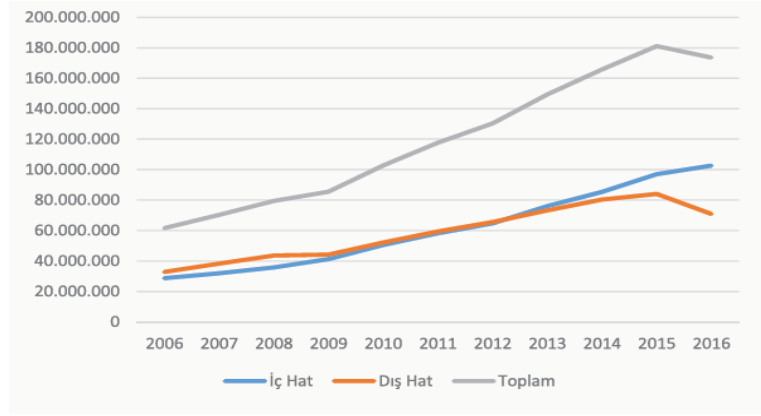
Kaynak: ICAO revised data 2010-15. IATA estimates for regions in 2011-17. IATA forecast for 2018.

Daha geniş ekonomik durum, Afrika'daki havayollarının finansal performansını engelleyen yavaş bir gelişme gösteriyor. En önemlisi Nijerya ekonomisi durgunluktan yeni çıktı ve Güney Afrika'daki büyüme son derece zayıf kalıyor. Trafik büyürken, Afrika havayolları için yolcu yükü faktörleri % 70'in biraz üzerindedir ve bu da sektör ortalamasından 10 puan daha düşüktür. Yüksek sabit maliyetlerle bu düşük kullanım, kar elde etmeyi çok zorlaştırır. Daha güçlü ekonomik büyüme 2018'de yardımcı olacak, ancak kıta hükümetlerinin Afrika içi bağlantının büyümesini teşvik etmek için daha da liberalleşmesi için ortak çaba göstermeleri gerekiyor.

3. HAVAYOLU YOLCU TRAFİĞİ VE TÜRK HAVA YOLLARI

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü (SHGM) Türkiye'nin coğrafik olarak bağlantı noktasında bulunmasının, Orta Doğu'ya yakın olmasının havayolu taşımacılığına olan talebi arttırdığını vurgulamaktadır. Avrupa hava trafiğini kontrol ve yönetimi Eurocontrol tarafından gerçekleştirilmektedir. Eurocontrol'ün tahminleri Türkiye'nin 2015-2022 döneminde ticari uçak trafiğinde % 4,2 artış göstereceğini ve Avrupa havayolu trafiğinin en hızlı artacağı ilk beş ülke içinde olacağını göstermektedir (Kaya, 2016: 13).

Finansal sistem firma tarafından gayet iyi yönetilse bile bazı etkenler –savaş, terör olayları, salgın hastalıklar- sektörde düşük gelir elde edilmesine sebep olur. Türkiye'de 2016 yılı turizmde yaşanan sıkıntılar sektörü olumsuz etkilemiştir. Havayolu yolcu trafiğinde düşümlere neden olmuştur.

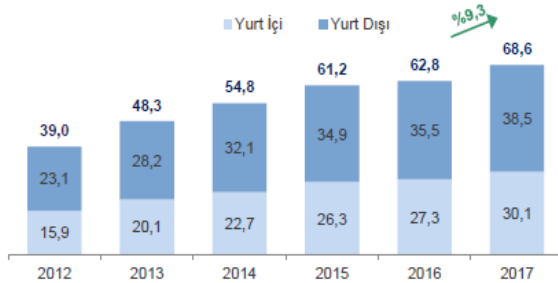

Şekil 1: Türkiye'deki Havayolu Yolcu Trafikçi

Kaynak: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü 2017 yılı Faaliyet raporu

Türkiye'de havacılık faaliyetlerinin sürekli artması havayolu taşımacılığını kullanan kişi sayısını da artmaktadır. Havayolu yolcu trafiğinde yaşanan bu artışlar hem iç hat hem de dış hat yolcu trafiğindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 2006 yılında iç hat trafiği 30 milyon, dış hat trafiği 30 milyonken, 2016 yılında iç hat 80 milyonun üzerinde dış hat ise 50 milyon yolcu olarak görünmektedir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi havayolu yolcu trafiği 2006-2016 yılları arasında sürekli artış göstermiştir.

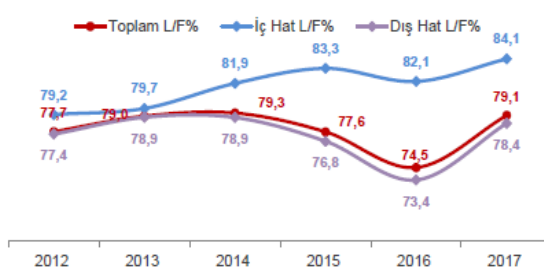
Toplam Yolcu (mn)

THY Yolcu Trafikçi

	2016	vs	2017
Konma		artış	1,1%
AKK		artış	1,6%
ÜYK		artış	7,9%
Yolcu Sayısı		artış	9,3%
L/F		artış	4,7 pt

Doluluk Oranı (L/F %)

Yıllık Değişim (%)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AKK	18%	21%	16%	14%	11%	2%
ÜYK	26,7%	23,2%	16,2%	11,6%	6,4%	7,9%
Yolcu Sayısı	20%	24%	14%	12%	3%	9%
L/F (pt)	5,1	1,4	0,3	-1,7	-3,1	4,7

Şekil 2: Türk Hava Yolları Yolcu Trafikçi ve Doluluk Oranları

Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

Yukarıdaki veriler ışığında Türk hava yolları doluluk oranlarını her yıl arttırmaktadır. Grafikler de görüldüğü gibi bazı yıllarda doluluk oranlarında azalmalar görülmesi turizm

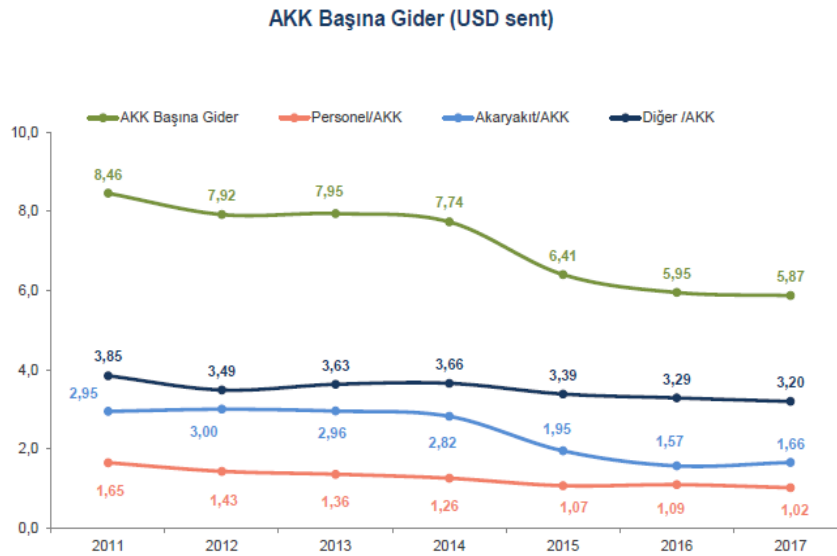
sektörünü etkileyen politik ve siyasi olaylardan kaynaklanmaktadır. Bu durumlar havayolu yolcu trafiğinde azalma meydana getirmektedir. Ancak toplam veriler ışığında havayolu yolcu trafiğinde artış gözlenmektedir.

Sektörde faaliyet gösteren firmaların sabit maliyetlerini karşılayabilmesi doluluk oranlarının % 65 civarında olmasıyla gerçekleşir (Kaya, 2016: 13). Bu maliyetlerden sonra havayolu gelirleri kar olarak gerçekleşecektir. Özetle havayolu karlılığının gerçekleşebilmesi için % 65 doluluk oranının üstüne çıkılması gerekmektedir. Türk Hava Yollarını 2012-2017 yılındaki doluluk oranları incelendiğinde; % 73-78 aralığında görülmektedir. Bu durum karlılığın gerçekleştiğini göstermektedir.

4. HAVAYOLU FAALİYET GİDERLERİ VE TÜRK HAVA YOLLARI

Havayolu işletmelerin yaptıkları operasyonlarda faaliyet başına gerçekleşen giderleri faaliyet giderleri olarak kabul görmektedir. Arz edilen koltuk kilometre başına faaliyet giderlerinin hesaplanması karlılığın bulunması için belirlenmesi gereken bir faktördür. Havayolu işletmelerinin en önemli maliyet kalemleri personel ve akaryakıt maliyetleridir. Bu sebeple havayolu işletmelerinin karlılığı üzerinde etkili olan personel ve akaryakıt maliyetlerinin belirlenmesi ve arz edilen koltuk kilometre başına giderlerin belirlenmesi önem arz etmektedir.

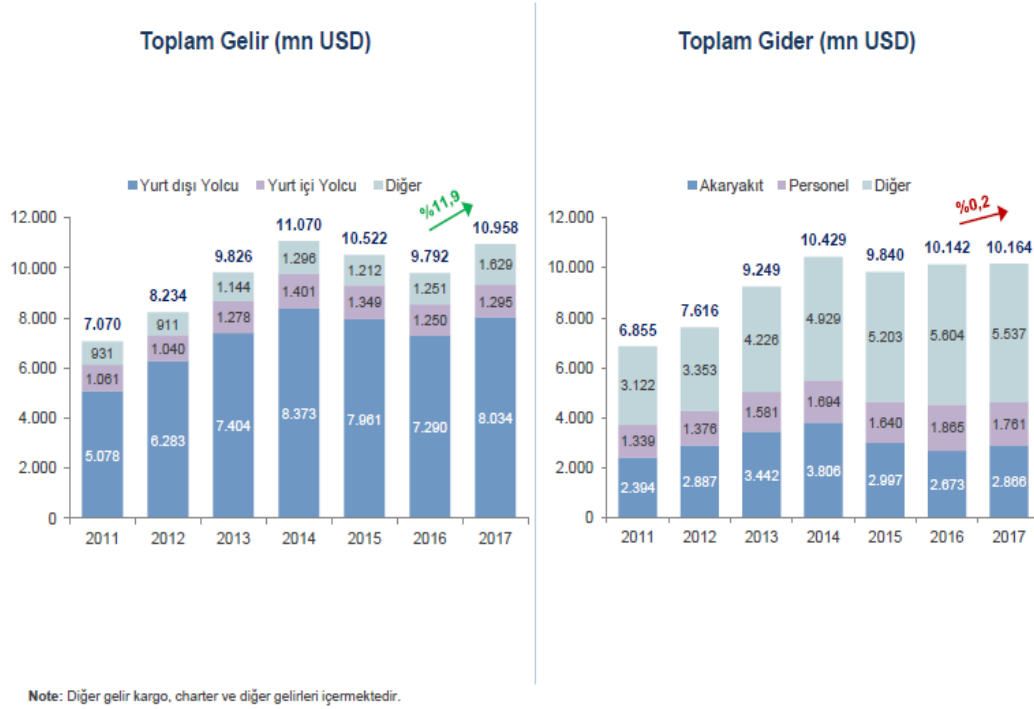
Firmalarda sabit giderler önemli bir maliyet kalemidir. Finansal yönetim önemini bundan dolayı artırmaktadır. Sektördeki sabit maliyet kalemleri, toplamın 2/3'ünü oluşturmaktadır. Sabit maliyet kalemlerinde personel giderleri, uçak kiralama giderleri, eğitim ve sigorta giderleri önem gösterilmesi gereken kalemlerdir.

Şekil 3: Türk Hava Yolları Birim Faaliyet Giderleri
Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

Yukarıdaki grafik incelendiğinde, 2011 yılı itibari ile arz edilen koltuk kilometresi başına 1,65 \$ personel; 2,95 \$ akaryakıt; 3,85 \$ diğer maliyetler olarak gerçekleşmiş, bu giderlerin toplamı arz edilen koltuk kilometresi başına 8,46 \$ olarak ortaya çıkmıştır.

Havayolu işletmesinin Grafikte yıllara göre durum değerlendirildiğinde uçak ve uçuş sayısının artması ile birlikte personel giderlerinde arz edilen koltuk kilometre başına gider azaltılmıştır. Türk havayollarının yakıt maliyetlerini azaltmak amacı ile yeni nesil uçaklar kullanması ve kur riskinden daha az etkilenmek için kullandığı finansal stratejiler ile yakıt giderleri de azalma göstermiştir. Diğer giderler yaklaşık olarak sabit kalmış ve arz edilen koltuk kilometre başına giderlerde büyük bir azalma gerçekleşmiştir. 2017 yılı itibari ile arz edilen koltuk kilometre başına giderler 8,46 \$'dan 5,87 \$'a düşmüştür.

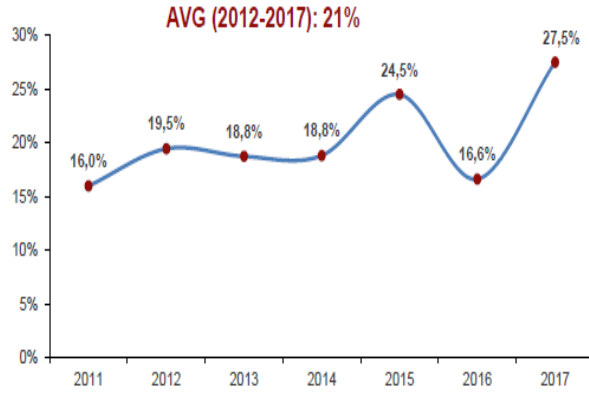
Şekil 4: Türk Hava Yolları Toplam Gelir ve Giderleri

Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

Yukarıdaki değerlerden anlaşılacağı üzere; Türk hava yollarının gelirleri 2017 itibari ile 10,958 milyon \$, giderleri ise 10,164 milyon \$ olarak görülmektedir. Gelir ve giderlerin net olarak ortaya konması ile havayolu karlılığı ölçülebilmektedir.

5. HAVAYOLU KARLILIKLARI VE TÜRK HAVA YOLLARI

Türk Hava Yolları işletmesine ait gelir ve gider rakamlarının belirlenmesi ile havayolu işletmesine ait karlılık oranları belirlenebilmektedir. Havayolu işletmesinin asıl amacı olan kar marjını arttırmak hedefini gerçekleştirip, gerçekleştirmediğini ölçümleyebilmek amacı ile karlılık oranlarının hesaplanması önemlidir.

(mn USD)	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017/2016 Değişim
Toplam Gelir	7.070	8.234	9.826	11.070	10.522	9.792	10.958	11,9%
EBIT	277	691	755	808	1.039	-167	1.186	-
EBIT Marjı	3,9%	8,4%	7,7%	7,3%	9,9%	-1,7%	10,8%	12,5 pt
EBITDA	763	1.265	1.405	1.551	1.963	981	2.252	129,6%
EBITDA Marjı	10,8%	15,4%	14,3%	14,0%	18,66%	10,02%	20,55%	10,5 pt
EBITDAR	1.130	1.603	1.843	2.085	2.580	1.628	3.016	85,3%
EBITDAR Marjı	16,0%	19,5%	18,8%	18,8%	24,5%	16,6%	27,5%	10,9 pt
Net Kar	11	657	357	845	1.069	-77	223	-
Net Kar Marjı	0,2%	8,0%	3,6%	7,6%	10,2%	-0,8%	2,0%	2,8 pt

Şekil 5: Türk Hava Yolları EBITDAR Marjı

Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

Türk havayollarının kar marjı yukarıdaki, veriler ışığında incelendiğinde; kar marjında son yıllarda yükselmeler görülmektedir. Bunun sebebi izlenen finansal stratejiler ile hem gelirlerin artırılması, hem de giderlerin kontrol altına alınmasıdır. 2016 yılında yapılan uçak satın alımları kar marjının negatif yönde olmasına sebep olmuştur.

6. KARLILIĞI ARTIRMAK İÇİN UYGULANAN YÖNTEMLER

Onur Air, Atlas Jet, SKY Airlines, Pegasus, ve Sunexpress yetkilileri, karlılığı maliyetleri azaltarak veya satışları artırarak ile sağlanabileceğini vurgulamaktadırlar (Öncü vd., 2010: 49).

Atlas Jet yetkilileri, değişken maliyetleri kontrol altında tutarak kârlılığın artabileceğini söylemektedirler. Onur Air yetkilileri, satışları çok fazla artıramadığını ancak uçak içinde satılan yiyecek - içecekler ve fazla bagajdan alınan ek ücretlerden kazanılan gelirler ile karlılık artışını sağladıklarını söylemektedirler.

Dinamik fiyatlandırma yöntemi kullanarak satışları karlı duruma getiren Pegasus yetkilileri, bunlar haricinde yiyecek-içecek, ek bagaj hizmetleri ile karlılıklarını artırmaktadırlar.

SKY Airlines yetkilileri, uçaklarını zamanında kaldırmaya odaklı olarak personele eğitim vermekte ve bu yöntemle zaman ve diğer maliyet faktörlerini düşürerek karlılıklarını artırmaktadırlar.

Sunexpress yetkilileri, bilet fiyatlarını artırarak karlılığın artmayacağını müşteri kaybedeceklerini söylemekte tek amaçlarının maliyetleri düşürmek olduğunu belirtmektedir.

Freebird yetkilileri, kiralama ve türev ürünler finansman tekniklerini kullanarak döviz riskinden ve maliyet farklılıklarından korunduklarını söylemektedirler.

Tailwind yetkilileri, kârlılığı artırabilmek için maliyet unsurunun ve doluluk oranının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Uçak alırken satın almaktan ziyade kiralarak maliyetlerini düşürdüklerini ve doluluk oranlarını artırarak karlılıklarını artırdıklarını belirtmişlerdir.

THY yetkilileri, satış ile gelirlerini artırıp ve maliyetleri azaltarak da giderlerini düşürüp bu şekilde karlılığı artırdıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2: Karlılığı Artırmak İçin Uygulanan Yöntemler

ŞİRKETLER	KARLILIK STRATEJİLERİ	UYGULANAN YÖNTEMLER
THY	Gelir-Gider Yönetimi	Bilet satışlarını arttırarak gelirlerin arttırılması Maliyetler düşürülerek giderlerin azaltılması
PEGASUS	Maliyet Yönetimi Satışlar Ek gelirler Bilet Fiyatları	Maliyetlerin Minimize edilmesi Bilet satışlarının arttırılması Ek gelirlerin sağlanması Dinamik Fiyatlama yapılması
ONUR AIR	Maliyet Yönetimi Ek gelirler	Maliyetlerin Minimize edilmesi Ek gelirlerin sağlanması
SUN EXPRESS	Maliyet Yönetimi Bilet Fiyatları	Maliyetlerin Minimize edilmesi Bilet Fiyatlarının arttırılması
SKY AIRLİNES	Maliyet Yönetimi	Maliyetlerin Minimize edilmesi
ATLAS JET	Maliyet Yönetimi	Maliyetlerin Minimize edilmesi
FREEBİRD	Maliyet Yönetimi Risk Yönetimi	Maliyetlerin Minimize edilmesi Finasman Tekniklerini Kullanma
TAILWİND	Maliyet Yönetimi Satışlar	Maliyetlerin Minimize edilmesi Bilet satışlarının arttırılması

Kaynak: Öncü vd., 2010: 49

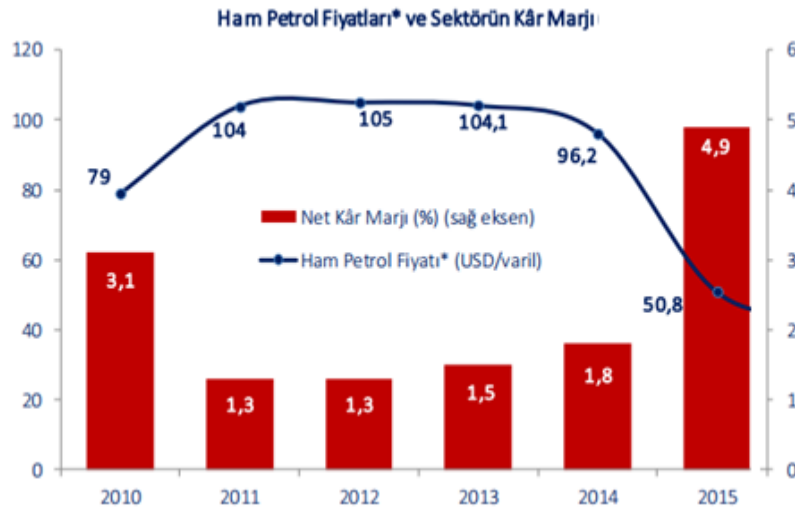
Sektördeki farklı firmaların karlılık stratejilerine ilişkin yöntemlerine bakınca karlılık satışları artırarak veya maliyetleri düşürerek sağlanmaktadır. Bunların yanı sıra maliyet yönetimi en sık kullandıkları yöntem olarak gözlenmiştir. Yoğun rekabet şartları satıştan elde edilen gelirleri artırmadaki zorluklar firmaları ek hizmetlerden ücret talep ederek gelir elde etmeye yöneltmektedir.

Havayolu karlılığı düşük yakıt maliyetleri ile desteklenmektedir. Fiyatlar artarsa ve önümüzdeki yıllarda kademeli fiyat artışları yaşanırsa, bu artışlar karları aşındırır. Bunun yanı sıra diğer maliyetlerin, özellikle işgücü maliyetlerinin yükselmesi de havayolu karlılığını etkilemektedir.

7.HAVAYOLU İŞLETMELERİNİN UYGULADIĞI FİNANSAL YÖNETİM STRATEJİLERİ

7.1.Türk Hava Yolları Akaryakıt Risk Yönetimi

Havayolu karlılığı düşük yakıt maliyetleri ile desteklenmektedir. Fiyatların artması ve kademeli fiyat artışları yaşanması karları aşındırmaktadır. Yakıt fiyatlarındaki volatil durumdan korunmak için THY belirli ölçütlerde hedging işlemi yapmaktadır.

Şekil 6: Ham Petrol Fiyatları Ve Sektörün Kar Marjı

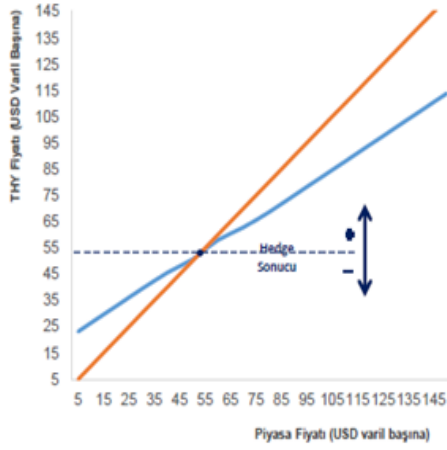
Kaynak: Kaya, 2016: 8.

Petrol fiyatlarındaki volatiliteden kaynaklı yakıt giderleri sektör kârlılığını direkt etkiler. Bu sebeple sektörde rol oynayan firmalar fiyatlardaki hareketliliği mali tablolarındaki negatif etkileri düşürmek amaçlı farklı finansal araçları kullanarak korunurlar. Gerek yakıt gerekse uçak filosundaki ithalat sektördeki firmaları döviz kuru ve petroldeki dalgalanmalardan korunmak çabasına sokmaktadır (Kaya, 2016: 24).

Sektör 2011-2014 sürecinde % 1-2 olan net kâr marjı, 2015'de petrol fiyatlarının hızlı düşüşüyle beraber giderlerin düşmesi sonucu ciddi oranda artmıştır. 2015'de % 4,9 olarak gerçekleşmiştir.

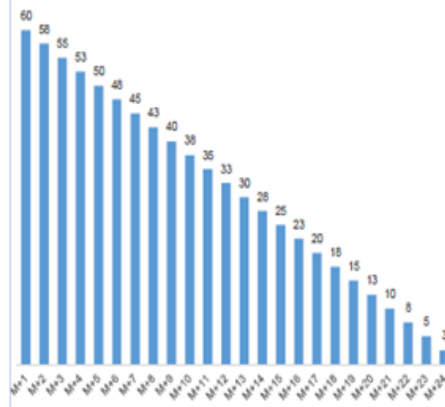
Petrol fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ve 2015-2016 yıllarında petrol fiyatlarının düşmesi yukarıdaki grafikte dalgalanma olarak gözükmemektedir.

Hedge'in Akaryakıt Fiyatına Etkisi

- 31 Aralık 2017 itibarıyla, 24 milyon varil ICE BRENT pozisyonu alınmıştır.
- Mevcut riskten korunma oranı : FY18: %45 (19 mn varil)
FY19: %17 (5 mn varil)

Akaryakıt Riskinden Korunma Politikası

- 24 aylık azalan basamaklı riskten korunma stratejisi
- Ham petrol bazlı opsiyon ve swapları
- Takip eden ayın tüketiminin maximum %60'ını riskten korunma araçlarıyla yönetmek hedeflenmektedir.

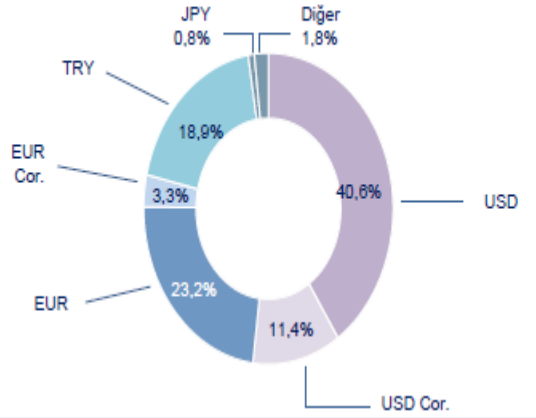
Şekil 7: Türk Hava Yolları Akaryakıt Risk Yönetimi

Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

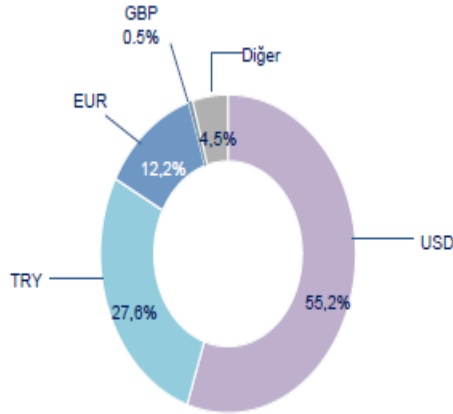
Petrol fiyatlarındaki volatiliteden kaynaklı yakıt giderleri sektör kârlılığını direkt etkiler. Bu sebeple sektörde rol oynayan firmalar fiyatlardaki hareketliliği ile mali tablolarındaki negatif etkileri düşürmek amaçlı farklı finansal araçları kullanarak korunurlar.

7.2. Türk Hava Yolları Döviz Kuru Riski Yönetimi

Döviz kurularındaki sürekli değişim havayolu işletmelerinin maliyetlerini derinden etkileyerek genellikle maliyetleri artırıcı yönde etki ederek ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan korunmak isteyen havayolu işletmeleri döviz kuru riskini ortadan kaldırmayı amaçlayarak olası döviz kurlarındaki yükselmelere karşı kendilerini korumayı amaçlamaktadırlar.

Döviz Kuruna Göre Gelir⁽¹⁾

Döviz Kuruna Göre Gider

⁽¹⁾ USD ve EUR ile %85 korelasyonu olan döviz kurları USD Kor. ve EUR Kor. Olarak gösterilmiştir

Şekil 8: Türk Hava Yolları'nın Döviz Kuruna Göre Gelir ve Giderleri

Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

Türk hava yolları işletmesi gelir ve giderlerini döviz kuru cinsinden dengelemek istemektedir. Havayolu işletmesinin bir çok gideri dolar kuru üzerinden gerçekleştiği için gelirlerin döviz kuru ile olması kayıplarını azaltma yönünde etkili olacaktır.

7.3. Türk Hava Yolları Finansal Kiralama Yönetimi

Uçak satın alma işleminin büyük bir özkaynak gerektirmesi sebebi ile ihtiyaç dahilinde bulunan uçak sayısını arttırmanın tek yolu finansal kiralama'dır. Finansal kiralama havayolu işletmelerinin önemli giderlerindedir. Havayolu işletmeleri finansal kiralama giderlerini kontrol altında tutabilmeyi amaçlamaktadır.

Kur Etkisinden Korunma

Hedge (Korunma) Politikası

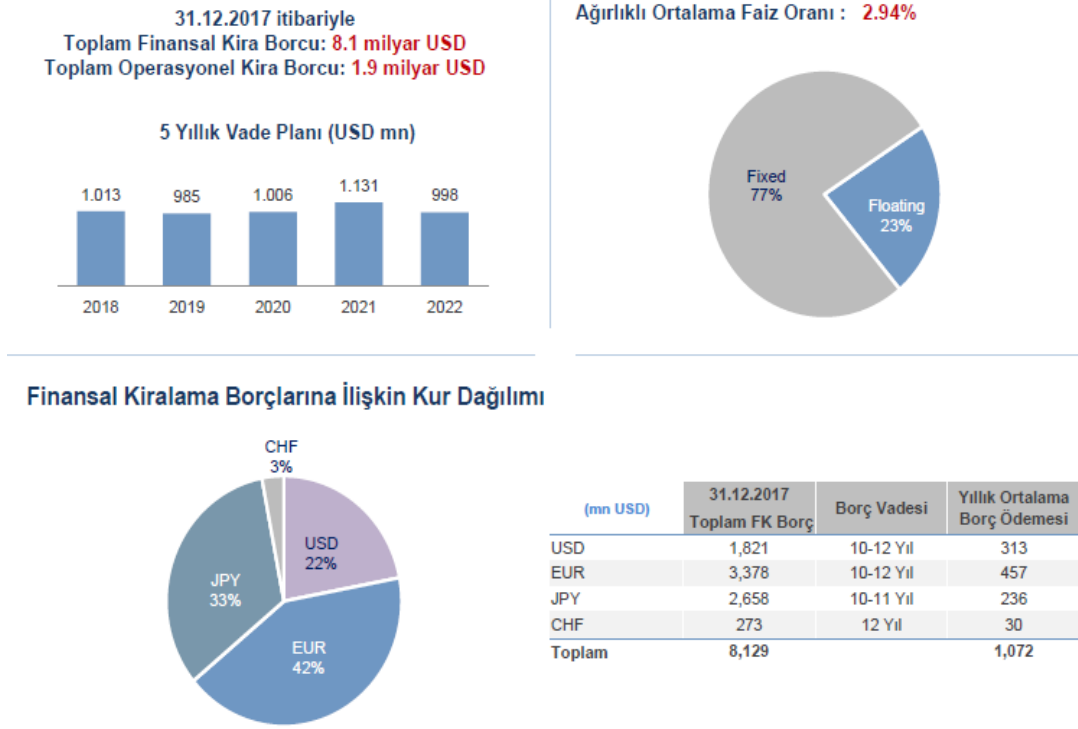
- Aylık olarak azalan katmanlı riskten korunma stratejisi
- Her bir kontrat 24 ay vadelidir.
- Hedef korunma oranı: TL için %30, USD için 25-35%
- Açık pozisyon durumuna göre esnek strateji

Kur Riskinden Korunma Matrisi:

2018	Hedge Oranı*	Ortalama Fiyat
EUR/USD	%18	1,1984
EUR/TRY	%23	4,3215

2019	Hedge Oranı*	Ortalama Fiyat
EUR/USD	%5	1,2213
EUR/TRY	%8	4,8342

*31 Aralık 2017 itibarıyla açık pozisyon oranı.

Şekil 9: Türk Hava Yolları'nın Uçak Finansmanı ve Borç yönetimi

Kaynak: Türk Hava Yolları 2017 yılı Faaliyet Raporu

Türk havayolları işletmesine ait finansal kiralama giderleri incelendiğinde; 2017 yılı itibari ile toplam finansal kira borcu 8,1 milyar \$ olarak görülmektedir. Bu rakam havayolu işletmesi için oldukça yüksek bir gider kalemini oluşturmaktadır. Finansal kiralamanın hangi döviz kurundan gerçekleştiği de önem arz etmektedir. Kiralama işleminin yapıldığı ülkenin para birimine göre gerçekleşen borçlanma ödeme aşamasında döviz kurundan kaynaklanan faiz gideride doğurabilmektedir. Bu sebeple havayolu işletmelerinin kiralamaları yaparken gelir-gider dengesine, borçlanmanın döviz kuruna ve vade planlamasına dikkat etmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Havayolu sektöründe faaliyet gösteren firmaların yoğun rekabet şartlarında kar elde etmeleri oldukça zordur. Karlılık sağlayabilmek için farklı stratejiler izleyip aynı zamanda konunun önemine uzmanlarla beraber değinmeleri gerekmektedir. 1980'lerden itibaren deregülasyon süreci ile sektörde rekabet artmıştır, artan firma sayısı ile sektör doygunluğa ulaşmış ve karlılık düşmüştür. Durum bu iken işletmeler farklı finansal korunma stratejileri uygulamak zorunda kaldılar.

Sektördeki farklı firmaların karlılık stratejilerine ilişkin yöntemlerine bakınca karlılık satışları arttırarak veya maliyetleri düşürerek sağlanmaktadır. Bunların yanı sıra maliyet yönetimi en sık kullandıkları yöntem olarak gözlenmiştir. Yoğun rekabet şartları satıştan elde edilen gelirleri arttırmadaki zorluklar firmaları ek hizmetlerden ücret talep ederek gelir elde etmeye yöneltmektedir.

Petrol fiyatlarındaki volatiliteden kaynaklı yakıt giderleri sektör kârlılığını direkt etkiler. Bu sebeple sektörde rol oynayan firmalar fiyatlardaki hareketliliği mali tablolarındaki negatif etkileri düşürmek amaçlı farklı finansal araçları kullanarak korunurlar.

1980'lerde sektörden yaşanan deregülasyon sektörde devlet kısıtlamalarını indirgemiş, sektöre girişlerde kolaylıklar sağlamıştır. Bununla beraber sektördeki firmaların artması rekabeti arttırmıştır. Sektöün doygunluğa ulaşması ile karlılıkları düşürmüştür.

Firmalarda sabit giderler önemli bir maliyet kalemidir. Finansal yönetim önemini bundan dolayı artırmaktadır. Sektördeki sabit maliyet kalemleri, toplamın 2/3'ünü oluşturmaktadır. Sabit maliyet kalemleri personel giderleri, uçak motor kiralama giderleri, eğitim sigorta giderleri önem gösterilmesi gereken kalemlerdir.

Sektörde faaliyet gösteren firmaların sabit maliyetlerini karşılayabilmesi doluluk oranlarının %65 civarında olmasıyla gerçekleşir. Yakıt giderlerinin yönetilmesi özellikle Türk firmaları için önem arz etmektedir.

Finansal sistem firma tarafından gayet iyi yönetilse bile bazı etkenler; savaş, terör olayları, salgın hastalıklar sektörde düşük gelir elde edilmesine sebep olur. Türkiye'de 2016 yılı turizmde yaşanan sıkıntılar sektörü olumsuz etkilemiştir.

Petrol fiyatlarındaki volatiliteden kaynaklı yakıt giderleri sektör kârlılığını direkt etkiler. Bu sebeple sektörde rol oynayan firmalar fiyatlardaki hareketliliği mali tablolarındaki negatif etkileri düşürmek amaçlı farklı finansal araçları kullanarak korunurlar.

KAYNAKÇA

Öncü, Mehmet Akif & Coşkun, Erhan & Çömlekçi, İstemi (2010), Havayolu Şirketlerinin Uyguladıkları Finansal Stratejiler Üzerine Bir Araştırma, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 27-58.

Türkiye İş Bankası (2016), Havayolu Yolcu Taşımacılığı Sektörü Raporu, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, İstanbul.

Hill, R. Alan. (2008), Strategic Financial Management, 1st Edition, R. A. Hill & bookboon.com, 2008.

Türk Hava Yolları (2017), Türk Hava Yolları 2017 Yılı Faaliyet Raporu, İstanbul

<http://www.bloomberght.com> (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/sunumlar/IR_PRESENTATION_2017_TR.....pdf (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

<http://www.utikad.org.tr/haberler/?id=9772> (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

<http://www.iata.org> (Erişim Tarihi: 05.01.2018)

www.wikipedia.org (Erişim Tarihi: 05.01.2018)